

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

12-13. YÜZYILLARDA FİNİKE İ BATIĞI IŞIĞINDA MARMARA VE AKDENİZ
BÖLGELERİ ARASINDAKİ DENİZ TİCARETİ

Yunus Emre KARA

Danışman

Doç. Dr. Kezban SÖNMEZ

Akdeniz Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

12-13. YÜZYILLARDA FİNİKE İ BATIĞI IŞIĞINDA MARMARA VE AKDNİZ
BÖLGELERİ ARASINDAKİ DENİZ TİCARETİ

Yunus Emre KARA

Danışman

Doç. Dr. Kezban SÖNMEZ

Akdeniz Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yunus Emre Kara'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak oy birliği ☐ oy çokluğu ☐ ile kabul edilmiştir.

Başkan : (İmza)

Üye (Danışmanı): (İmza)

Üye : (İmza)

Tez Başlığı: 12-13. YÜZYILLARDA FİNİKE İ BATIĞI IŞIĞINDA MARMARA VE AKDENİZ BÖLGELERİ ARASINDAKİ DENİZ TİCARETİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi:

Mezuniyet Tarihi:

(İmza)

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

AKADEMİK BEYAN
T.C
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “12-13. YÜZYILLARDA FİNİKE İ BATIĞI IŞIĞINDA MARMARA VE AKDENİZ BÖLGELERİ ARASINDAKİ DENİZ TİCARETİ” adlı bu çalışmanın akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Öğrenci Adı, Soyadı

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	
Öğrenci Numarası	
Enstitü Ana Bilim Dalı	
Programı	
Programın Türü	
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	
Tez Başlığı	
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 000 sayfalık kısmına ilişkin olarak 00/00/00 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programında Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Alıntılar hariç%.....

Alıntılar dahil%.....

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir.

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez, Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylıyorum.

.....// 2025

(Danışmanın imzası)

ÖNSÖZ

Bizans Dönemi'nde Marmara Bölgesi'nin önemli bir ticaret merkezi olan Gaziköy (Ganos); hem bu bölgede yapılan çalışmaların azlığı, hem bölgede üretilen ticari amphoraların detaylı incelenip yayılım alanlarının belirlenmesi, hem de Anadolu ile önemli bir ticari ilişkisi bulunması sebebiyle çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesi ve sonuçlanmasına kadar olan süreçte kıymetli bilgileriyle rehberlik eden, destekleyen, aynı zamanda 2023 yılı Sualtı Yüzey Araştırmalar Projesinde tespit edilen Finike I Batığında çalışma olanağı sunan Akdeniz Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Başkanı değerli hocam Doç. Dr. Hakan ÖNİZ'e; deneyim ve bilgilerini her zaman paylaşan, çalışmamın gelişimine büyük katkı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Kezban SÖNMEZ'e teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın başlangıcından itibaren manevi desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Ceren ERDİRMEN'e, bu süreçte maddi ve manevi her zaman yanımda olan, azmimi ve fikirlerini daima benimsediğim babama, bana olan inancıyla daima güçlü hissettiren anneme ve sevgili kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yunus Emre KARA
Antalya, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ŞEKİLLER TABLOSU	vi
FOTOĞRAFLAR VE RESİM DİZİNİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. ANTİK DÖNEMDE TİCARİ AMPHORALAR	1
1.1 Ticari Amphoraların Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	1
1.2 Ticari Amphoraların Kullanım Amacı.....	18
1.3 Amphora Mühürleri.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	28
2. TİCARİ AMPHORALAR İÇERİSİNDE TAŞINAN ÜRÜNLER.....	28
2.1 Ticari Amphoralar ile Taşınan Malzemeler ve Kapasiteleri.....	28
2.2 Antik Çağ'da Şarap Üretimi	31
2.3 Atik Çağda Zeytinyağı Yapımı.....	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	38
3. MANASTIR VE ARAZİLERİ	38
3.1 Orta Çağ'da Şarap Üretimi ve Ticaretinde Manastırların Rolü	38
3.2 Manastırlar	39
3.3 Küçük Köylü Arazisi.....	47
3.4 Büyük Arazi Sahipliği.....	50
3.5 Kilise ve Dini Kuruluşların Mülkleri.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	60
4. GANOS AMPHORALARI VE TİPLERİ.....	60
4.1 Gaziköy (Ganos)	60
4.1.1 Günsenin Ganos Amphora Tip 1.....	68
4.1.2 Günsenin Ganos Amphora Tip 2	71
4.1.3 Günsenin Ganos Amphora Tip 3	71
4.1.4 Günsenin Ganos Amphora Tip 4	74
4.2 Finike I Batığı Grapnel Çapa	75
4.3 Yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi	81
4.4 Finike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora	83
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ÖZET

12-13. YÜZYILLARDA FİNİKE İ BATIĞI IŞIĞINDA MARMARA VE AKDENİZ BÖLGELERİ ARASINDAKİ DENİZ TİCARETİ başlıklı tez çalışması; Bizans Dönemi'nde Gaziköy (Ganos) Bölgesinde üretilen şarap ve amphoraların, Anadolu ve diğer bölgeler arasında yapılan ticari ilişkiyi, buluntular ve tarihi kaynaklar kapsamında ele almaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, ticari amphoraların genel özellikleri kapsamlı bir şekilde incelenmiş, tanımı ve tarihsel süreçleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, ticari amphoraların içinde taşınan maddeler ve kapasiteleri ile Antik Çağ'da şarap ve zeytinyağı üretimine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, Ganos Bölgesinde üretilen şarap ve amphoraların manastırlar tarafından üretilip ticareti yapıldığı için, manastırların Orta Çağ'da şarap üretimi ve ticaretindeki rolü aynı zamanda arazilerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise; Ganos Bölgesinin tarihi, bölgede bulunan amphora üretiminde kullanılan fırın ve ticaretini gerçekleştirdikleri bölge limanına değinilmiştir. Aynı zamanda Ganos amphoralarının tipleri, dağılım alanları ve Finike I Batığında bulunan diğer buluntuların tarihlendirilmesi yapılmıştır. Son bölümde ise tüm veriler analiz edilerek sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Bizans Dönemi manastır, Günsenin Tip 3 Amphorası, şarap, ticari amphora.

ABSTRACT

The thesis titled MARMARA AND MEDITERRANEAN SEA TRADE BETWEEN THE MARMARA AND MEDITERRANEAN REGIONS IN THE LIGHT OF THE FİNİKE I Wreck in the 12th-13th CENTURIES deals with the trade of wine and amphorae produced in the Gaziköy (Ganos) region during the Byzantine Period and the trade relations between Anatolia and other regions within the scope of finds and historical sources.

In the first part of the study, the general characteristics of commercial amphorae are comprehensively examined, their definition and historical processes are discussed. In the second part, the materials carried in commercial amphorae and their capacities and the production of wine and olive oil in Antiquity are discussed. In the third part, since the wine and amphorae produced in the Ganos Region were produced and traded by the monasteries, the role of the monasteries in wine production and trade in the Middle Ages, as well as their lands, are discussed.

In the fourth part of the study; the history of the Ganos Region, the furnace used in the production of amphorae in the region and the port of the region where they were traded were mentioned. The types and distribution areas of Ganos amphorae and the dating of other finds from the Finike I Shipwreck are also discussed. In the last section, all the data are analyzed and the results are evaluated.

Keywords: Antiquity, Byzantine monastery, Günsenin Type 3 Amphora, wine, commercial amphora.

ŞEKİLLER TABLOSU

- Şekil 1. Kenan amphoraları
- Şekil 2. Amenhotep III'e ait mısır duvar freskosu
- Şekil 3. Eski Mısır Şarap Testileri
- Şekil 4. Yunan SOS amphoraları
- Şekil 5. Korinth A amphoraları a. Geç Protokorinth, b.M.Ö.6.yy son çeyreği, c. M.Ö.480
- Şekil 6. Korint B amphorası, a. M.Ö.6.yy sonu, b. M.Ö. 460-440, c. M.Ö.4.yy ortaları
- Şekil 7. Sinop amphoraları a. M.Ö. 4.yy, b. M.Ö. 3-2 yy
- Şekil 8. Heraklia Pontikea Amphorası (Karadeniz Ereğlisi) M.Ö. 4. – 3.yy
- Şekil 9. Amastris amphorası M.Ö. 300-275
- Şekil 10. Greko-italik amphorası M.Ö. 2.yy
- Şekil 11. Dressel 1A Amphorası M.Ö. 1yy ortaları
- Şekil 12. Dressel 1B Amphorası M.Ö. 1 yy
- Şekil 13. Dressel 1C Amphorası M.Ö.2.yy sonu M.Ö. 1.yy başı
- Şekil 14. Dressel 1 Amphorası M.S. 79
- Şekil 15. Dressel 6 lamboglia 2 Amphorası a. M.Ö. 1.yy.ortaları, b. M.S.1.yy
- Şekil 16. Sol, Haltern 70 M.Ö. 1.yy ortaları; Orta, Dressel 7-11 Amphorası M.Ö. 1.yy sonu; Sağ Dressel 25 Amphorası M.S. 1.yy
- Şekil 17. Dressel 20 Amphorası M.S. 1- 3.yy
- Şekil 18. BI: Kuzmanov XIX Amphorası M.S.4 yy sonu 5.yy başı
- Şekil 19. BII: Kuzmanov XIII Amphorası M.S. 7.yy
- Şekil 20. BIV Kuzmanov VII Amphorası M.S. 4-6 yy
- Şekil 21. Filistin Amphoraları M.S. 5 -6 yy
- Şekil 22. M.Ö. 15.yy sonu Mısır Mezar Freskosu Bağ Boğzumu Sahnesi- Kenan Amphoraları
- Şekil 23. Rekhmara'nın Mezar Freski Mısır'a Getirilen Kenan Malları ve Amphoraları M.Ö. 15 yy
- Şekil 24. Amphoraların Gemilerde Üst Üste İstiflenmesini Gösteren Temsili Şekil
- Şekil 25. M.Ö. 14-13. yy'a ait Kenan Amphoraları Üzerinde Bulunan İşaretler
- Şekil 26. M.Ö. 5. yy'ın III Çeyreğine Tarihlenen Sakız Mührü ve Sikkesi
- Şekil 27. Knidos Mührü
- Şekil 28. Rodos Mühürleri Geç Hellenistik
- Şekil 29. Taşöz Amphorası Mühürleri A: M.Ö. 4.yy, B: M.Ö. 3.yy

Şekil 30. Dressel 20 Amphorası Şematik Diogram Boyalı Yazı (Tituli-Picti) Türü Mühürleme Örneği

Şekil 31. Yassıada M.S. 7.yy Bizans Batığı Küresel Formlu Amphoraların Omuzlarında Bulunan İşaretler

Şekil 32. Serçe Limanı M.S. 11.yy Cam Batığı Bizans Amphoralarına Ait İşaretli Mühürler

Şekil 33. Yassı Ada M.S. 7.yy Batığı, Silindir Formlu Amphoralar

Şekil 34. Şarap üretiminde Kullanılan Pres Sistemleri M.Ö. 2.yy

Şekil 35. Boscoreole'deki Villa Della Pisanella'nın İçinde Bulunan Şarap Üretim ve Toplama Yeri (Dolium)

Şekil 36. Nehir Teknelerine Şarap Fıçıları Roma Dönemi Calvet Müzesi Avignon Fransa

FOTOĞRAFLAR VE RESİM DİZİNİ

Fotoğraf 1. İzmir Arkeoloji Müzesi Tip 1 Sol: Figür 83 a Sağ: Figür 83 b

Fotoğraf 2. İzmir Arkeoloji Müzesi Tip 1 Sol, Figür 85 a Sağ, Figür 85 b

Fotoğraf 3. Phaselis 2018 Yılı Araştırmaları

Fotoğraf 4. Günsenin Tip 2 İzmir Arkeoloji Müzesi

Fotoğraf 5. İzmir Arkeoloji Müzesi Günsenin Tip 3

Fotoğraf 6. 2023 Yüzey Araştırmaları Sonucu Bulunan Günsenin Tip 3 Formu

Fotoğraf 7. 2023 Yüzey Araştırmaları Sonucu Bulunan Günsenin Tip 3 Formu 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 8. Günsenin Tip 4 (Hellepontus Kıyısı)

Fotoğraf 9. Günsenin Tip 4 Sinop Müzesi

Fotoğraf 10. 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında bulunan grapnel çapa örneği (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 11. 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında bulunan grapnel çapa örneği (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 12. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü, Zeynep Fatma Tuğsuz Okuşluk'un Koleksiyonundan Kaybolan Eserler, Yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi

Fotoğraf 13. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 14. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 15. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turgut Doğan'ın koleksiyonundan kaybolan eserler.

Fotoğraf 16. Bodrum Sualtı Müzesi

Fotoğraf 17. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Fotoğraf 18. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora (Doç. Dr. Hakan Öniz)

Resim 1. Modern Geyre testisi

Resim 2. M.S. 7.yy Yassıda Bizans Batığında Bulunan Amphora Üzerindeki Yazı.

Resim 3. M.Ö. 15.yy sonu 14.yy başı Mısır Mezar Freskosu. Bağ Bozumu ve Şarap Üretim

KISALTMALAR LİSTESİ

ark.	Arkeoloji
bz.	Bizans
cm.	Santimetre
°C	Santigrat
çev.	Çeviren
ed.	Editör
Fotoğ.	Fotoğraf, -lar
km	Kilometre
l.	Litre
m	Metre
mg.	Miligram
mm.	Milimetre
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
Res.	Resim
Şek.	Şekil
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Arkeoloji; büyük emeklerle elde edilen buluntuların ışığında geçmiş yaşam döngülerini keşfetme, insanoğlunu anlama, bugünü idrak etme ve geleceği inşa etme yolunda en kıymetli bilim dallarından biridir.

İnsanların bilinmeyene merakı ve var olan koşulların değişimi, onları yeni yerleri keşfetmeye yöneltmiştir. Bu keşifler esnasında kültürler, inançlar ve üretilen ürünler de beraberinde yol almıştır. Amphoralar yüzyıllar boyu üretilen bu ürünlerin taşınması için deniz ticaretinde kullanılan en yaygın araçlar olmuştur. Özellikle Akdeniz deniz ticaret yolu üzerindeki birçok kazı ve sualtı araştırmasında tarihsel süreç hakkında bilgi edinmemizi sağlayan, farklı formlarda çok sayıda ticari amphora ele geçmiştir. Son dönemlerde önemi gittikçe artan sualtı araştırmalarında, amphora buluntularının çoğunlukla toplu ve bütünlüğü korunmuş olarak elde edilmesi; tipolojilerinin de daha ayrıntılı şekilde tanınmasına olanak sağlamıştır. Sualtı araştırmaları bu yönüyle kara kazılarında deforme olarak ele geçen buluntuların tarihlendirmesinde önemli bir kaynak olabilmektedir.

Bu çalışma, 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları kapsamında bulunan Finike I Batığı kargosunda elde edilen Günsenin Tip 3 Amphorası ve aynı zamanda bu amphora ile birlikte ele geçen diğer buluntuların da tarihlendirilmesini içermektedir.

Miken Uygarlığı'nda Linear B tabletlerinde adı geçen ve Homeros'un şiirlerine konu olan ticari amphoralar buluntu olarak ilk defa Troya'da karşımıza çıkmaktadır (Alpözen vd., 1995: 10). Ancak amphoraların yoğun olarak üretimi, kullanımı ve diğer toplumlara yayılımında öncülük eden medeniyet; Kenanlılar'dır (Doğer, 2000: 17). Kenanlılar bölgesinde gelişim gösteren amphoraların deniz ticaretinde kullanımına dair kanıtlar Mısır freskolarında görülebilmektedir (Sezgin vd., 2022: 20). Ticari amphoraların Yunan kültüründe kullanımı ise, M.Ö. 8.yy sonu ile M.Ö. 7.yy başlarına rastlamaktadır (Keleş vd., 2021: 35). Yunan toplumlarında tarihsel süreç içerisinde farklı bölgelerde farklı özellikler gösteren ticari amphoralar kullanılmıştır. Özellikle M.Ö. 3.yy sonrası Akdeniz ve Ege Bölgesi yerleşimlerinde de bölgeler arası ticaretin hız kazanmasıyla koloni şehirleri kurulmuş ve bu geniş ticari ağ içinde ticari amphora kullanımı Doğu Akdeniz'den Sicilya'ya kadar uzanmıştır (Günsenin, 1995: 206).

Antik Dönemde farklı kaplar üzerinde olduğu gibi ticari amphoralar üzerinde de çeşitli yazılar, bezemeler ve mühürler kullanılmıştır. Doğu Akdeniz'de bu mühür örnekleri ilk olarak Kenan amphoralarında basit şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Alpözen vd., 1995: 19). Mühürler incelendiğinde, teknik olarak kazıma ve boyama tekniğiyle üretildiği görülmektedir.

Basım yerleri ise kulpların üstüne, altına ya da boyun kısımlarına yapılmıştır. Ticari amphoralarda mühürler aynı zamanda nakliyesi olan ürünlerin orijinalliğinin ve üretim yeri prestjinin göstergesi olarak nitelendirilmiş; hatta liman vergilendirmelerinde belge olarak kullanılmıştır (Şimşek vd., 2017: 62). Antik Çağda ticari amphoralar içerisinde birçok malzeme taşınmıştır. Bunlara menengiç reçinesi, bal, kurutulmuş balık (çiroz), şarap ve zeytinyağı örnek verilebilir (Doğer, 2000: 25). Bu malzemeler içerisinde özellikle zeytinyağı ve şarap en çok tercih edilen ticari ürünler olmuş hatta bu ürünlere özel amphoralar üretilmiştir.

Deniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan amphoralar tarihsel süreç içerisinde belirli dönemlerde, tüccarlardan bağımsız olarak dini kuruluşlar tarafından da ticari amaçla kullanılmıştır. Bu konuda Tekirdağ ilinin güneyindeki Ganos Bölgesinde bulunan manastırlar en güzel örneği teşkil etmektedir. Bu manastırlar kontrolsüz genişleyen arazilerinde üretim fazlası ürünlerin ticaretini yapmaya başlamışlardır (Günsenin, 1995: 197). Çok fazla ilerleyen bu ticari faaliyette manastırlar zamanla kendilerine özel amphoralar üretmişlerdir. Bu çalışmaya konu olan 2023 yılı Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında, Finike I Batığında bulunan Günsenin Tip 3 Amphorası da bu manastırların ürünü olarak literatürde yerini bulmuştur (Günsenin, 1998: 342). Bizans amphoraları içerisinde ağız kısmını geçen kulp formu ile diğer örneklerinden kolayca ayırt edilebilen Günsenin Tip 3 Amphorası M.S. 12-13. yy'lar arasında deniz ticaretinde yoğun olarak kullanılmıştır.

Doç. Dr. Hakan ÖNİZ başkanlığında yürütülmüş olan 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında belgelenen Finike I Batığı kargosunda ele geçen bu önemli ticari amphora tipinin Çamaltı Burnu I Batığında, İstanbul Saraçhane Kazılarında, Demre Kazılarında, Karadenizde Tuna Irmağı civarında, Doğu Akdenizin birçok kazı alanlarında, Kıbrıs, İsrail, Yunanistan hatta İsveç'te bulunması; bu amphora ile taşınan şarabın ne kadar büyük bir ticari ağ oluşturduğunu göz önüne sermektedir. Tarih boyunca bu geniş ticari ağ, toplumların sadece ekonomik ilişkilerini değil aynı zamanda kültürel, sosyal ve dini hayatlarını da etkilemiştir.

Buluntular arasında grapnel çapa da yer almaktadır. Literatürde Tırmıklı çapa olarak da bilinen bu çapa, Günsenin Tip 3 Amphorası yüklü olan Çamaltı I Batığında ele geçmiştir. Aynı zamanda 11- 13. yy'lar arasında sofralarda sıvı içecekleri muhafaza ve servis etmek için kullanılan yonca ağızlı tek kulplu testi de araştırmadaki bir başka buluntu örneğidir.

Ganos Amphoraları ve Ganos Bölgesi ile ilgili yapılan çalışmalar bu tezin köken aldığı hipotezler arasındadır. Yapılan araştırmalarda Ganos Amphoraları'nın dört tipine değinilen ve bu ticari ağ içinde manastırların konumu, arazileri, Şarap üretimi ve ticaret alanındaki rolüne ışık tutan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu tezin amacı, Bizans Dönemi'nde

manastırların Şarap üretimi ve ticaretinde üstlendiği rolü ve bu etki sonucu oluşan manastır arazilerine değinmektedir. Aynı zamanda Ganos Bölgesinde üretilen şarap ve bölgeye özgü amphoranın yayılım alanlarını aydınlatıp, Akdeniz Bölgesi ile olan ticari ilişkisini ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışma; Bizans Döneminde Ganos Bölgesinin manastırlar ve tarımsal faaliyetler bakımından zengin olmasından kaynaklı, zamanla ortaya çıkan üretim fazlasının bölgeler arası deniz yolu ticareti ile oluşturduğu ilişkileri kapsamaktadır. Bölgenin kutsallığı, kendi çevresi ve diğer toplumlarla kurmuş olduğu ilişkiler büyük bir öneme sahiptir. Üretilen şarabın dağıtımında bölgeye yakın liman aracılığı ile oluşan geniş ticari ağ, sualtı arkeolojisi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte bölgenin halkı ve tarihi de denizcilikle sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Bölgenin ürettiği ürünlerin ticaretini yapması sonucu girmiş olduğu geniş ticari ağ, araştırmanın kaynağını ve problemini oluşturmaktadır.

Çalışmaya; Ganos Bölgesi amphora tipleri ve manastırların bölgedeki önemini anlatan, karada veya sualtında yapılmış olan arkeolojik çalışmalarla ilgili literatür taraması ile başlanmıştır. Ayrıca amphoranın bulunduğu diğer batıklar da incelenerek Akdeniz Bölgesi dışında diğer bölgelerle de girmiş olduğu ticari bağlantıyı aydınlatmak için literatür çalışması yapılmıştır. 2023 Yüzey Araştırması Projesi sonucu Finike I Batığında tespit edilen eserler yıl, bölgelerine göre, sayı verilerek etiketlenmiş ve dijital ortama kaydedilmiştir. Araştırmada ele edilen buluntular ışığında tüm veriler ve tarihlendirmeler çalışmasının sonunda sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTİK DÖNEMDE TİCARİ AMPHORALAR

Bu bölümde öncelikle çalışmayla ilgili olan ticari amphoraların tanımı, yapım aşaması ve tarihsel süreci incelenmiştir. Bir sonraki aşamada ticari amphoraların deniz yolu taşımacılık sürecinde istifleme yöntemlerine değinilmiş, ticari amphoralar üzerinde belirleyici bir özellik olan amphora mühürlerinden bahsedilmiştir.

1.1 Ticari Amphoraların Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

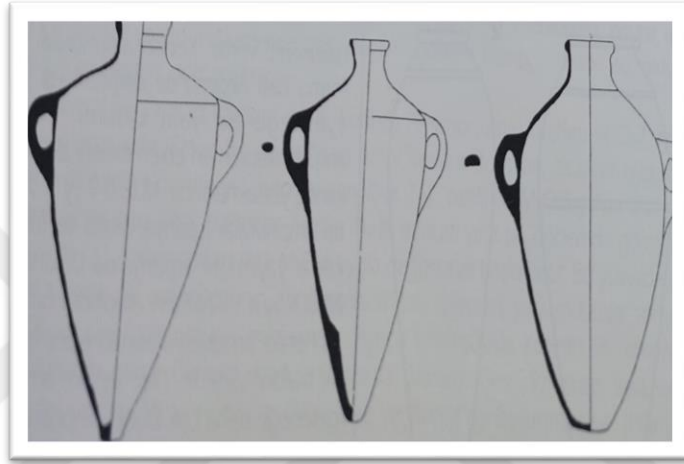
Eski Yunancada “amphi” iki taraflı ve “phoros” taşınabilir, kelimelerinden meydana gelen ve aynı zamanda her iki tarafından tutulup taşınabilen anlamına da gelen amphora, iki kulplu kilden yapılmış sivri dipli testilerdir. Amphora kelimesinin kökeninin, Miken Linear B tabletlerindeki “Amphoreus” ya da “amphiphoreus” a dayandığını söylenebilir. Tek heceli Linear B tabletlerinde çoğunlukla “amphoreus” karşılığı olarak kabaca bir görsel kullanılmıştır (Temur ve Yeniay, 2021: 20). Romalılar ise bu testileri “amphoras” olarak tanımlanmıştır. Erken Hristiyanlık Dönemi’nde “kouphon”, Bizans Dönemi’nde ise “megarikon” ya da “magarikon” olarak isimlendirilmiştir. Amphoraları tanımlayan bu isimler önceleri Megara’dan gelen amphoralar için, daha sonra da bütün amphoralar için kullanılmıştır (Doğer, 2000: 5). Antik Dönem şairlerinden olan Homeros Milattan Önce (M.Ö.) 8.yüzyıl (yy)’da kaleme almış olduğu Odysseia adlı eserinde amphoralardan bahsetmektedir (Homeros, çev.2014: 290). Ticari amphoralar ise diğer amphoralardan farklı olarak düşey kulplu ve içerisinde bulunan malzemeyi boşaltmak için üçüncü bir kulp görevi gören sivri dipli testilerdir.

Amphoralar; kil çamurunun çömlekçi çarkın da uygun şekle sokulduktan sonra üretilir. İlk aşamada yapılan işlemler; kilin içerisine mika, kum ve katkı maddelerinin konması, çamurun dinlendirilmesi, çiğneme aşamasından sonra hava kabarcıklarının yok edilmesi ve çarka alınması şeklinde sıralanabilir. Daha sonra çark yardımıyla kile şekil verilir. Amphoralar fırınlama aşamasında, 800-1000 °C sıcaklıkta tutulur (Şenol, 2003: 10). Fırınlara armudi, dikdörtgen ya da yuvarlak planlı 3-5 m boyutlarında, genellikle 80-100 amphora alabilecek kapasitede üretilmişlerdir.

Deniz ticaretine uygun bir yapıda olan bu çift kulplu testilerin, ilk örneklerine M.Ö. 3000’li yıllarda Troia’da (Hisarlık Tepe) karşımıza çıkmaktadır (Alpözen vd., 1995: 10). Ancak bununla birlikte yaygın olarak kullanımı Doğu Akdeniz’de Eski Tunç Çağı’nda (M.Ö.3000-200) karşımıza çıkmaktadır (Doğer, 2000: 8). Bu dönemde Kenanlılar’ın egemenliğinde olan

Suriye ve Filistin yerleşim merkezlerinde ve aynı zamanda Nekropol alanlarında amphoralar bulunmuştur.

Genel olarak deniz ticaretinde kullanılan konik ve yumurta formlu çift kulplu amphoraların, M.Ö. 1600 – 1500 yıllarında Doğu Akdeniz’de önemli bir ticari güce sahip olan Kenanlılar tarafından üretildiği bilinmektedir (Doğer, 200: 17). (Şekil 1). Aynı dönemde, bu kalın gövdeli ve bezemesiz amphoralara, Kuzey Lübnan ve Suriye kıyılarında da rastlanılır. Benzer örneklerle, Filistin’de bulunmasının yanı sıra karşımıza çıkarken kilin yapısına bağlı olarak değişik yapılar oluşturduğu görülür.

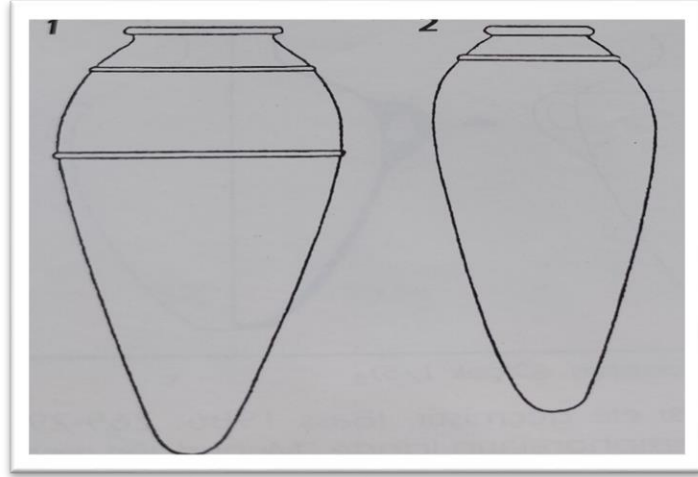
Şekil 1. Kenan amphoraları (Doğer,2000: 10)

Kenan amphoraları; Geç Bronz Çağı’nda deniz ticaretinin gelişmesi ile yuvarlak gövdeli ve gövde merkezinden iki kulplu formlarda kullanılmıştır. Amphora; yapısı bakımından içinde bozulabilecek maddeler bulunan ve bir kişinin tek başına taşıyabileceği boyutlarda yeterli hacimde bir testi olmasından dolayı; kullanımı bu bölgenin dışında da geniş bir alana yayılmıştır. Filistin bölgesinin dışında, batıya da yayılan bu amphoraların örnekleri Güney Girit Knossos, There, Atina, Mısır ve Miken’de bulunmuştur (Peacock ve Wiliams,1986: 21). Ayrıca Anadolu kıyılarında bulunan Kaş-Uluburun Batığı Kazısında birçok Kenan amphorası ele geçmiştir (Pulak vd.,2022: 38). Batı ile Doğu arasındaki ticari ilişkiyi ortaya koyan bu amphoraların içinde yoğunlukla menengeç reçinesi taşınmakta olduğu anlaşılmıştır. Doğu Akdeniz deniz ticaretinde amphoralar içerisinde zeytinyağı, bal, şarap ve günlük tütüsütasındığı bilinmektedir. Bunların yanında M.Ö. 15-14 yy’lar arasına tarihlenen Mısır duvar resimlerinde, Kenan amphoraları görülebilmektedir (Şek. 2). Görülen bu duvar resimlerinin Kenan amphoralarının en erken örneği olduğunu söylenebilir.

Şekil 2. Amenhotep III'e ait mısır duvar freskosu (Alpözen vd, 1995: 15)

Bu dönemlerde Mısırlılar ise, kendi kullandıkları kulpsuz amphoralar yerine iki kulplu amphoraları kullanmaya başlamışlardır (Temur ve Yiniay, 2017: 20). Ancak Kenan amphoralarından farklı olarak, daha uzun ince gövdeli formun üretimi yaptıkları görülür (Şek. 3).

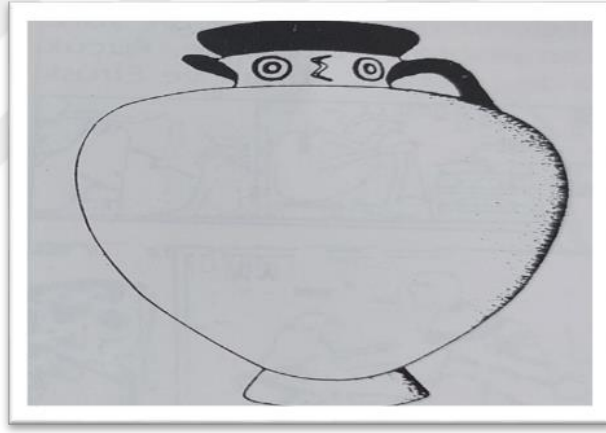

Şekil 3. Eski Mısır Şarap Testileri (Sezgin vd., 2022: 16)

Ancak bu form Mısır'da olduğu gibi, Tunç Çağı'nda Yunanistan ve Girit'te de benimsenmemiştir. M.Ö. 12.yy'da meydana gelen göçler sonucunda oluşan karışıklıklar, Ege ve Akdeniz'deki ticareti bir süre engellemiştir. M.Ö. 10.yy ve sonrasına tarihlenen amphora formlarında küçük değişiklikler görülür. M.Ö. 8. yy'dan itibaren ise Akdeniz'de; Etrüsk, Fenike

ve Yunan etkisi bulunmaktadır. Kenan amphoraları bu etki sonucu Batı Akdeniz’de değişime uğrayarak yöreye özgü bir form kazanır. Fenike amphoralarının en erken örneği de bu yeni form içerisinde değerlendirilir. M.Ö. 8-7. yy’larda bu tip amphoralar Malta, Tunus ve İspanya’ya kadar yayılım göstermiştir (Alpözen vd.,1995:40). İspanya’da bulunan ve M.Ö. 6.yy’a tarihlenen amphora örnekleri Fenike’de bulunan amphora ile benzerlik göstermektedir. Geç Fenike amphora örnekleri, daha çok kalın bir yapıdayken; zamanla silindirik, geniş ve ince bir yapıya doğru bir eğilim göstermektedir. Üretiminin ise çoğu bölgede yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Cezayir’deki Kausa, Kartaca ve Tripoli yerleşimleri bilinen üretim merkezleri arasındadır.

Yunanistan’da ise erken dönemlerde belirgin bir formda üretilmiş amphora görülememektedir. İlk Yunan amphoraları, M.Ö. 8.yy sonu 7.yy başlarında ortaya çıkmaktadır (Sezgin vd., 2022: 25). Bu amphoraların boyun kısımlarında yer alan “S-O-S” harflerinin bezenmesi nedeniyle *SOS amphoraları* olarak isimlendirilmektedir (Şek. 4).

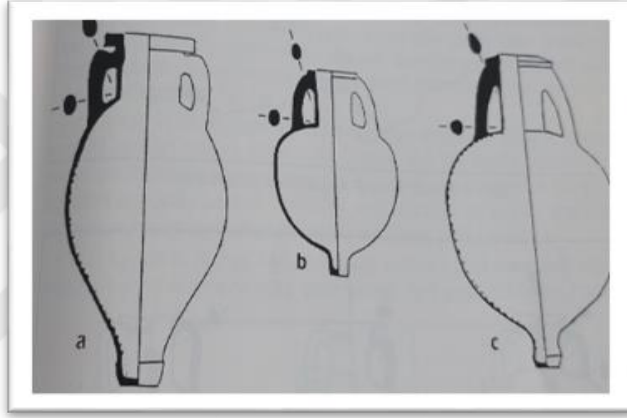

Şekil 4. Yunan SOS amphoraları (Sezgin vd., 2022: 107)

Geniş kaideleri nedeniyle ayakta rahatlıkla durabilen bu amphoralar M.Ö. 6.yy ortalarına kadar kullanılmışlardır. Euboia’da (Eğriboğaz) ve Attika’da üretilen bu amphora taklitleri İtalya’da görülmüştür (Doğer,2000: 11-12). Yunan amphoralarının, kesin olmamakla birlikte Mısır ve Fenike amphoralarının prototiplerinden etkilendiği söylenebilir. Bunun yanı sıra Klasik Dönem’de amphora geleneği hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Amphoraların, Yunan kültüründe birçok yerde farklı formları geliştirilip üretimi yapılmıştır. Knidos, Kos, Chios Rodos, vb. yerleşimlerde bu amphoraların hepsinin farklı yapıları ve formları bulunmaktadır. Bu farklılıklar olasılıkla amphoraların içerisinde taşınan ticari ürünlerin tanınmasını sağlamaktaydı.

M.Ö.7-2.yy'lar arasında Ege Adaları'nda, Yunanistan'da ve Anadolu'da yapılan amphoralarda belirgin bir değişim söz konusudur. Arkaik Dönem Yunan amphoraları geniş omuzlu, geniş karınlı, basık ve küçük (yassı) kulpludur(Dumankaya, 2019: 35). Sonraki formlarda ise, hacimlerde bir daralma görülürken boylarda bir uzama görülmektedir. Bunun yanında formlar da yapım yerlerine göre de farklılık göstermektedir. Dip şekillerinde de çeşitlilikler görülebilmektedir.

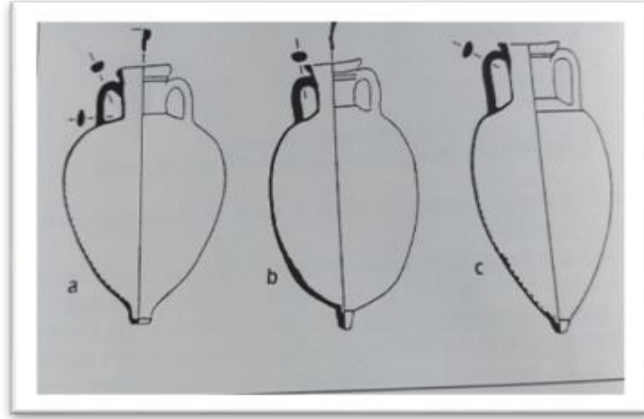
Korinth'de yapılan kazılar incelendiğinde, burada üretilen amphoraların M.Ö.7.yy'lara kadar tarihlendiği görülmektedir. Ancak üretilen amphoraların biçimleri ticarete uygun bir yapıya sahip değildir. (Şek. 5).

Şekil 5. Korinth A amphoraları

a. Geç Protokorinth, b. M.Ö. 6.yy son çeyreği, c. M.Ö. 480 (Alpözen vd., 1995: 20)

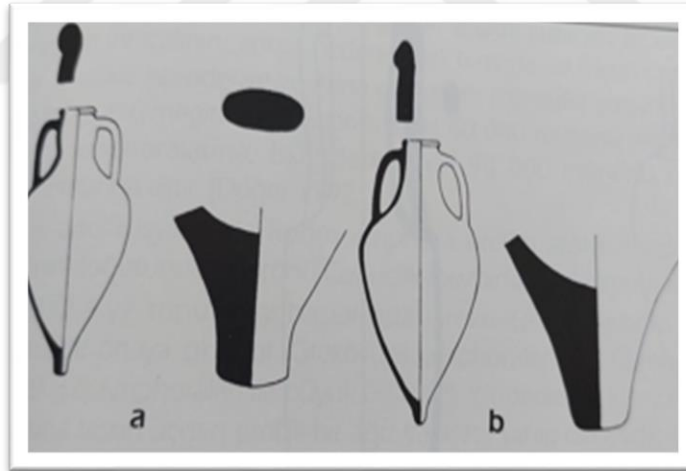
Özellikle M.Ö.6.yy'da Magna, Graecia ve Sicilya'ya ihraç edilmiştir. İlk ihracatı da bu dönemde görülmektedir. Korinth "A" amphorasında M.Ö.6.yy'da değişim görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ihraç edilen Korinth "A" amphorasının Atina'da, yapılan kazılar sonucunda 200'ün üzerinde olduğu görülmektedir (Doğer, 2000: 27). Üretilen Korinth "A" amphorası Yunanistan'da Atina, Sicilya, Gale; Olimpia 'da Selinus, Korfu, İtalya'da ve Roma'da bulunmuştur. M.Ö. 6.yy'ın son çeyreğinde ise amphora üretimi daha farklı bir hal almış ve Korinth "A" amphorasına alternatif Korinth "B" amphorası üretilmeye başlanmıştır. (Şek. 6).

Şekil 6. Korint B amphorası

a. M.Ö.6. yy sonu, b. M.Ö. 460-440, c. M.Ö. 4.yy ortaları (Şenol, 2003: 35)

Antik Çağda Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir merkezi olan Sinop'ta, M.Ö. 4.yy'ın ikinci yarısından M.Ö. 1.yy'a kadar, zeytinyağı ve şarap ticaretinde kullanılan amphoralar bol miktarda üretilmiştir (Öniz vd., 2022: 181). (Şek. 7).

Şekil 7. Sinop amphoraları

a. M.Ö. 4.yy, b. M.Ö. 3-2 yy (Alpözen vd., 1995: 35)

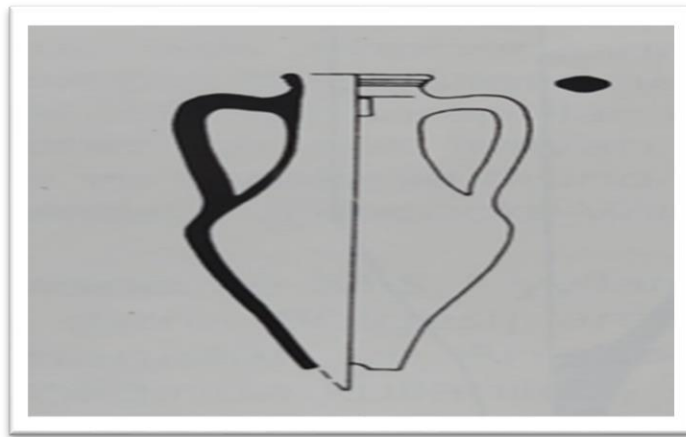
Karadeniz Bölgesinde ve etrafında çok miktarda amphora ve dolayısıyla amphora mühürleri bulunmuştur. Bulunan bu mühürlerin çoğunda atölye sahiplerinin ve yöneticilerin adları görülmektedir. Bunların dışında, hayvan figürleri, üzüm salkımları, Tanrı başları, kantharos, ve üzerinde kartal bekleyen yunus balığı betimlemelerine rastlanılmaktadır (Doğer,2000: 115-16).

Karadeniz Bölgesi'nin bir diğer önemli yerleşimi ise Heraklia Pontike (Karadeniz Ereğlisi)'dir. Bölge M.Ö. 4.yy'dan M.Ö. 3.yy ikinci yarısına kadar önemli bir ticari amphora üretim merkezi olmuştur. (Şek. 8)

Şekil 8. Heraklia Pontikea Amphorası (Karadeniz Ereğlisi) M.Ö. 4. – 3.yy (Şenol, 2009: 42)

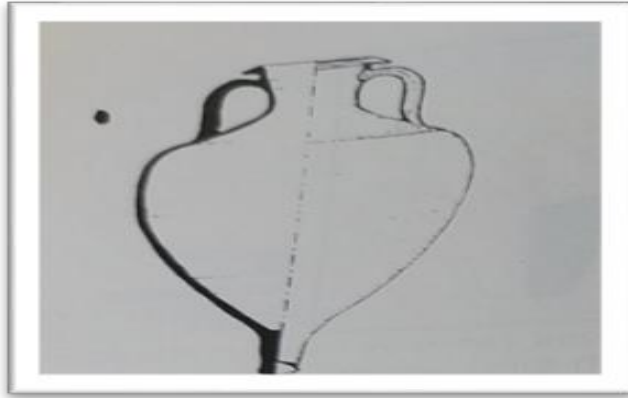
Üretilen amphoraların boyun kısımlarında mühür olan bu ticari amphoralar Rus arkeologlar detaylı bir şekilde araştırılmıştır (Doğer,2000: 117-18). Karadeniz Bölgesi'nin bilinen bir diğer ticari amphora üretim merkezi ise Amastris (Amasra)'dır. M.Ö. 300-275 yılları arasında yoğun bir şekilde üretilen amphoralar yalnızca bu bölgede üretilmiştir. Bölgede üretimi yapılan amphoraların kulp ve boyunlarında “Amastrios” yazılı mühürler vardır. Bu amphoralar, daha çok zeytinyağı taşımacılığında kullanım görmüştür (Şek. 9).

Şekil 9. Amastris amphorası M.Ö. 300-275 (Alpözen vd., 1995: 20)

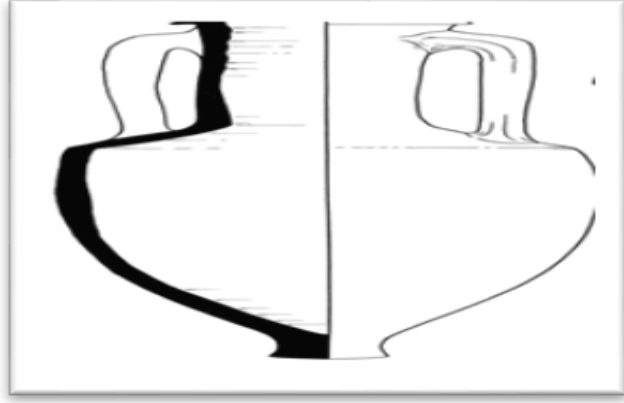
M.Ö. 4.yy sonları ile M.Ö. 3.yy başlarında şarap üretimindeki artışa paralel olarak amphora kullanımının Akdeniz Bölgesi ve Ege Bölgesi'nde arttığı görülmektedir. Aynı dönemde Knidos, Rodos ve Kos amphoralarının yaygın bir şekilde üretildiği gözlemlenmektedir. Şarap üretiminin ve ihracatının, artış göstermesinin nedenlerinin başında askerlerin şarap tüketimi gelmektedir (Alpözen vd., 1995: 22). İskenderiye ve Atina gibi askeri bölgelerde yoğun şarap ihtiyacının olduğu yerler arasındadır. Atina agorasında bulunan 40.000 adet mühürlü amphora kulpunun %65'i Knidos amphoralarına, İskenderiye'deki 90.000 adet mühürlü kulptan %85'i Rodos amphoralarına aittir.

M.Ö. 4.yy sonu M.Ö. 3.yy başlarında Batı Akdeniz'de Greko-italik amphoralar görülmeye başlanmıştır. (Şek. 10). Bu amphoralar Geç Cumhuriyet Dönemi Dressel 1A amphoraları ile büyük bir benzerlik göstermektedir (Sezgin vd.,2022: 157-58). Bu formun genel özelliği mantar şeklindeki dışa taşkın üçgen bir ağız yapısına sahip olmasıdır. Greko-italik tipler ile ilgili yapılan araştırmalarda beş grup ortaya çıkarılmıştır. A formu en erken D formu geç örnek olup; Akdeniz Bölgesi'nde çok geniş bir sahaya yayılım göstermiştir. A formu araştırmacılara göre Ege Bölgesi ve Sicilya; D formu Cosa ve Pompei civarlarında üretim görmüştür.

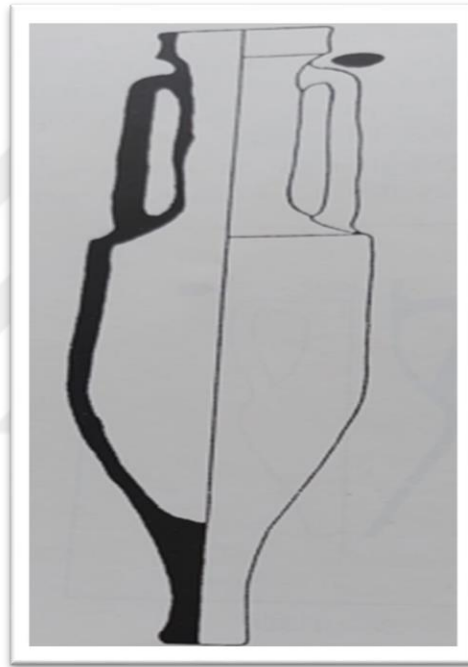

Şekil 10. Greko-italik amphorası M.Ö. 2.yy (Sezgin vd., 2022: 157)

Greko-italik amphoraların evrimleşmesinden sonra Dressel 1A (Şek. 11) yaklaşık olarak M.Ö. 130'larda, bunun yanında Dressel B (Şek.12) M.Ö. 1.yy'ın ortalarında görülmeye başlanmıştır.

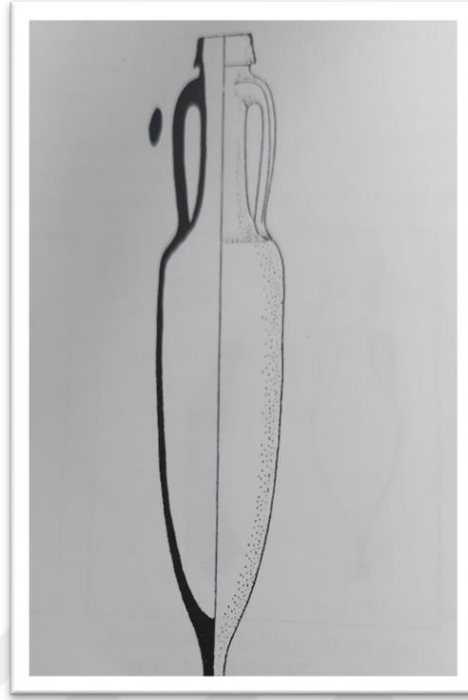

Şekil 11. Dressel 1A Amphorası M.Ö. 1yy ortaları (Doğer, 2000: 37)

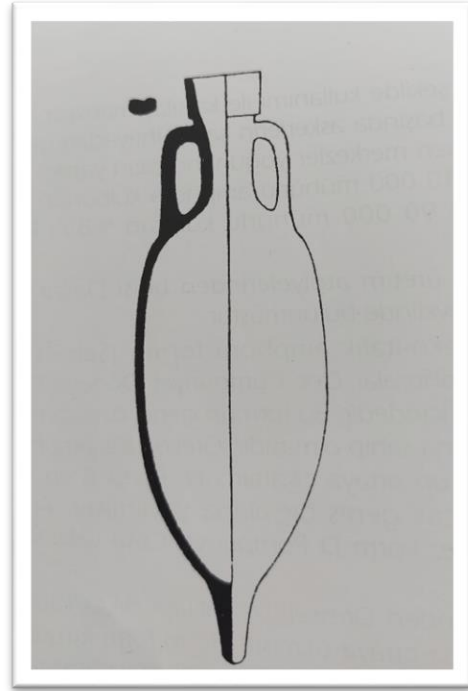

Şekil 12. Dressel 1B Amphorası M.Ö. 1 yy (Doğer, 2000: 39)

Bu iki form Etruria'dan İtalya'ya kadar uzanan geniş bir alan içinde üretilmiştir (Alpözen vd.,1995: 45). Tabiki kullanım amaçları özellikle Falemian ve Caecuba civarlarında üretilen şaraplar içindir. Üretilen Dressel 1 B ve onunla benzerlik gösteren Dressel 1 C (Şek 13) İtalya dışında da üretilmiştir (Doğer, 2000: 41). Bunlar taklit olup M.Ö. 1.yy-M.S. 1.yy arasına tarihlenir. İspanya'da Catalan kıyılarında üretilen ve İtalya'nın Dressel 1 amphoralarının (Şek.14) taklidi olan Pascual 1 amphoralarının içinde de İspanya'nın ünlü şarapları İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya'ya kadar Avrupa'nın birçok yerine ihraç edilmiştir.

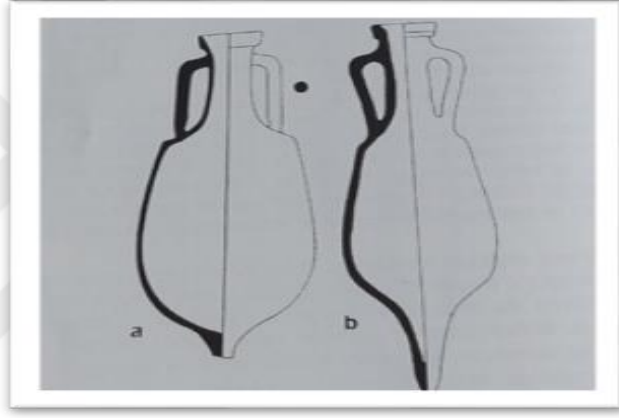
Şekil 13. Dressel 1C Amphorası M.Ö.2.yy sonu M.Ö. 1.yy başı. (Alpözen vd., 1995: 32)

Şekil 14. Dressel 1 Amphorası M.S. 79 (Alpözen vd., 1995: 33)

M.Ö. 1.yy sonlarına gelindiğinde ise, Ege'deki Yunan Proto tipi Kos amphoralarının taklitleri olarak üretilen Dressel 2-4 ya da Koan tipi amphora görülmeye başlanmıştır. Bu amphora formunda belirgin bir değişiklik görülmektedir. Bunun nedeni ise alışkanlığın dışına çıkılmasıdır. Plinius'a göre bu şarap ilaçlı olup deniz suyu ile karıştırılmaktaydı ve bu özelliğinden dolayı İtalyanlar tarafından tercih edilmemiş olabilir (Meriç ve Meriç, 2021: 54). Dressel 2-4 (Koan) formları İtalya Catalonia dışında, İngiltere'de Bockley Hill'de ve Fransa'da Velax, Baetica'da üretilmiştir.

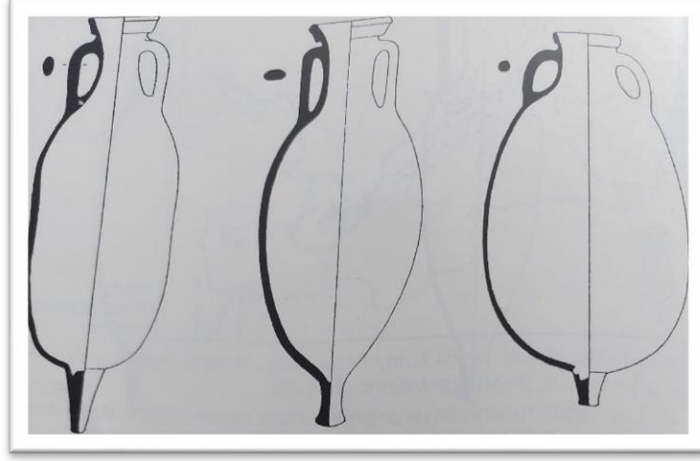
Diğer önemli amphora formları ise, M.Ö. 1.yy sonu ile M.S. 1.yy'larda İtalya'da üretilen Lamboglia 2 (Apulia bölgesi) ile Dressel 6 (Istria bölgesi) amphoralarıdır (Şekil 15).

Şekil 15. Dressel 6 lamboglia 2. a. M.Ö. 1yy.ortaları, b. M.S.1.yy (Şenol, 2003: 50)

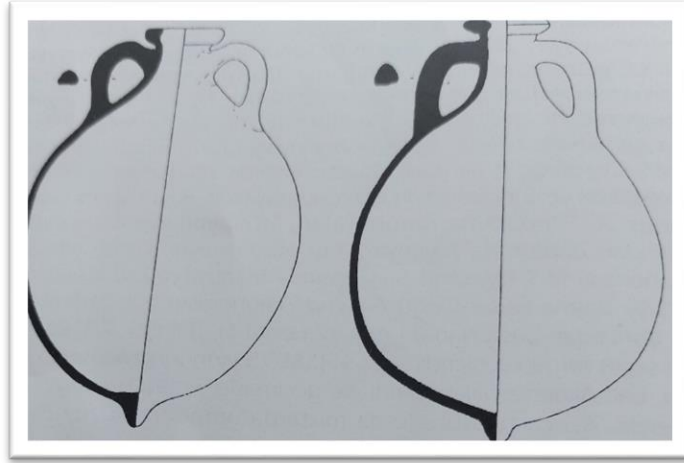
Bu formlar Dalmaçya, Anadolu ve Yunanistan dahil yayılım göstermiştir. Bu iki formun içerisinde genellikle zeytinyağı taşınmakla birlikte, nadir de olsa şarap taşınmasında da kullanılmıştır. Bu dönemlerde ise İtalya amphoralarında belirgin bir farklılık gözlenmektedir. M.Ö. 2.yy'dan M.S. 1.yy'a kadar olan süre içerisinde İtalya'nın Dressel1, Dressel 2-4, Lamboglia Amphoraları, Batı Akdeniz ve Kuzey Avrupa pazarına hakim olmuş ayrıca; Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Kuzey Afrika ve Hindistan'a kadar yayılım göstermiştir (Mimaroglu,2011: 66). Bu süre içerisinde Yunanistan'da amphora üretimi devam etmiştir. Rodos amphoraları gibi bazı formlar, Batı Akdeniz ve Kuzey Avrupa'ya kadar gitmiştir (Alkaç vd., 2022: 39).

M.Ö. 1.yy'ın sonuna da ise İspanya'nın Baetica bölgesinde önemli amphoralar üretilmiştir. Bu İspanyol amphora formu, Haltern 70, (Şek.16) Dressel 7-11 ve Dressel 20'nin erken örnekleri ile Oberaden 83 amphoralarına ait birçok örnek bulunmuştur.

Şekil 16. Sol, Haltern 70 M.Ö. 1.yy ortaları;
Orta, Dressel 7-11 Amphorası M.Ö. 1.yy sonu
Sağ Dressel 25 Amphorası M.S. 1.yy (Akkaş, 2023: 128)

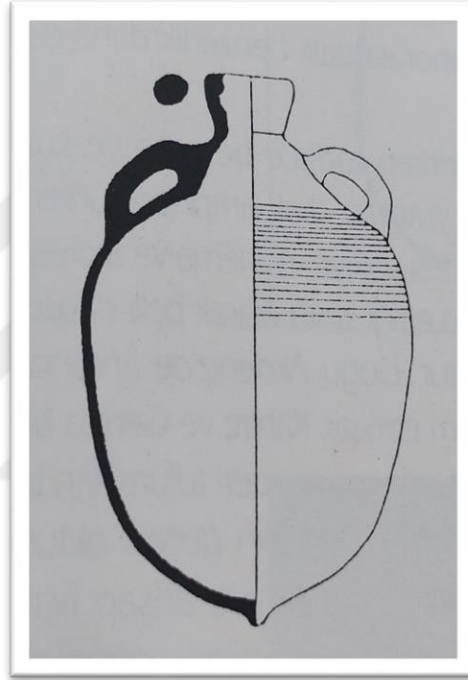
Kuzey Avrupa ve Batı Akdeniz’de Galya (Fransa) ve İspanyol Amphoraları M.S. 1.yy’ın ortalarında önemli bir konuma sahiptirler. Fakat en önemli gelişmeyi M.S. 2.yy ortalarına gelindiğinde göstermişlerdir (Mimaroğlu, 2011: 75). Dressel 20 formuna ait birçok buluntu Akdeniz ve Kuzey Avrupa’nın değişik bölgelerinde ele geçmiştir.

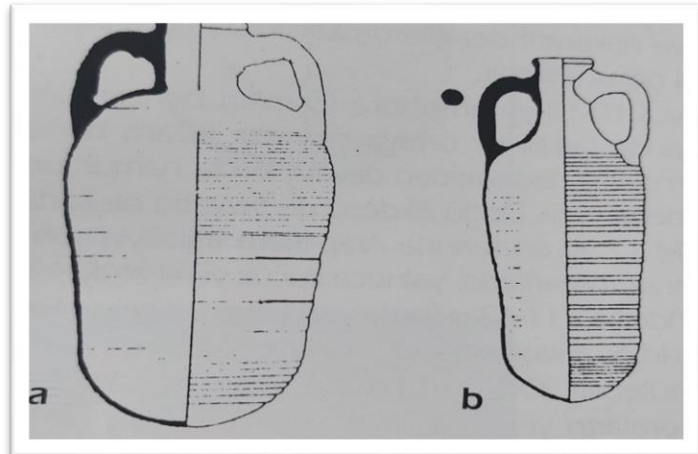
Şekil 17. Dressel 20 Amphorası M.S. 1yy M.S. 3.yy (Alpözen vd., 1995: 70)

Bir diğer form olan Tripolitania’dır, M.S. 1.yy’da Kuzey Afrika’da görülen bu amphora, İspanyol zeytinyağı ürünlerinin bölgeye olan ihracatı durunca; M.S. 3.yy’da geniş bir alana yayılım göstermişlerdir. Çünkü büyük ve ince çeperli, silindir formu Tunus ve Tripolitania amphoraları, İspanyollar’ın kalın ve ağır amphoralarından daha fazla zeytinyağı

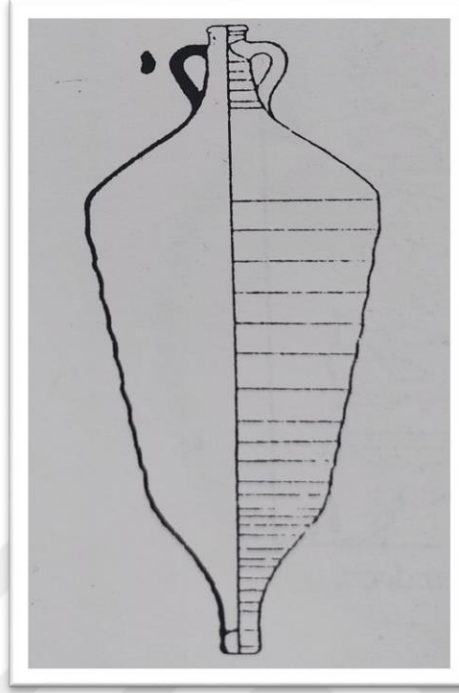
taşıymaktaydı. Kuzey Afrika'nın silindirik formlu amphoraları M.S. 4.yy sonu ve 5.yy başında Biritanya'ya kadar ulaşmıştır. Doğu Akdeniz amphoraları ise M.S. 4.yy sonu 5.yy başlarına kadar Batı Akdeniz'de varlıklarını sürdürmüşlerdir (Sezgin vd.,2022: 176). Bunlardan bazıları B I (Şek.18), B II (Şek.19), B IV (Şek.20) ve Filistin sepet formu serileridir (Şek.21). M.S. 5.yy ikinci yarısında Doğu Akdeniz amphoraları, Batı Akdeniz pazarında önemli bir yer elde etmiş ve bu iki yüzyıl kadar sürmüştür. B I, B II ve B IV formlarının kökeni kesin olmamakla birlikte; Ege, Doğu Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri olduğu öne sürülmektedir. Bu görüşe toprak yapısı, dağılım ve analizler dikkate alınarak ulaşılmıştır.

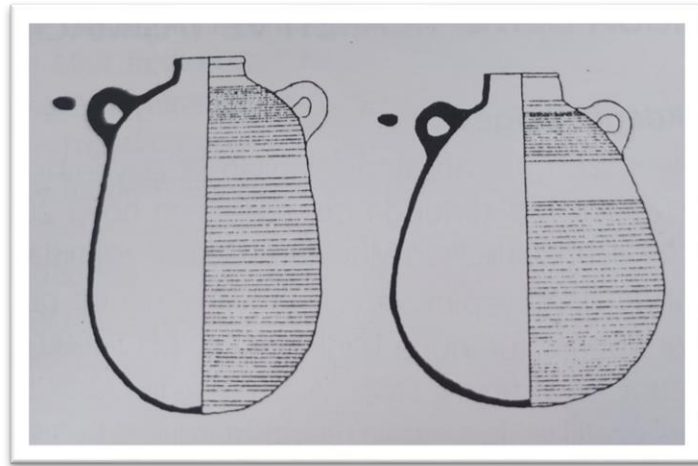
Şekil 18. BI: Kuzmanov XIX Amphorası M.S.4 yy sonu 5.yy başı (Doğer, 2000: 44)

Şekil 19. BII: Kuzmanov XIII Amphorası M.S. 7.yy (Şenol, 2003: 32)

Şekil 20. BIV Kuzmanov VII Amphorası M.S. 4-6 yy (Şenol, 2009: 65)

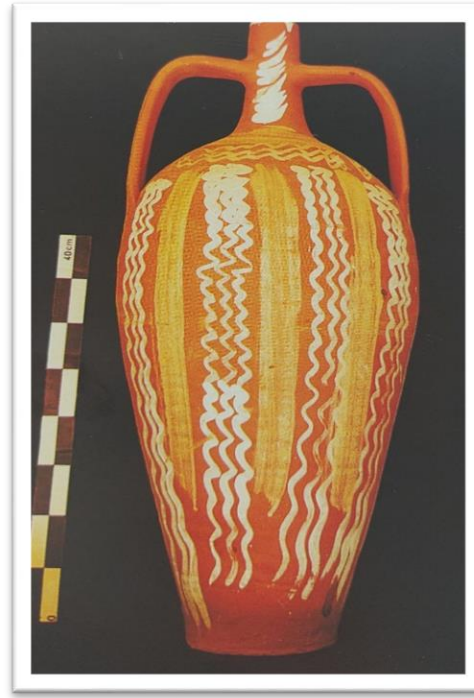

Şekil 21. Filistin Amphoraları M.S. 5 ve 6 yy (Alpözen vd., 1995: 55)

M.S. 4.yy Geç Roma amphoralarında gördüğümüz geniş karın formu Bizans Dönemi'nde tam şeklini almış, sivri dip üretimi sonlanıp değişik formlar üretilmiştir (Pulak, 1991: 295). Bu form, Yassı ada Bizans Batığından karşımıza çıkan silindir ve küresel formlu amphoraların farklılığı şekil ve dekoratif yapısından anlaşılmaktadır.

M.S. 10.-13.yy amphora formları bir benzerlik gösterir. Ancak kulp ve bezemelerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Yuvarlak formlu amphora üretimi, Bizans Dönemi'nde yaygın olarak devam etmiştir, kalitesi yöreye, döneme ve atölyeye göre değişim göstermiştir. Doğu Akdeniz'de ticaretin ne kadar sürdüğü kesin değildir, ancak; M.S. 7.yy Arap saldırılarıyla önemli bir aksama yaşanmıştır. Bu aksamada amphora üretimi, Doğu Akdeniz'de az miktarda sadece küçük yerel atölyelerde devam etmiştir (Doğer,2000: 42). Geniza ve Kahire bölgelerinde M.S. 11-12.yy'lara gelindiğinde yağ taşımacılığında amphora yerine, deri tulumlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu değişimin Kuzey Afrika'nın tamamı için geçerli olduğu söylenilebilir (Doğer, 200: 41).

Amphora geleneğinin Akdeniz'in birçok bölgesinde hala sürdüğü söylenilebilir. Sebebi ise amphoraların sıvı madde taşımacılığı için çok müsait bir yapıya sahip olmasıdır (Alpözen vd., 1995: 35).Bu geleneğe Anadolu'dan bir örnek olarak Geyre testilerini (Res. 1) amphoraların günümüzdeki izleri olarak gösterebiliriz.

Resim 1. Modern Geyre testisi (Alpözen vd., 1995: 30)

Amphoralarda genellikle sıvı maddeler taşındığından, deniz ulaşımı ile ticareti yapıldığında tıkaçlama ve yalıtım gibi bazı problemler ile karşılaşmıştır (Aydingün vd.,2017: 255). Beyaz şarap anmphora ile taşınırken iç izolasyon yapılmasına gerek kalmasa da kırmızı şarap veya bazı likitler söz konusu olduğunda pişmiş toprağın boru şeklindeki kristal molekül yapısı sıvıyı dışarıya sızdırmakta ve bu sızdırma taşımacılıkta büyük bir problem oluşturmaktaydı. Bundan dolayı likit malzeme veya kırmızı şarap olan amphoralarda izolasyon malzemesi olarak reçine, mazı katranı ve sakız gibi malzemelerle önlem alındığı görülmektedir.

Helenistik ve Roma Dönemi'ne ait kaynaklarda bu tarz maddelerle amphora içlerinin izole edildiğinden bahsedilir. Atina Agorası'na ait M.Ö. 5.yy'ın üçüncü çeyreğine tarihlenen bir amphoranın dip kısmında yalıtım olarak bir tür sakız yapıştırıldığı gözlenmiştir. Bunun yanında M.Ö.4.yy'a ait Girne Batığında bulunan neredeyse bütün Rodos amphoraların 1-2 mm reçine ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır (Alpözen vd.,1995: 18). Buna yakın bir örnek olarak Hellenistik Dönem'e ait papirüslere bakıldığında, içi reçine ile kaplanan kapların ticari malzemeler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Mısır'da yapılan son araştırmalarda, M.S. 3.yy'a ait papirusların 10.000 testi için 26 talent ağırlığındaki reçine iç kaplama malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

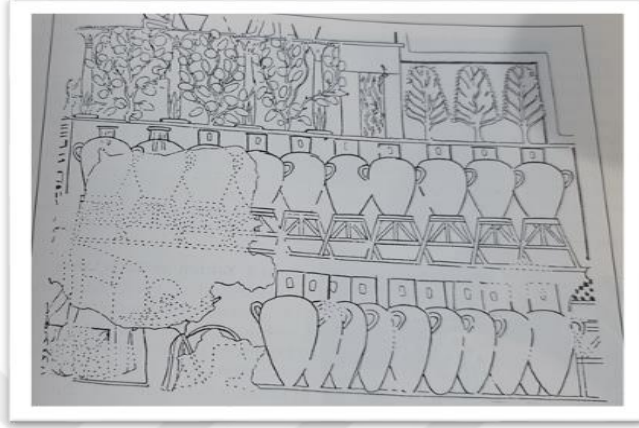
Yukarıda bahsedildiği gibi yalıtım malzemesi olarak reçinenin yanı sıra sakız da kullanım alanı bulmuştur. Atina Agorasında bulunan M.S. 4.yy'a ait bir testiye doğal sakız ile yalıtım yapıldığı anlaşılmıştır. Arkeolojik kaynaklar reçine ile kaplanan amphoraların şarap için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Doğer, 2004: 38). Yağ ve zeytinyağı içinse sakız veya mumla karışık bir yalıtım yapıldığı anlaşılmaktadır.

Eski Çağ deniz ticaretinin vazgeçilmez taşıma malzemesi olan amphoralar içinde, taşınan malzemenin bozulmaması veya dökülmemesi için bir tür tapa veya yalıtım sisteminin geliştirildiği bilinmektedir. Bunlara ait örnekleri de Mısır freskolarında görülmektedir. Arkaik ve Klasik dönemlere ait tapa örneklerine az sayıda rastlanılmaktadır. Tapa örnekleri, Roma ve Bizans Dönemi'nde oldukça fazla ve iyi durumdadır (Alpözen vd., 1995: 35). Tapalar da genel olarak organik madde ve ahşap kullanıldığından, günümüze çok fazla örneği kalmamıştır. Yapılan araştırmalara göre cam kozalağı, kireç taşı, tapaların yanı sıra üç tür yalıtım sitemi bulunmaktadır.

Deri Sertliğindeki Çiğ Kil Tapalar: M.Ö.15-14.yy'lara Mısır freskolarında yer alan Kenan amphoralarında görülmektedir. Ayrıca bu şekilde yalıtılmış Kenan amphoraları Mısır'da Kraliçe Hatshepsut'un mühründe de görülmektedir. Mısır amphoraları (Şek.22) bu şekilde

yalıtılmış ve kapların boyun kısımları sıvının kil ile temasını önlemek için asma yaprakları ile doldurulmuştur. Bu yalıtım şekli Roma Döneminde de görülmektedir. (Sezgin vd., 2022: 49)

Bazı yöntemlerde kil yalıtım sistemi ile birlikte kabın ağız kısmının kumaş ile kaplanması da görülmektedir.

Şekil 22. M.Ö. 15.yy sonu Mısır Mezar Freskosu Bağ Boğzumu Sahnesi- Kenan Amphoraları (Doğer, 2004: 35)

Kil Tapalar: Bu tür tapalar genellikle hava geçişlerini engellemek amacıyla, ağaç reçinesi ile yapılmıştır. Ağız kısımları kille sıvanan örnekleri de mevcuttur. Kullanılan bir diğer malzemede Puzzolane adlı su ile temasında sertleşen bir tür volkanik topraktır. Terrakota ise bir diğer yalıtım malzemesidir. Bunlar genellikle Helenistik Dönem'e ait olup, üzerlerinde genellikle çömlekçilerin işaretleri bulunmaktadır. M.Ö. 1.yy'a tarihlenen terrakota adlı bir kap, Spargi'de sualtında bulunmuştur (Mimaroglu, 2011: 76).

Mantar Tapalar: Mantar ağacının 8-10 yıllık aralarla soyulan kabuğundan elde edilir. Örneklerine Sardunya, Sicilya, Portekiz, Cezayir ve Fas'ta rastlanılmaktadır.

Mantarın kullanımı, M.Ö. 6.yy'ın ikinci yarısından itibaren bilinmektedir. Amphoraların ağzında tapa olarak kullanımı ise M.Ö. 3.yy'ın başlarında görülmektedir. M.Ö.3.yy sonu 2.yy başlarına tarihlenen Lipari Adası açıklarındaki Capistello Batığında bulunan Greko-İtalik amphoraların, ağız bölümlerinin mantarla kapatılıp daha sonra reçine ile sıvandığı görülmektedir (Aydingün vd.,2017: 256). Cam reçinesini ise mantarların çevresinde bir tür izolasyon maddesi olarak kullanılmıştır.

Esnek ve gözenekli mantar tapaların M.Ö. 1.yy'da kullanıldığı bilinmektedir. Buna örnek olarak Fransız Riviera Batığı verilebilir (Gölbaş, 2020: 62). Mantar tapaların en yaygın kullanımı ise Roma Dönemi'nde görülmüştür. M.Ö. 1.yy'da mantar tapaların kullanımı artış

gösterdikçe yalıtım sorunlarının azaldığı hatta çözüldüğü gözlenmiştir. Bunun yanında, mantar tapa harici diğer kullanımlarda devam etmiştir.

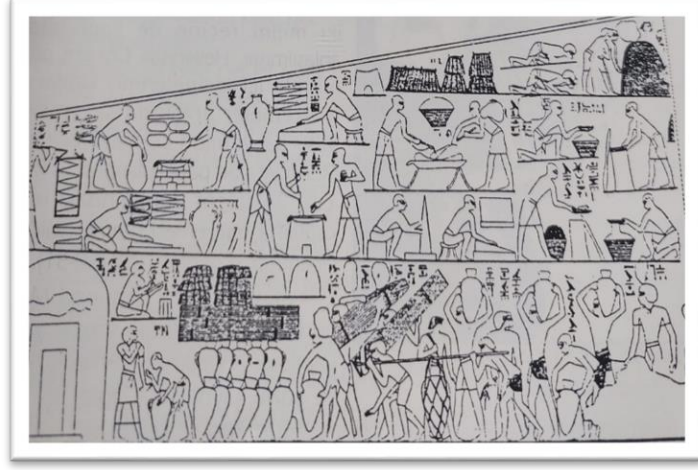
Kumaşlara sarılı ya da balmumu kaplı ağaç, parçalarının da tapa olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yassıada Doğu Roma Batısında örnekleri görülmüştür. Mısır ve Miken kapları ve testilerine bakıldığında bunların, kısa boyunlarının içe geçecek şekilde üst kısımdan kapakla kapatıldığı görülmektedir (Alpözen vd., 1995: 42). Bu örnekten farklı olarak Roma Dönemi'nde üstten kapatma yerine kapağı, ağızdan boynun belli bir yerine kadar sokularak kapatma yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem Mısır ve Yunanistan'da bazen kerpiç türü amphoraların ağzını kapatmak için tercih edilmiştir. Bir diğer yalıtım ve tıkaçlama yöntemine ise Dressel 1 ve Dressel 20 amphoralarında rastlanılmaktadır. Amphoranın içerisine tıkaç yerleştirildikten sonra, alçı dökülmekte ve bunun yanında tüccarın ismi de eklenerek mühürleme yapılmaktaydı.

1.2 Ticari Amphoraların Kullanım Amacı

Amphoraların üretim amacı depolama ve taşımadır. Ancak amphoraların taşıma ve depolamanın yanı sıra süs eşyası olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Bu tip amphoralar form olarak da farklıdır. Çift kulplu, yumurta şeklinde kaide ile biten vazo şeklindedir ve ayrıca; üzerlerinde yapıldığı dönemi özelliklerini yansıtan bitkisel bezemeler ve figürler yer aldığı görülmektedir.

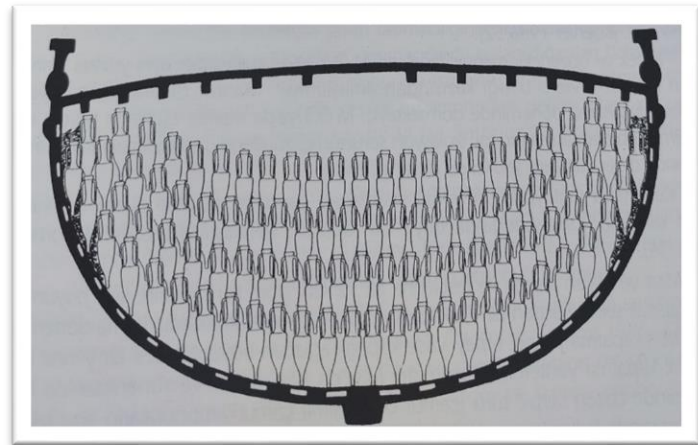
Özellikle ticari amphoralar sivri dipli olmalarından dolayı ayakta nasıl kaldığı merak edilen bir konu olmuştur. Bunu anlayabilmek için arkeolojik kazılar, antik kaynaklar ve arkeolojik araştırmalar bakmak bize yardımcı olmuştur (Arslan ve Orhan, 2019: 94). Ticari amphoraların, nasıl ayakta durduğu Mısır fresklerinde görülmektedir. Bu fresklerde ticari amphoralar üçayaklara oturtulmaktadır (Şek. 22). Yunan kültüründe ise bu oturtma dibe doğru genişleyen hakla şeklindeki altlıklarla sağlanmıştır.

Amphoraların taşınması iki kulpundan tutularak omuzda tek kişi tarafından (Şek. 23) ya da ağ şeklinde örülmüş bir torbanın içine konularak bir sopa ile iki kişi tarafından taşınması şeklindedir.

Şekil 23. Rekhmara'nın Mezar Freski Mısır'a Getirilen Kenan Malları ve Amphoraları M.Ö. 15 yy
(Alpözen vd., 1995: 25)

Bu taşıma yöntemi ise eski Yunan vazo resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Pompei'de bulunan ve bir şarapçı dükkanına ait olan amphoraların, kaidelere dikey bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir (Alpözen vd.,1995:17-18). Fransa'da bulunan M.Ö. 1.yy'a tarihlenen bir batığın kazısında, amphoraların geminin içerisinde üst üste konumlandırılmış olduğu görülmektedir (Şek. 24). Geminin altına dikey bir şekilde yerleştirilen amphoraların arasında kalan boşluklara üst sıradaki amphoralar yerleştirilmiştir. Amphoralar gemiye bu şekilde konumlandırılarak iki ya da üç kat istiflemek mümkün hale gelmektedir.

Şekil 24. Amphoraların Gemilerde Üst Üste İstiflenmesini Gösteren Temsili Şekil (Alpözen vd., 1995: 28)

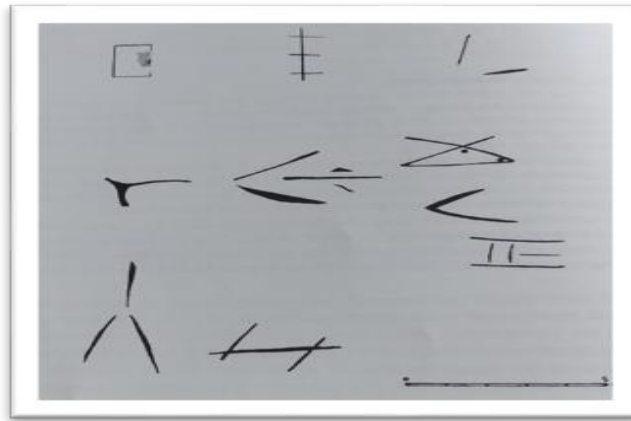
Sefer esnasında amphoraların sabit kalması için iplerle bağlantıları sağlamlaştırılmıştır. Dikey olarak yerleştirilen amphoralarda zeytinyağı, şarap ve diğer sıvı maddeler yer almaktaydı. Diğer ürünleri taşıyan amphoralar ise yatay olarak istiflenmişlerdir (Doğer, 2000: 51). Seyir sırasında birbirine sürtünüp herhangi bir olumsuz durum olmaması içinde genellikle aralarına hasır ya da çalı parçaları konulmuştur.

Antik Çağdaki gemilerin boyları genel olarak 15-20 m olarak bilinmektedir. Bu boyutlardaki gemilere ortalama olarak 2000-3000 amphora yüklendiği görülmektedir.

1.3 Amphora Mühürleri

Eski çağlarda değişik formlu kaplarda olduğu gibi amphoraların üzerinde de çeşitli yazı ve semboller konulmuştur. Bu işlem, fırınlamadan sonra veya öncesinde yapılabiliyordu. İşlem; kazıma, boyama ve firnis şeklinde yapılmaktaydı (Şimşek vd.,2017: 95). Fırınlamadan sonra yapılan mühürlerde, genel olarak amphoraları satın alan kişilerin adlarının kısaltmaları, fiyat, tüccar adları ya da hacimler belirtilmiştir.

Doğu Akdeniz’de ilk amphora mühürleri olarak değerlendirilebilecek örnekler, Kenan amphoralarında (Şek. 25) rastlanılmaktadır (Alkaç vd., 2022: 85). Bu ilkel örneklerin basit işaretler şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki örnekleri ise ilklerin bölgesi olan Mısır amphoraları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler Bodrum Müzesi’nde olup, M.Ö. 7-6.yy’lara tarihlenmektedir (Alpözen vd., 1995: 32).

Şekil 25. M.Ö. 14-13. yy’a ait Kenan Amphoraları Üzerinde Bulunan İşaretler. (Şimşek vd., 2017: 45)

Antik Yunan'da ise, ticari amphoraların üretimi M.Ö. 8.yy'da başlamıştır. Ancak amphoraları mühürleme geleneği M.Ö. 5.yy sonlarında Taşöz'de ortaya çıkmaktadır. Buradaki mühürlerde Fenike etkisi görülmektedir (Doğer,2000: 75). Daha sonra bu etki Sinope Heraklia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) daha sonrada Rodos, Kos (İstanköy) ve Kinidos kentleri izlemiştir

Eski Dönem Yunan mühürlerinin resmi onay olarak ilk örnekleri, M.Ö. 5.yy'ın III. çeyreğinde sakız amphoralarında (Şek. 26) karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 26. M.Ö. 5. yy'ın III Çeyreğine Tarihlenen Sakız Mührü ve Sikkesi (Keleş vd., 2021: 25)

Son örnekleri ise M.Ö. 5.yy'ın son çeyreğinde Taşöz amphoralarında görülmüştür (Keleş vd., 2021: 35). Amphora üzerinde mühürleme ideal standartlarda M.Ö. 449 yıllarına gelindiğinde yapılmaya başlanılmıştır. Atina'da bu dönemde şarabın kontrolüne devam etmiştir. M.Ö. 4.yy'ın ortalarında Taşöz amphora mühürlerinin kullanım durumlarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunun nedeni; tarihi bir olay olarak değerlendirilebilecek adanın M.Ö. 340'da Makedonya'ya katılmasıdır. Bu dönemdeki yeni tip Taşöz amphoraları, karmaşık yeni tip mühürleme ile karşımıza çıkmaktadır. Rodos serileri ise M.Ö. 4.yy'da ortaya çıkmaktadır. Rodos'ta Atina'ya göre daha karışık bir mühürleme sistemi görülmektedir. Rodos Adası'nda amphora üretimi M.Ö.3.yy-2.yy başlarında artış gösterirken; karakteristik mühürleme M.Ö. 1.yy'a kadar sürmüştür. Rodos Adası'nda yapılan mühürler amphoranın kulp kısmında yer alıp, kabın yapıldığı tarihi ile ilgili bilgiler vermektedir (Alpözen vd.,1995:29).

Bununla birlikte diğer kent devletlerinde olduğu gibi Rodoslu üreticilerde de atölye simgeleri görülmektedir. Bu tarihleri şarabın dolum tarihleri olarak düşünülebilir.

Helenistik Dönem'in en son mühür gelişimi Knidos amphoralarında görülmektedir. İlk örnekleri M.Ö. 3-2.yy aralasında karşımıza çıkmaktadır (Keleş vd.,2021: 65).

Bu ilk örneklerde Rodos'un işgali nedeni ile Rodos etkilerini mühürlerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu kontrollerde M.Ö. 2.yy sonları-1.yy başlarında, pazarın Atina'nın kolonisi olan Delos'un etkisine geçmesi ile birlikte Atina standartları görülmeye başlanmıştır.

Atina'ya Taşöz'den M.Ö. 5.yy'ın sonunda, 3.yy'da Rodos'tan, 3.yy başlarında Knidos'tan Roma Dönemine kadar değişik türde mühürlü amphoralar satın alındığı bilinmektedir (Şimşek vd.,2017:57). Knidos'un başlıca belirgin mühürleri M.Ö. 3.yy'ın sonunda görülürken, bukranyonlu mühürler ise yaklaşık M.Ö. 150 yıllar da ortaya çıkmaktadır. Bunlar genel olarak daire içlerinde yer alırlar. Knidos amphoraların da kulp kısımlarında genellikle "KNIDION" kelimesi yazılmıştır (Şek. 27). Bu kulpları genel olarak yuvarlak ya da dikdörtgen şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 27. Knidos Mühürü (Alpözen vd., 1995: 16)

Rodos amphora mühürlerinin genel formlarına bakıldığında yuvarlak veya dikdörtgen formlu olduğu görülmektedir. Dikdörtgen formlarda Helios, yuvarlak formlarda ise genel olarak gül formu dikkat çekmektedir. (Şek. 28). Samos amphora mühürlerine bakıldığında ise; genel olarak kare, oval, yuvarlak ya da dikdörtgen olarak üretildiği görülmektedir. Bazı örneklerinde ise harflere rastlanılmaktadır.

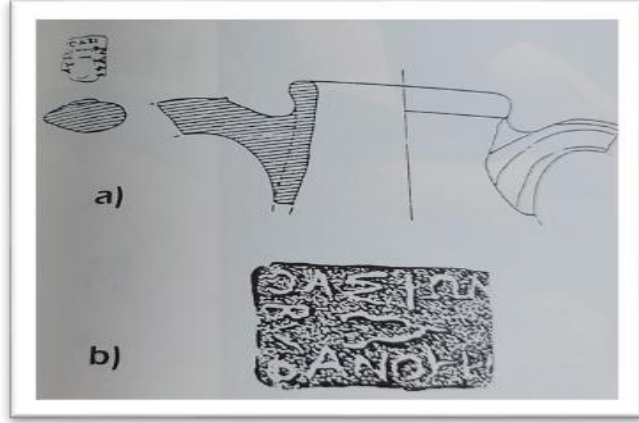

Şekil 28. Rodos Mühürleri Geç Hellenistik (Alkaç vd., 2022: 65)

Samos mühür şekilleri Rodos mühürlerine nazaran daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Mühür şekillerine bakıldığında değişik türde böcekler, hayvan başları, vazolar, insan başı veya büstü, tanrı, tanrıçalar ve gemi pruvaları görülebilmektedir. Bu mühürlerin bazıları dini içeriklidir. Samos bölgesinde yapılan mühürlü amphoralar da genellikle zeytinyağı taşınmaktadır (Alpözen,1995: 29). M.Ö. 4.yy'ın sonunda karşımıza mühürlü Korint B amphoraları çıkmaktadır, bu mühürler kulpun altına ya da üzerine basılır. (Alkaç vd., 2022: 45). Bölgedeki amphoraların çoğu M.Ö. 4.yy sonu-3.yy başlarında mühürlenmiştir. Buradaki mühürler genellikle basit semboller, harfler, ya da monogramlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Antik Çağ'da mühürlerin basım yerleri genellikle kulpların altına, üstüne veya boyun kısmına yapılmıştır. Basılan bu mühürlerin şekilleri ise kare, dikdörtgen ya da yuvarlak formdadır. Bunun yanında Antik Çağ amphoralarının hepsi mühürlenmemiştir. Bazı amphoraların üstünde bazı basit monogram ve damgalar mevcuttur (Şimşek vd., 2017: 15). Bunlar üreten devletin bir çeşit amblemi olarak kullanılmıştır. Bunların basılmasının nedeni, liman vergileri ve müşteriler için gerekli ağırlığı belirten belge niteliğinde kullanılmasıdır. Ayrıca bunlar amphoraların belki de dolum tarihini belgelemektedir.

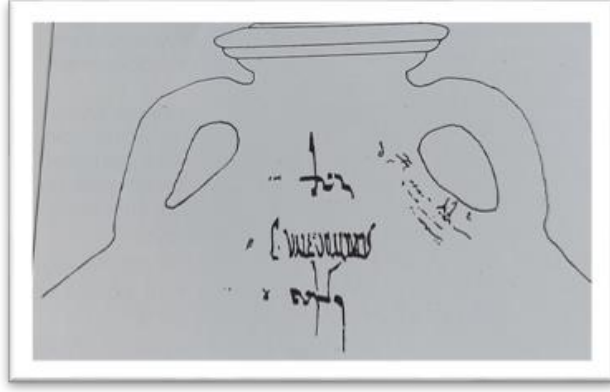
Mühür üzerinde bulunan yazılar döneme ve şehirlere göre büyük farklılıklar içermektedirler. Buna en güzel örnek Taşöz amphoralarında "Thasian" kelimesi ile iki isim ve bir sembol içeren mühürler verilebilir (Şek. 29). Buradaki "Thasion" kelimesi mührün Taşöz'de üretildiğini göstermektedir (Alpözen vd.,1995:34-35). Bu örneğin yanında özellikle M.Ö. 3-2.yy'a ait Knidos amphoralarının üzerinde "Knidon" isminin yanı sıra iki isim ve bir sembol bulunmaktadır (Şek.27).

Şekil 29. Taşöz Amphorası Mühürleri A: M.Ö. 4.yy B: M.Ö. 3.yy (Alkaç vd., 2022: 69)

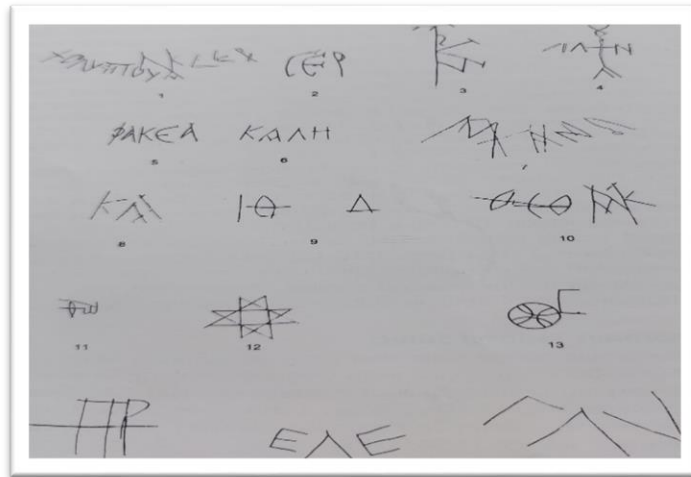
Rodos amphoralarının üzerindeki yazılar incelendiği zaman kent simgesi olan gül motifi, güneş tanrısı Helios ya da Rodos takviminde bulunan ay isimlerinden bir tanesi görülmektedir. Bu mühürlerden de anlaşılacağı gibi Antik Çağ'da amphora üretiminin kentlerin kontrolü altında olduğu görülmektedir. Genel olarak mühürler üzerindeki yazıların yönetici isimleri, "amphora üreticileri" veya "atölye adlarına" ait olduğu kabul edilir (Doğer,2000: 74-75). Kıbrıs'ta Kition-Bamboula'da yapılan kazılar sonucu fazla miktarda amphora mührü çıkarılmıştır. Kazıda özellikle Rodos, Taşöz, Samos, Kıbrıs, Cos, Parmeniskos Korinth amphoralarının üzerinde bulunan mühürlerle karşılaştırılıp detaylı incelemeleri yapılmıştır (Şimşek vd., 2017: 38). Amphoraların mühürlenmesinin altında yatan başka bir neden de Antik Çağ'da ihraç edilen şarabın, önemli bir gelir kaynağı oluşturmasıdır. Şarap ihracatından vergi alınması gereğine bağlı olarak, bu ticari malzemenin mühürlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi mühürleme, ticaret alanında kullanılan amphoralar için yapılmıştır.

Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise mühürleme amphoranın boyun ya da omuz kısımlarında uzun yazılar halinde görülmektedir. Bu dönemdeki mühürlerin içeriği önceki dönemlere göre daha detaylıdır. Omuz ve boyunlarda bulunan boya yazılar (tituli picti), taşınan ürünün kalitesini, cinsini, kapasitesini ve yöresini göstermektedir (Şek. 30). İtalya'da Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerinde büyük şarap üreticisi çiftliklerin yanında, ticari amphora üreten atölyelere de rastlanılmaktadır (Alkaç vd.,2022: 50-55). Büyük çiftliklerin köşesinde yer alan bu atölyelerin şarap üreticilerine bağımlı veya bağımsız olmaları, bulunulan yörenin durumuna veya koşullara göre değişiklik göstermektedir.

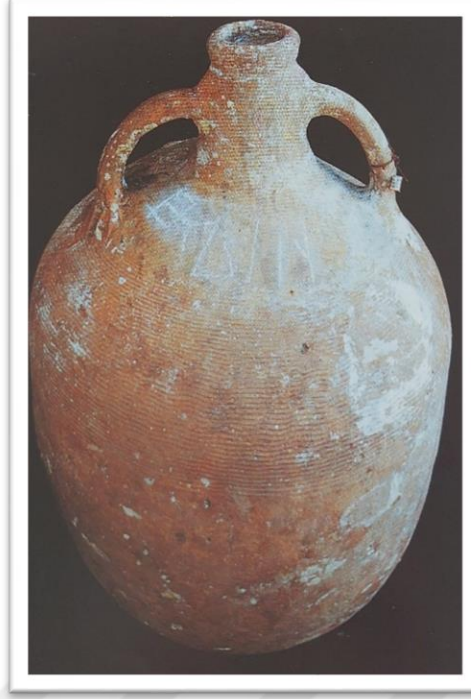

Şekil 30. Dressel 20 Amphorası Şematik Diagram Boyalı Yazı (Tituli-Picti) Türü Mühürleme Örneği
(Alpözen vd., 1995: 49)

Bizans Dönemi'nde amphoralar üzerine basılan mühürler incelendiği zaman, işlenen mühürler de teknik olarak kazıma ve boyama tekniğiyle üretildiği görülmektedir. Mühürler karşımıza şekiller veya monogram olarak da çıkmaktadırlar (Mimaroğlu, 2011: 73). Yassıada Batığı buluntularına bakıldığında Bizans Dönemi'ne ait amphoralarının üzerinde çok değişik türde kazıma tekniği ile yapılmış graffito şekilleri bulunmuştur (Şek.31, Res.2). Bu kazıda toplam 570 adet amphora inceleme altına alınmıştır.

Şekil 31. Yassıada M.S. 7.yy Bizans Batığı Küresel Formlu Amphoraların Omuzlarında Bulunan İşaretler (Keleş vd., 2021: 58)

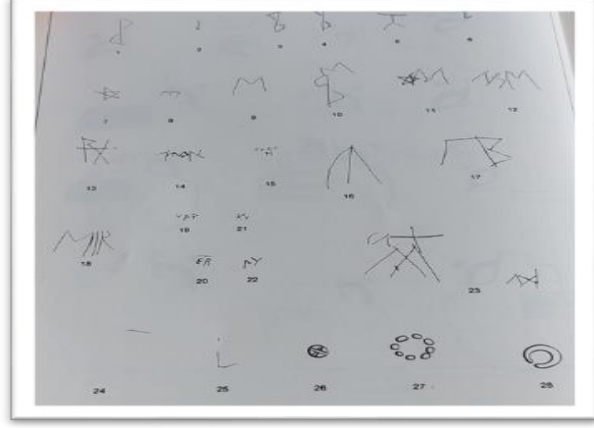

Resim 2. M.S. 7.yy Yassıada Bizans Batığında Bulunan Amphora Üzerindeki Yazı (Alpözen vd., 1995: 45)

Buluntular arasında 460 tane küresel formlu amphora bulunmaktadır. Bu amphoralar içinde farklı 13 adet bezeme ve form tespit edilmiştir. Bu farklılıkları özellikle amphoraların omuz ve gövdelerinde yer alan dekoratif bantlar üzerinde görmek mümkündür. Bulunan 460 küresel formlu amphoraların yaklaşık 95 tanesinde işaret ve yazı bulunmaktadır. Bulunan amphoraların %70'inde en az bir, %20'sinde iki 2-4 arasında değişen yazı bulunmaktadır (Keleş vd., 2021: 20). Bulunan amphoralar arasında sadece dört tanesinde “X” işareti yer almaktadır. Kaydedilen toplam 116 yazı tipinden yalnızca altı tanesi amphoralar pişirildikten sonra yazılmıştır (Alpözen vd., 1995: 30). Yazılan yazıların büyük bir çoğunluğu bilinmemekle birlikte, hemen hemen yarısına yakın bir bölümünde amphora sahibinin isimleri yer almaktadır. Yazılar incelendiğinde ise, bunların önemli bir kısmının Hristiyan inancına bağlı birtakım yazılar olabildiği gibi, bir kısmının da Hristiyanlık monogramlarına ait olduğunu görülmektedir. Dini içerikli yazıların Bizans Dönemi'nde belirgin ve fazla miktarda görülmesinin nedeni olarak “Devlet din için, din devlet için vardır” inancının bir sonucu olduğunu açıkça ifade etmekte bir sakınca yoktur.

Serçe Limanı M.S. 11.yy Fatimi Batığında diğer buluntuların yanında 89 adet Bizans amphorası bulunmuştur. Bu amphoralar içinde toplam 120 grafiti ve 6 mühür tespit edilmiştir

(Şek.32). Bunların yanında grafitler bulunan örneklerde bulunmaktadır. Ayrıca aynı grafitleri birden fazla amphora üzerinde görmek te mümkündür.

Şekil 32. Serçe Limanı M.S. 11.yy Cam Batığı Bizans Amphoralarına Ait İşaretli Mühürler (Özet, 1998: 160)

İKİNCİ BÖLÜM

2. TİCARİ AMPHORALAR İÇERİSİNDE TAŞINAN ÜRÜNLER

Bu bölümde, çalışmayla ilgili olan ticari amphoraların içerisine giren maddeler ve kapasiteleri incelenmiştir. Daha sonra ticari amphoraların içerisinde Antik Dönem’de yoğun bir şekilde taşınan şarap, zeytinyağı gibi sıvı ürünlerin yapım aşaması ve ticari öneminden bahsedilmiştir.

2.1 Ticari Amphoralar ile Taşınan Malzemeler ve Kapasiteleri

Antik Çağ’da amphoralar içinde birçok malzeme taşınmaktaydı. Ancak bu taşınan malzemeler içerisinde çoğunlukla zeytinyağı, şarap ve kurutulmuş balık (Çiroz) tercih edilmiştir. Bu durum birçok şeyin ilki olan Mısır bölgesindeki betimlemelere bakıldığında açıkça görülmektedir. M.Ö. 15.yy sonu-14.yy başlarına tarihlenen Mısır mezarlarının duvarlarında bulunan freskolara bakıldığında, Firavun’a ait olan depolara taşınan Kenan amphoralarının tasviri görülmektedir (Şek.23). Bu tasvirlerin etrafında bulunan hiyeroglif yazılarda ise, amphoralar içerisinde dönem için önemli sayılabilecek malzemeler yer almaktadır. Bu malzemeler içerisinde; meyveler, baharatlar, zeytinyağı, bal, şarap, kurutulmuş balık ve çeşitli kokular yer almaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi bu ürünlerin arasında en çok tercih edilen ve taşınan maddeler şarap ve zeytinyağıdır. Bu iki malzeme o kadar önem taşımaktaydı ki; Yunanistan bölgesinde gerçekleşen ticaretlerde zeytinyağı ve şarap taşımak için özel amphoralar üretilmiştir (Doğer, 2000: 20). Bununla birlikte üretilen bu özel amphoralar farklı amaçlar için de kullanım görmüştür. Buna en güzel örnek Girne Batığında bulunan amphoraların içerisindeki bademler verilebilir (Alpözen vd., 1995: 23). Bunun yanında, M.Ö. 14.yy’a tarihlenen Kaş-Uluburun Batığında ele geçen amphoralar içerisinde taşınan menengeç reçinesi örnek verilebilir. Ayrıca, buluntular arasında bulunan amphoralardan bir tanesinin içerisinde Kehribar boncuklar bulunmuştur (Pulak, 1991: 295). Bizans Batığında bulunan amphoralar içerisinde de üzüm çekirdeği bulunmuştur.

Batı Akdeniz’de birçok balık çeşiti M.S. 1.-2.yy’larda İspanya’da bulunan amphoralar içinde taşınan balık çeşitleri önemli bir ticari ürün olmuştur. Antik Çağ’da bölgeler arasında üretimi yapılan amphoralarda ticarete bağlı olarak lokal bir standardizasyon ortaya çıkmıştır.

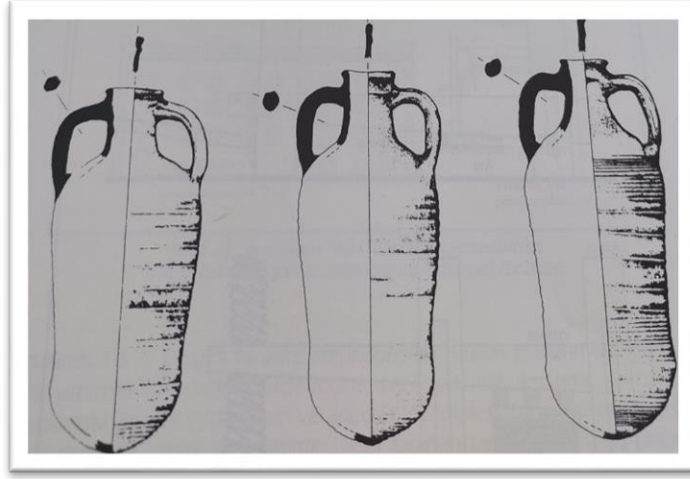
M.Ö. 3.yy'ın erken dönemlerinde Taşöz, Rodos ve Knidos amphoralarının 21, 28 ve yaklaşık 40 litrelik bir kapasitesi bulunmaktaydı. Bu kapasite, ticari yoğunluğa göre belirlenmekteydi.

Yine bu devletlerde standart olarak üretilen amphoralar aynı dönemlerde farklılıklar göstermektedir. M.Ö. 3.yy'ın ikinci yarısında Knidos amphoralarına bakıldığında ortalama 31 litre kapasitesindeydi (Alpözen vd., 1995: 32). M.Ö. 3.yy ikinci yarısında ait Rodos amphoraları mevcut kapasitesini korurken M.Ö. 3.yy'ın sonlarında bu kapasitenin altına düşmüştür (Doğer,2000: 45). Ancak M.Ö. 2.yy'ın ikinci yarısının ortalarına gelindiğinde ulaşabildiği en üst kapasiteye gelerek 26-28 litre olarak üretilmiştir. Bununla birlikte M.Ö. 1.yy'da nadiren de olsa 23 litrenin altına üretim yapılan amphoralar bulunmaktadır.

Rodos bölgesinde şarabın yanında kuru incir, arpa, badem, zeytinyağı vb. ürünlerin de ihraç edildiği bilinmektedir. Bunun yanında şarap ihracatının Helenistik Dönem'e gelindiğinde belirgin bir artış gösterdiği söylenebilir. Artışın nedeni olarak Rodos şarabının tedavi edici özellikte olması, şıraya benzemesi ve içerisinde az miktarda deniz suyunun olmasıyla maliyetinin düşük olması gibi etkenler sayılabilir (Sezgin vd., 2022: 20). Rodos amphora mühürlerinin geniş bir alana yayılmasından bu ticaretin önemi de açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Korinth A amphoraları incelendiğinde en düşük kapasite 18 litre iken, en yüksek kapasite 70 litredir. Ancak genel olarak ortalama kapasiteleri 40 litredir. Korinth B amphoralarında ise durum biraz farklı olarak kapasiteler 19,3 ile 27,6 litre arasında farklılıklar göstermektedir (Alpözen vd., 1995: 24). Samos amphoraları hakkındaki bilgileri de M.Ö. 259 yıllarına tarihlenen Papirus metinlerinden elde edilmiştir. Bu metinlerde yer alan bilgilere göre Samos amphoraların kapasitelerinin 51,2 litre olduğu anlaşılmaktadır (Doğer, 2000: 53). Bu boy Yunan amphoralarındaki en fazla kapasiteli amphoralara eşittir. Attika'da bu kapasite 32 litredir (Sezgin vd.,2022: 102). Atina Agorasında bulunan Samos amphoralarının kapasitesi ise 45 litredir.

Yassıada M.S. 7.yy Bizans Batığı kazısında ele geçen 14 silindir formu amphora içinde üç farklı kapasiteye ait form tespit edilmiştir (Gölbaş,2020: 175). Bu kapasitelere ait amphoralarda en küçük 6 litre, orta boy 7 litre, büyük boydaki amphoralarda ise yaklaşık 7,5 litre kapasitede olduğu söylenebilir (Şek.33). Genellikle bu üç farklı kapasitedeki amphoralar, değişik türdeki ürünler için farklı kapasitelerde yapılmıştır.

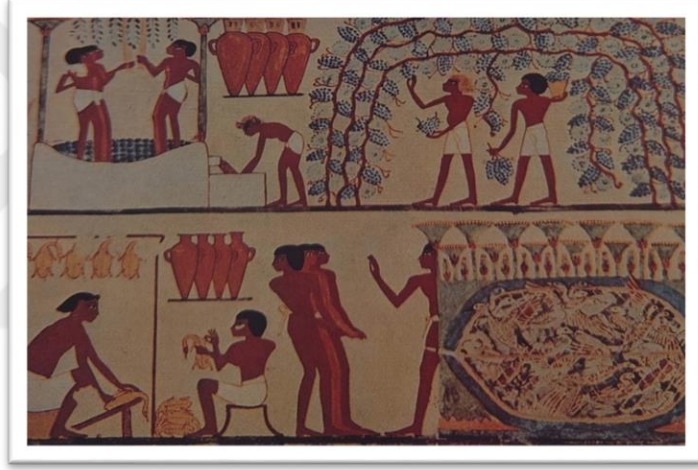
Şekil 33. Yassı Ada M.S. 7.yy Batığı, Silindir Formlu Amphoralar (Alpözen vd., 1995: 60)

Frederick Van Doorninck beyaz ve kırmızı şarapların farklı yoğunluklara ve farklı ağırlıklara sahip olduğunu belirtmektedir. Bizanslıların ölçümlerini şarap ile diğer ürünlerin hacimlerine göre değil; ağırlıklarına göre yaptıklarını ifade etmektedir. Fredarick Van Doorninck beyaz ve kırmızı şarabın yoğunluk ve hacimlerine göre ölçüldüklerini M.S. 10.yy’a ait yazılı literatüre bağlı olarak ileri sürmektedir (Alpözen vd., 1995: 28). Bizanslıların ölçü sistemine göre bir beyaz şarap 30 litrai (1litrai ya da pound: yaklaşık 320 gr) iken kırmızı şarap 32 lire olmaktadır. Serçe Limanı M.S. 11.yy Cam Batığında bulunan amphoraların incelemesi sonucunda ayrı form yapıları olduğu anlaşılmıştır (Özet, 1998: 115). Bunun yanında, buluntuların bir bölümünün dış çapları aynı olduğu halde hamur kalınlığının farklı olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak beyaz şarap taşıyan ticari amphoraların, kırmızı şarap taşıyanlara göre hamur kalınlığı daha ince olduğu tespit edilmiştir (Ceyhan, 2019: 47). Buradan da anlaşılabileceği üzere amphoralarda hacim farklılığı olabileceği araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.

Roma Dönemi’ndeki şarap üretim bölgeleri incelendiğinde; amphoraların kendi kapasite ve ölçü değerlerine uygun bir şekilde üretildiği anlaşılmaktadır. Üretimi yapılan amphoralar incelendiğinde kendi araların da bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu çeşitliliği M.S. 7.yy’da ele geçen Yassıada küresel formlu amphoralar da görmek mümkündür (Alkaç vd., 2022: 67). Aynı kapasite ve ölçü değerleri ile üretilen amphoralar, devletin ekonomik olarak kontrolünde büyük kolaylıklar ve olanaklar sağlamıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere devletin ticaret ve pazarlarda dönem malları üzerindeki kontrolü en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

2.2 Antik Çağ'da Şarap Üretimi

Antik Çağ'da bağbozumu şenlikler ve şarkılar ile kutlanırdı. Daha sonra elde edilen üzümler sepet içerisinde alınarak preslerin olduğu yere doğru taşınmaktaydı. Üzümlerin taşındığı bu presler, genellikle yumuşak kayalar oyularak yapılırdı. (Doğer, 2000: 55). Şarap üretimi için toplanan üzümler, küçük havuzlar içerisine koyularak ayak yardımıyla ezilir ve üzümün suyu elde edilirdi (Gürsoy, 2003: 529). Bu suya şıra ismi verilirdi (Res.3). Bu işlemlerin gerçekleştiği alan ile şiranın toplanacağı alan arasındaki bağlantı büyük fiçiler ya da küp şeklindeki kayaların üzerlerine açılan bir kanal veya olukla yapılmaktaydı.

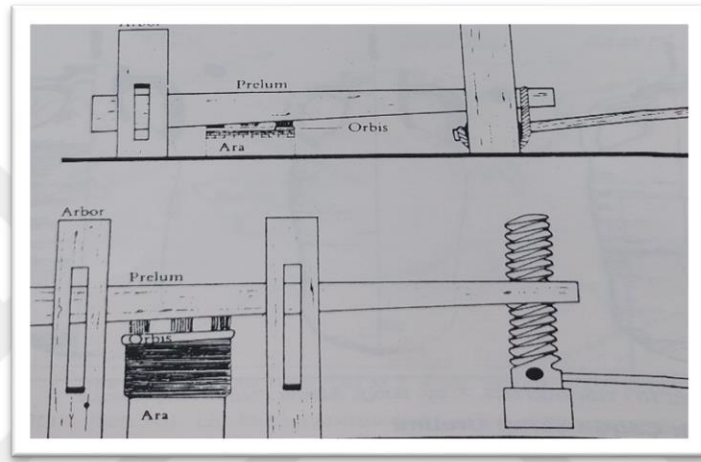

Resim 3. M.Ö. 15.yy Sonu 14.yy Başı Mısır Mezar Freskosu. Bağ Bozumu ve Şarap Üretimi (Alpözen vd., 1995: 39)

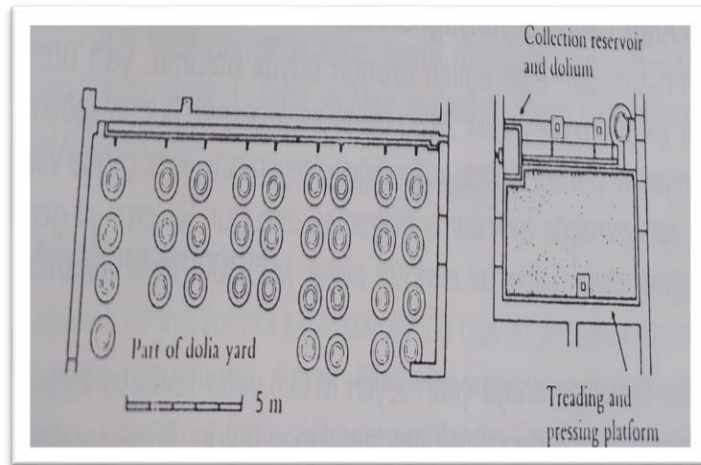
Klasik dönemlere gelindiğinde ise şarap üretimi için elde edilen üzümler, kumaş torbalar yardımı ile ya da her iki ucunda uzun bir sopa bulunan ahşap sandıklar içerisinde toplanırdı. Bu sopaların yer aldığı bölümler iç tarafa doğru hareket edebilecek durum da olduğundan; sopaların karşılıklı hareketinden üzümler rahatlıkla sıkılmaktaydı. Bu yöntemin yanı sıra, Yunanlılar şarap üretimi için ahşap presler de kullanmışlardır (Aşkın,2022: 200). Ahşap preslerde bulunan sistem, ahşap kirişin bir köşesinden bir noktaya tutturulmakta, diğer köşesinden de büyük bir ağırlıkla kuvvet uygulanarak, iki hasır arasında yer alan üzümlerin sıkılması sağlanmaktaydı (Dumankaya vd.,2019: 205). Yapılan bu uygulamayı Yunanlıların boyalı seramiklerinde de görmek mümkündür. Bu uygulama ile birinci sınıf şarap yapımı elde edilmekteydi. Bununla birlikte ikinci sınıf şarap yapımı ile elde edilen şaraplarda mevcuttu.

Bunlar birinci sınıf şarap üretiminden kalan üzüm atıklarının su ile birlikte kaynatılması sonucu elde edilirdi (Tükenmez ve Akpınar,2017: 22).

Klasik Dönem’de kullanılan bu ahşap pres sistemini Romalılar diğer alanlar da olduğu gibi kendi kültüründe sentezlemeyi başarmış ve ahşap pres sistemini geliştirip, bu sisteme vidalı bir aksam eklemişlerdir (Doğer, 2004: 41). Bu vida sistemi sayesinde üzüm daha pratik ve kolay bir şekilde sıkılmıştır (Şek. 34). Üzümlerin toplandığı havuz kenarında bulunan yükselti sayesinde ezilen üzümün sırası fermentasyonun gerçekleşeceği mahzende doliumlara akmaktadır (Şek. 35).

Şekil 34. Şarap üretiminde kullanılan pres sistemleri M.Ö. 2.yy (Alpözen vd., 1995: 41)

Mahzende fermantasyonu tamamlanan şaraplar amphoralara alındıktan sonra yıllanmaya bırakılırdı. Doliumun kapasiteleri ortalama olarak 20 amphoraya yani ortalama 525 litreye denk gelmektedir (Doğer, 2004: 75). Fermantasyon işlenen üzümün yanı sıra, yapılmak istenen şaraba göre de farklılıklar içermektedir. Bu şekilde üretilen şarabın sağlıklı olabilmesi için soğuk ve ışık almayan bir yerde en az 5-7 ay bekletilmesi gerekmektedir. Fermantasyon işleminden sonra şarap içi reçine, mum ya da bitümen (bir çeşit zift) ile izole edilmiş amphoralara aktarılırdı. Bu aktarma işlemi, ince bir kumaştan dikkatli bir şekilde süzülerek yapılırdı. Amphoralar içerisine aktarılan şarabın fermantasyon işleminin tam anlamı ile tamamlanmış olması büyük önem taşımaktaydı (Gürsoy, 2003: 19). Çünkü fermantasyonu tamamlanmayan şarap, amphoraların içerisin de iç basınca maruz kaldığında patlama olasılığı ortaya çıkardı. Böyle bir sonucun ortaya çıkmaması için de bazı amphoraların ağzının hemen kapatılmadığı Mısır duvar betimlemelerinde görülmektedir (Şek. 22).

Klasik Dönem'de şarap ile ilgili en büyük problem, şarap kalitesini muhafaza etmek olmuştur. Şarap depolandıktan sonra fermantasyonu sonlandırmak olanaksız idi. Bundan dolayı Yunan şarabının kalitesi en fazla 3-4 yıl kadar korunabilmiştir. Antik Çağ'da üretilen şarap genel olarak 16 yıl kalitesini koruyabilmekteydi. Ancak Romalılar ürettikleri şarabı sanki bir kural gibi genel olarak 3-4 yıl saklamış ve kalitesi de 10-15 yıl gibi bir süre zarfında korunabilmiştir. Yapılan bu işlemlerin yanında şarabın kalitesini artırmak için değişik türde acı badem, fındık, çiçek, kabuk, bal, acı reçine gibi şeyler şarap ile karıştırılmıştır. Bu malzemelerin yanında özellikle M.Ö. 9.yy'da tarçın ve adaçayı da şarabın kalitesini arttırmak için tercih edilmiştir. Antik Çağ'ın insanı şarabı genel olarak sulandırarak içmeyi tercih etmiştir (Şenol,2009: 28). Bu karışım, şarap ve su 3/2 oranında olmuştur. Şarap kullanımı, dinsel törenlerde ve kutlamalarda da tercih edilmiştir (Mutlu, 2019: 120). Bundan dolayı şarabın Antik Dünya'da önemi çok büyük idi ve Yunan ve Roma Dünyası'nda birçok şarap türü bulunmaktaydı. Yunan şairlerine göre şaraplar sarı, kırmızı, beyaz ve siyah; tadına göre ise tatlı, sek ve ekşi olarak ayrılmaktaydı. Pilinus 150 çeşit, Strabon ise 30 çeşit şaraptan bahsetmektedir (Gürsoy, 2003: 20)

Üretim ve kapasitenin yanında Roma Dönemi'nde şarabın rengini açmak için yumurta sarısı kullanılmaktaydı. Şarabın alkol miktarını ise fermantasyon sonrası üzümün şeker seviyesi ile mayanın durumu belirlemekteydi. Ancak bu rakamın genel olarak %14 olduğu anlaşılmaktadır (Mutlu, 2019: 119). Amphoraların içerisinde yer alan şarabın türü üretim gördüğü bölge ve üreten kişinin adını Helenistik Dönem'de amphoraların üzerine işlenen

mühürlerde görmek mümkündür. Roma Dönemi'nde ise bu durum biraz daha geliştirilerek mühür ve yazılardan; şarabın geldiği bölge, hatta toplama tarihi, amphoraların ağız kısmını kapatan kişinin ismi, şarabın kalitesi, üreticisinin ismi, şarabın rengi, üzümün türü, gibi detaylı bilgilerin yanın da amphora sayısı ve depolandığı kilerin adı da öğrenilebilmektedir(Alpözen vd., 1995: 27). Roma Dönemi'nde şarap taşıyan amphoraların kapasitesi incelendiğinde ortalama olarak 25-79 litre olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Roma Dönemi boyunca çok büyük miktarlarda şarap doliumlarda depolandığı için, kuzeyli insanlarla olan bağlantılar da eklenince amphoranın yanında ahşap fiçilerde kullanım görmüştür. Bu ahşap fiçilerin kullanımı özellikle kuzey İtalya'da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, bu taşımacılığı doğrulayan Roma Dönemi'ne ait bir rölyefler de mevcuttur (Dumankaya vd., 2019: 210). Ticaret için uygun duruma getirilen şarapların deniz, nehir ve karadan nakliyesi yapılmaktaydı.

Ticari şarap amphoralarının deniz taşımacılığına uygun olacak şekilde yapıldığını düşünmek yanlış olmaz ancak; amphoraların mevcut şeklinin kolay taşınır bir formda olması önemli bir etken olmuştur. Gerçekten de amphoraların form gelişiminde fazla miktarda ve sağlıklı bir taşıma için şişkin ve belirli bir bodurluğa sahip gövde tipinden ince uzun silindirik ve konik gövdelere doğru bir eğilim söz konusudur. Böylece, gemilerde konumlanan ve yan yana duran amphoralar mümkün olduğu kadar birbirlerine geniş yüzeylerde temasları sağlanarak dalgalı ve fırtınalı bir havada hasarın en aza indirilmesi düşünülmüştür. Bu tarz taşımacılık ile ilgili duvar resimlerini Roma Dönemi'nde görmek mümkündür (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 46). Gerek bu tasvirlerden gerekse sualtındaki gemi batıklarında yapılan kazılardan hareketle, ticari amphoraların gemilere nasıl taşındığı ve istiflendiğine dair bazı kanıtlar elde edilmektedir. Örneğin, Fransa kıyılarında M.Ö. 1.yy'a tarihli bir batık kazısında amphoraların geminin içine kat kat istiflendikleri görülmüştür (Doğer, 2004: 116). Alt sırayı oluşturan amphoralar geminin dibine düşey olarak sıralanırken, üst sıradakiler ise alttakilerin arasındaki boşluklara kama gibi sokulmuşlardır (Doğer, 2004: 118). Bu şekilde üst üste iki, üç veya daha fazla amphora istiflemek mümkün olmaktadır. Hiç şüphesiz bu istifleme sırasında geminin dengesi de göz ardı edilmiyordu. Ayrıca amphoralar denizde dalga esnasında oynamamaları için, amphoraların kulplarına geçirilen ip veya sııklarla sağlamlaştırılıyordu. Bazı durumlarda ise amphoraların sivri dipli bir yapıya sahip olmalarından dolayı, geminin ambarında yer alan ringa balığı kemiğinden veya ağaçtan yapılmış delikli raflara ya da samanlar üzerine konumlandırılmaktaydı (Dumankaya vd.,2019: 220). Bunun yanında geminin güvertelerine birbirlerine destek olacak şekilde yerleştirildikleri de oluyordu. Doğal olarak ticari amphoralar gemilere düşey olarak istiflenmekteydi.

Normal boyutlardaki bir gemiye 2000-3000 amphora yüklemek mümkün olmaktadır. Örneğin Marsilya açıklarında bulunan Grand Conglue Batığında şarap tüccarı Sestius'a ait gemi 33 m uzunluğunda olup, 10.000 amphora alabilen 1000 tonluk yelkenli bir ticaret teknesiydi (Alpözen vd.,1995: 30). Geminin hem ambar hem de güvertesinin üç sıra halinde dizilmiş amphoralarla dolu olduğu anlaşılmıştır.

Çift kulplu amphoralar ile birlikte, çok sık olmasa da denizaşırı şarap taşımacılığında depolamakta ve mayalandırmada kullanım gören büyük küplerin (pithos, dolium) de yer aldığı son zamanlarda tespit edilen batıklardan anlaşılmaktadır. Bunların arasında İtalya kıyılarında bulunan Diano Marina Batığında, teknenin ortasına yerleştirilmiş ve çevresinde Dressel 2-4 amphoraları sıralanmış, 14 pithos saptanmıştır (Alpözen vd.,1995: 33). Ancak satış noktasında şarabın söz konusu küplerle teslim edilmemiş olması olası görülmektedir. Bunun yerine şarap bu küplerden amphoralara aktarılmış olabilir

Antik Dönem'de ticari amphoraların denizaşırı yolu ile taşınmasının yanında debisi düzenli ve taşımacılığa elverişli nehirlerde de taşıma işleminin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Avrupa'nın Seine, Rhone, Rhein Po ve Tuna gibi nehirleri özellikle Roma Dönemi'nde şarap ticaretinin Galya, Germany, Pannonia ve Dakya gibi uzak eyaletlere kadar ulaşmasını sağlamaktaydı (Gürsoy, 2003: 58). Romanın tüm zeytinyağı ve şarap ticareti ise Tiber Nehri üzerinden yapılmaktaydı. Roma'da Tiber'in kıyısında ithal edilmiş şarabın ve zeytinyağının boşaltılmasından sonra amphoralardan oluşan Monte Testaccio Tepesi başkent'in ihtiyacının anıtsal bir kalıntısı olarak günümüze kalmıştır (Doğer,2004: 120). Şarap amphorası veya fıçısı taşıyan çok sayıda nehir teknesi kabartması günümüze kadar ulaşmıştır. Fransa'daki Calvet Müzesi'nde korunan bir kabartma üzerinde bir dümcenin yönettiği bir kayığın iplerle kıyıdaki üç adam tarafından çekilmesi tasvir edilmiştir (Şek.36).

Şekil 36. Nehir Teknelerine Şarap Fıçıları, Roma Dönemi, Calvet Müzesi, Avignon, Fransa
(Doğer, 2004: 118)

Daha çok denizaşırı taşımacılığına elverişli olan ve buna uygun olarak kıyılardaki antik yerleşmelerde karşımıza çıkan ticari amphoralara, seyrek de olsa kıyılardan uzak yerleşmelerde de rastlanılmaktadır. Örneğin Polatlı yakınlarında bulunan Phrygia'nın başkenti Gordion'daki kazılarda ticari amphoralar da gün yüzüne çıkarılmaktadır. Antik Dönemi'nde iç bölgeleri kıyı kentlerine bağlayan karayollarının yokluğu veya yetersiz patikalardan ibaret olması sarsıntıdan kolayca etkilenen seramik kaplarla şarap taşınmasını engellemiş olabilir. Aslında büyük miktarda şarap üretimine dönük bağcılığın deniz kıyılarına yakın bölgelerde veya adalarda bulunmaları da karadan taşımının büyük maliyetler getirmiş olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle şarap gibi sıvı gıdaların büyük deri tulumlar içinde taşınmaları yoluna gidilmiştir (Doğer, 2004: 78). Deri taşımacılığı her zaman gündemde olmasına rağmen kullanımından vazgeçilmemiştir. Özellikle yeni yapılmış şaraplarda oluşturduğu kötü kokuya rağmen keçi derisinden yapılmış taşıyıcı tulumlar Homeros Çağı'ndan itibaren bilinmektedir. (Dumankaya, 2019: 48). Ayrıca koyun, inek, öküz ve domuz derileri de tulumculukta kullanılmaktaydılar. Hatta Roma Dönemi'nde tulum yapımcıları lonca olarak örgütlenmişlerdir (Keleş vd., 2021: 75).

Amphoraların karadan taşınmasında Helen Geometrik Dönemi'ne M.Ö. 8.yy'a tarihlenen bir atlı araba modeli en erken örnek olarak bu konuda yeterli bir fikir vermektedir. Paris'deki Louvre Müzesi'nde yer alan bir vazo üzerindeki sahnede oldukça büyük boyutlardaki iki adet amphoranın bir katır tarafından çekilen iki tekerlekli araba ile taşınması tasvir edilmektedir. Bunun yanında bazı pişmiş toprak heykelciklerde görülen amphora yüklenmiş at veya eşek tasvirleri bu hayvanların bu tür taşımalarda kullanıldıklarını gösteren kanıtlar arasındadır.

2.3 Atik Çağda Zeytinyağı Yapımı

Elde edilen zeytin hasadının büyük bir bölümü, yağ üretimi için kullanılmaktaydı. Geri kalan bölümü ise sofralarda tüketilmekteydi (Alpözen vd., 1995: 20). Bugün soframızda kullandığımız zeytin ve yemeklerimizde kullandığımız zeytinyağı Antik Çağ'da vazgeçilmez bir ürün ve aynı zamanda aydınlatma malzemesi olarak da kullanım görmüştür. Binlerce yıl geriye giden zeytin ve yağının tarihi Girit'te bir endüstri olarak M.Ö. 3000'lere kadar ulaşmaktadır (Mutlu, 2019: 115).

Zeytin ve işlenmesi sonucu elde edilen yağı Klasik Dönem süresince bütün Akdeniz Havzası'nda bulunan ülkeler tarafından bilinen ve kullanılan bir ürün olmuştur. Zeytin ağaçtan elle koparılarak, bir sopa yardımı ile vurularak veya ağaç dalının şiddetli sallanması sonucu toplanmaktadır (Doğer, 2004: 21). Günümüzde de bu şekilde toplanan zeytinler en iyi kaliteyi oluşturmaktadır. En iyi zeytinyağı dibekte ezilerek veya dövülerek elde edilir. Antik Çağ'da zeytinyağı, bu iş için hazırlanmış özel yerlerde elde edilmiştir. Bu özel yerler ezme, sıkma, rafine ve pres işlemleri ile yapılan bölümlerden oluşmaktadır. En iyi yağ ise dibekte ezilerek veya dövülerek elde edilirdi. Yağ sepetlerin kenarından ezme işleminin yapıldığı preslere gitmeden önce süzülerek alınmaktaydı. Yağın ikinci kalitesi ise presleme işleminden sonra elde edilirdi. Zeytin ezildikten sonra posası, sıkma işleminin yapıldığı yere geri götürülür ve daha sonra sepetler içerisinde yeniden preslere gönderilirdi (Doğer,2004: 28).

En düşük kaliteli yağ ise, posanın sıcak suda kaynatılması durumunda elde edilirdi. Bu yöntemde suyun üstüne çıkan yağ toplanır; yağın aromasını ve kalitesini yükseltmek için alıcıya ve isteğine göre içine tuz ve reçine eklenirdi. Antik Çağ'da zeytinyağının kullanım alanları genel olarak yemek ve aydınlatmada olmuştur. Zeytinyağının aydınlatma özelliği Antik Çağ'da zeytinyağının önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra zeytinyağı dinsel ayin ve gösterilerin de kralın takdis edilmesinde, adaklarda, tapınak ayinlerinde, parfüm ve birçok hastalığın tedavisinde de kullanım görmüştür. Yağ her zaman şaraptan daha pahalı bir sıvı maddesi olduğundan; yüksek ısıda iyi pişirilmiş, en iyi kilden yapılmış amphoralar içerisinde korunmuştur. Ayrıca yağ taşımak için kullanılan amphoraların içi, herhangi bir madde ile sıvanmış ya da izole edilmiş değildir (Akpınar ve Tükenmez,2017: 25). Zeytinyağı için kullanılan amphoraların ağzı yağ dolumundan hemen sonra kapatılmaktaydı.

Antik Çağ'da Mısır zeytinyağı ihtiyacını Kenan ülkesi ve Kartaca'dan ithal ederek karşılamıştır (Alpözen vd., 1995: 36). Fakat Klasik Dönem'de Atina büyük miktarlardaki zeytinyağını Mısır'a ihraç etmiştir. Söz konusu bu ihracat Atina ve Mısır arasındaki ticaret bağlantısının en erken örneğini oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MANASTIR VE ARAZİLERİ

Bu bölümde, öncelikle manastırların Bizans Dönemi'nde şarap üretimindeki etkinliklerinden bahsedilmiştir. Bir sonraki aşamada, manastırlar bir ticari amphora olan Günsenin Tip 3 Amphorası'nın üretimini ve ticaretini yapan kurumlar olduğu için, manastır mülkleri, küçük köylülük ve büyük araziler de ele alınmıştır. Son olarak, da Bizans Dönemi'nde manastırların mülk dağılımında etkinliğine değinilecektir.

3.1 Orta Çağ'da Şarap Üretimi ve Ticaretinde Manastırların Rolü

Literatürde, hayatının bir kısmının Denizli'nin Bekilli ilçesinde yer alan Dionysopolis Antik Kenti'nin de içinde geçtiğine inanılan ve Lydia-Phrygia kökenli bir tanrı olan Dionysos'tan köken alan Dionysos kültünün çıktığı yerin günümüz Trakya bölgesine denk düşmesi, bu bölgenin üzüm ve şarap üretimi ve ticaretindeki tarihsel önemini ortaya koymaktadır (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 20). Sonraki dönemlerde sosyal, kültürel ve ticari gelişimi kiliselerin, manastırların ve burada yaşayan din adamlarının öyküsüyle de bağlantılıdır. Yunan kolonileriyle Batı'ya yayılan şarap, Roma İmparatorluğu'nun temel içeceklerinden biri olmuş, Hristiyanlığın gelişmesi ile de manastırların da hakimiyetine girmiş ve Akdeniz deniz ticaretinde de önemli bir rol oynamıştır.

Hristiyanlıkta da şaraba verilen önem, onun neredeyse kutsal bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. İsa, son akşam yemeğinde ekmekle şarabı, "Bu benim etim, bu da kanım," diye havarilerine dağıtmış dolayısıyla şaraba banılmış ekmek yemek, Hristiyan cemaatine kabul edilmenin yolu olmuştur (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 14). Şarap, Orta Çağ'da Hristiyanlık inancı ile o kadar sentezlenmiştir ki; Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte, şarap ticaretinde önemli bir gerileme yaşanmış ancak, Avrupa'da hızla yayılmakta olan Hristiyanlığın etkisiyle şarap ticareti yeniden canlanmıştır. Şarap, Erken Hristiyan kültürünün ve ayinlerinin de ayrılmaz bir kutsal parçası olmuştur (Gürsoy, 2003: 53). Bu durum, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen Orta Çağ'da; Hristiyan keşişlerin Avrupa'da şarap kültürünü yaşatmasını ve geliştirmesini sağlamıştır. Keşişler, yüzyıllar boyunca toprak seçimi, toprağa uygun asma türünün belirlenmesi, asmanın aşılınması ve budanması, bağbozumunun zamanlaması, yağmurun ve güneşin etkileriyle mayalanma üzerine yeni yöntemler

geliştirmişlerdir (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 19). Bu konudaki çabalarında en büyük etken kuşkusuz özellikle Orta Çağ döneminde, şarap ticaretini ellerinde tutma istekleri olmuştur. İyi şarap yapabilmek, çok fazla bilgi birikimi ve deneyim gerektirdiğinden, kesişler bu konudaki tekellerini uzun yıllar koruyabilmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu Dönemi’de Trakya’daki Ganos Bölgesi (Şarköy) şarabı olan Ganitik oldukça ilgi görmüş ve adına mühürlü ticari amphoralar üretilmiştir (Günsenin, 2016: 401). Bizans Orta Çağı’nda Anadolu’da bağcılık ve şarapçılık daha çok manastırların himayesinde kalmıştır. Bu dönemde Kapadokya bölgesi sınırlarında yer alan Nevşehir, önemli bağcılık merkezlerinden biri olmuştur (Doğer, 2004: 72). İncil’de, İsa’nın kendini üzüm asması, kanını da şarap olarak betimlemesi nedeniyle asma figürü Anadolu Bizans Hristiyanlığının tasvirli sanatlarında oldukça sık rastlanmaktadır (Akpınar ve Tükenmez 2017: 29). Helenistik, Roma ve Erken Bizans dönemlerinde Karabük ilinin, Eskipazar ilçesindeki Hadrianopolis Antik kenti gibi yerleşimlerde; kıyıdaki Sinope, Herakleia Pontika ve Amastris gibi şarap ve amphora üreticisi ve pazarlayıcısı kentlere şarap sağlayarak, bu kentlerin şarap ihracatı için ihtiyaçları olan ürünleri karşılamakta olduğu yazarlar tarafından öngörülmektedir (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 30). Elde edilen literatür bulguları, Karadeniz’deki bağcılık ve şarap üretim etkinliklerinin pagan Roma devrinde tapınakların, Hristiyan Erken Bizans devrindeyse kiliselerin ya da manastırların tekeli altında olan bir etkinlik olarak karşımıza çıktığı kuşkusunu uyandırmaktadır (Akpınar ve Tükenmez, 2017: 31).

Yukarıda da bahsedildiği üzere; binlerce yıldır sosyal, kültürel ve ticari alanda önemli bir yere sahip olan şarap, Orta Çağ’da Hristiyanlık inancının da etkisi ile manastırlar tarafından da üretilip, ticareti yapılan bir ürün olmuştur. Şarap üretimi ve ticaretini yapan önemli manastır merkezinden bir tanesi de kuşkusuz Ganos Bölgesi’nde yer alan manastırlardır. Bu manastırların üretimini yaptığı şarabı taşıyan Günsenin Tip 3 amphorasının’da Finike I Batığında bulunması literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

3.2 Manastırlar

Bizans İmparatorluğu’nun en üst kültürlerinden biri hiç şüphesiz Hristiyan kesimdir. Helen duygusunun henüz önemsenmediği dönemlerde Hristiyan olmayan/inançsız istilacılara karşı Bizans halkını bir arada tutan bağların belki de en önemlisiydi (John,2010: 139). Bizans

İmparatorluğu hem dindar Ortodoks Hristiyan idi hem de Hristiyan olmayan diğer insanları kendi dinlerine yönlendirmenin çok önemli olduğunu düşünmekteydi. Bizanslılar için dinin en küçük ayrıntıları bile dünyevi işlerin büyük problemlerin den çok daha önemli durumdaydı. Kendilerine Cennet'in kapılarını sonuna kadar açacak veya kapayacak olan küçük ayrıntılar üzerinde çok daha fazla durmaktaydılar (Şatır,2001: 165). Öyle ki devlet herhangi bir olumsuz durum yaşarsa, bunu vatandaşların işlemiş oldukları günahlar yüzünden verilen ilahi cezalandırmalar olarak tanımlamaktaydılar.

İmparator ve halk nezdinde bu denli önemli olan dini otoritenin sembolü ise kuşkusuz kilise idi. Bu kurum en azından devlet kadar önem taşımaktaydı. Halk ve yöneticiler tarafından istenen, bu iki kurumun uyum içerisinde olmasıydı. Bundan dolayı Bizans tarihi boyunca imparator ve halk, kilise ve devleti aynı ruh ve beden gibi düşünmekteydiler (Aytuna, 2010:157). Bu görüşü destekleyecek Bizans İmparatorluğu'nun başına gelen yöneticilerin önemli sözleri vardır (Eco, 2010: 175). Mesela 6. yüzyıllarda Iustinianos (557-565) "Tanrı'nın insanoğluna vermiş olduğu en kıymetli şeyler İmparatorluk ve Rahipliktir. İnsanlığın mutluluğu için, biri dini yönlerle ilgilenirken diğeri siyasi olaylar ile meşgul olurdu." Bu söze yakın olarak 10.yy'da İmparator Ioannes Tzimiskes (969-976) Tanrı iki güç var etmiştir: devlet için imparator ve kilise için patrik." Demektedir (Le Goff, 2021: 152). Başka bir görüş 13.yy'da İmparator I.Theodoros Laskaris (1204-1222) "Rahiplik ve imparatorluk bana göre kardeşirler, beden ve ruh gibi birbirlerine bağlıdırlar" demektedir.

Bu ve benzeri sözlere bakıldığında Bizans İmparatorluğun'da din ve ona bağlı kurumlar halk, aynı zamanda imparatorlar için büyük bir önem taşımaktaydı. Bundan dolayı bir dini kurum olan manastırlar Bizans İmparatorluğu'nda büyük bir öneme sahipti. Hristiyan manastır kültürünün özünde uhrevi hayatı kazanabilmek için bu dünyanın çıkarlarından vazgeçmek yatmaktadır. Manastırcılık (monasticism) terimi Helence monazo (yalnız yaşamak) fiilinden türetilmiştir. Mutlak olarak yalnız bir yaşam sürmek olarak alınacağı gibi, toplum içerisinde kendini uzak tutan veya bir toplum içerisinde yalnız yaşamak şeklinde de tanımlamak mümkündür. Hristiyanlık inancında manastır hareketi 3.yy sonu -4.yy başlarında Mısır'da başlamaktadır (John, 2010: 129). Buradaki insanlar ruhlarını temizlemek ve günahlardan arınmak için günlük hayatlarından vazgeçerek çölün yalnızlığına kendilerini bırakmışlardır. Bu uygulamanın temelinde peygamberlerini örnek almak, onun öğretilerine sahip olmak, vücudun ve aklın sebep verdiği günahlardan kurtulmak yatmaktaydı. İlk Hristiyan keşişleri Antony ve müritleri, Nil nehri etrafında evler inşa edip yaşamışlardı. Ancak manastır hareketinin ilk zamanlarının kilise dışında gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Bunun yanında bazı Hristiyan gruplar bu dünyadan el, ayak çekmeksizin sofu ve dine adanmış bir hayatı tercih etmişlerdi.

Bunlar gayretliler/istekliler (spoudaioi) ya da çalışanlar (filoponoi) diye adlandırılıyorlardı ki, Aziz Antony de ilk öğrenimini bunlardan almıştı (Şatır, 2001: 93). Bununla birlikte 1.yy'dan itibaren Mısır'da maddi durumu iyi olmayan ve vergilerini bile ödeyemeyen vatandaşların köylerinden göç etmeleri yaygın bir durumdu. Manastır hareketinin yaygınlaşmasında, günlük hayatta yaşanan ekonomik güçlüklerden kaçmak isteyen insanların da fazla olması etkili olmuştur (Şatır, 2001: 165). Manastır hareketi yaygınlık kazanmaya başladıktan sonra, hızlı bir şekilde Mezopotamya ve Suriye üzerinden Anadolu'ya kadar yayılmıştır.

İlk başlarda manastır hareketleri kilisenin kontrolünün dışında gerçekleşmiştir. Bu gelişim başlarda kiliseye karşı bir tehdide yol açıtıysa da patriklerin, piskoposların ve imparatorların aldıkları tedbirler sonucunda kiliseler manastırları kontrolleri altına almayı başarmıştır (Akın, 2005: 27). Bu yönde uygulanan politikalar genel konsüller tarafından ve aynı zamanda bölgesel kilise konsülleri tarafından verilen ve bölgesel kilise konsülleri ve patriklik yönetimi tarafından desteklenen kararlar aracılığıyla yapılmıştır. M.S. 451'deki Kadıköy Konsülü'nün verdiği karara göre; her manastırın yerel piskoposunun otoritesine girmesi gerektiği hükmüyle, bütün manastırları ilke olarak resmi Bizans Kilisesi'nin kontrolü altına almıştır (Baskıcı, 2009: 156). Manastırları kontrol altına almak Bizans yönetimi için çok önemliydi. Çünkü, manastır içerisinde oluşabilecek sapkın cemaatler bu sayede kontrol altına alınabilecekti.

Daha sonraki gelişen süreçlerde ise manastır hareketi, Bizans İmparatorluğu tarafından şiddetli bir muhalefet ve baskı ile karşılanmıştır. 8.yy'da ortaya çıkan tasvir kırıcılık (iconoclastism) sapkınlığı, bu yüzyılın sonlarına doğru manastırlara ve keşişlere yönelik bir harekete dönüşmüştür. Hristiyan azizlerin betimlemelerinin yapılması ve bu yapılan betimlemeye özel bir saygı gösterilmesi veya ibadet edilmesine kadar giden duruma engel olmaya çalışan ve tasvir kırıcılık hareketi yayılmaya başladığında buna karşı bir direniş gösteren keşişlerdi. Halkın gözünde ise, keşişler uzun bir süreden beri, geleneksel dinin ve dinin getirdiği adetlerinin savunucusu durumundaydı. Tasvir kırıcılık döneminde keşişler, sadece tasvir taraftarı oldukları için değil, keşiş oldukları için de takibata uğramış ve keşiş hareketinden vazgeçirilmeye zorlanmıştır (Eco, 2010: 240). Bizans yönetiminin keşişleri ve manastırları bu denli baskı altına almak istemesinin nedeni ise, çoğalarak ve kontrolsüz bir şekilde artış gösteren manastır mülkleri idi. Bu mülklerin kontrol altına almaya çalışmasında manastır hayatını tercih ederek devlete olan bazı görevlerinden kurtulamaya çalışan kişilerin miktarını azaltma ihtiyacı da etkili olmuştur. Devletin bu politikası, manastırların artan mülklerden dolayı artmıştı ve bazı manastırlar kapatılıp kışla, hamam ya da diğer kamu kurumları haline getirilmiş ve çok fazla genişleyen manastır arazileri İmparator V. Konstantinos (741-775) tarafından

müsadere edilmiştir (Baskıcı, 2009: 789). Gelişen bu olaylara rağmen manastırlar, Bizans yönetiminin tasvir kırıcı mücadelesinden daha da güçlenerek çıkmıştır. 9 ve 10.yy’larda yeni manastırlar kurulmuş bunun yanında daha önceden mevcut olanlar daha çok büyümüştür. Devletin uyguladığı baskı politikası sonuçsuz kalmış ve İmparatorluk başka çareler aramak zorunda kalmıştır.

Manastırların ve mülklerinin artması sonucunda buralara gelen insan sayılarında da artış olmuştur. Bu da sosyal hayatta ve devletin bazı ekonomik alanlarında zararlarının oluşmasına neden olmuştur. Mesela, manastır yaşamını seçen insanlar yüzünden tarımsal işgücü sınırlanmış ve işlem görmeyen devlet arazisi gelir kaybına uğramıştır (John, 2010:189). Bunun yanında manastıra ait olan mülkler vergilerden büyük oranda muaf olduğu gibi, manastırda görev alan keşişler ve manastır mülklerini kiralayan vatandaşlar askerlikten muaf tutulmuştur. Manastırlarda görev alan keşişler halk üzerinde önemli bir etki yaratmışlar: Ortaya çıkan herhangi bir olumsuz durumda kötü hasat, veba, kötü bir olaydan dolayı öğüt verme ya da kişisel anlaşmazlıklar yaşandığında keşişler halk arasında arabuluculuk yapıyor, halk da onlara kutsallık ve keramet atfediyordu. Keşişler ve manastırların halk üzerindeki bu etkisi devlet için büyük bir problem arz etmeye başlamıştır. Manastır keşişleri ve daha sonradan manastır hayatını seçen kişiler, bir süre sonra mevcut manastırından ayrılıp kendi manastırını kurmaya başlamıştır. 8.yy’da II. İznik Konsülü (787), kendi manastırını kurmak için mevcut görev yaptığı manastırdan ayrılmak isteyen keşişleri kınamıştır (Baskıcı, 2009: 160). Bunun yanında 935 yılında I Romanos Lekapenos, bağış yoluyla dahi olsa manastırların köylülerden toprak almasını yasaklamıştır. Bu arazi bağışı ve manastırlara halk arasından katılmak istenen insan sayısının fazlalığı Bizans yönetimini oldukça rahatsız eden bir durum haline gelmiş ve bu duruma yönelik bir çok yasaklama getirilmiştir. II. Nikeforas Fokas samimi bir Ortodoks olmasına rağmen, hatta Athos dağındaki ünlü manastıra katılmayı bile düşünürken devletin bu sıkıntılı durumunu gidermek için; yeni manastırların kurulmasını ve mevcut olanlara arazi bağışı yapılmasını yasaklamıştır (Le goff,2021: 98). Çünkü manastır hayatının özü şaşalı binalar ve geniş mülkler edinmek değildi. Fokas’ın böyle bir yol izlemesinin nedeni ise hiç kuşkusuz manastır arazilerini daha verimli hale getirmek ve devletin temel dayanağı olan küçük arazili köylülüğün bitişini engellemeyi hedeflemekteydi.

Bu şekilde vakıf niteliği taşıyan manastırlar birden fazla kurucuya sahip olabilmekte ve kurucuların manastıra ait hakları miras veya satış yoluyla başkasına devredebilmekteydi(Eco, 2010: 230). Kurum kanununa göre herhangi bir manastırda üç keşiş bulunabilirdi. Fakat kurucular bu sayıyı isteğine veya duruma göre değiştirebilirlerdi. Manastır kurucuları, manastırı kurmadan önce bir kurucu belgesi hazırlamak zorunda idi. Bu belge ise, üç bölümden

oluşmaktaydı: I) Manastırı kuranın ve ailesinin de uyması gereken özel dini yükümlülükler. II) Hasta ve yaşlıların bakımı için diğer manastır topluluklarının görevleri; III) Manastırlara yönelik yapılan bağışların kaydı. Bu bağışların defterleri (brevion) piskoposluğa ait olan arşivlerde saklanması (Baskıcı,2009: 32).

Bizans halkının çoğunluğu dindar bir yapıya sahipti. Bundan dolayı, manastırlara bağış yapmayı kendilerine bir görev saymışlardı. Bağışlar arasında para, ikonlar, arazi ve kutsal eşyalar olduğu gibi, günlük hayatta kullanılabilecek her çeşit eşyayı içeriyordu. 11-15 yüzyıllara ait çeşitli vasiyetnamelerden çıkarılan bir listeye göre bu eşyalar arasında sandık, yatak, yastık, çarşaf, masa, sandalye, silahlar, kitaplar, mücevherler, tabak ve bardaklar, kaşık, çatal, bıçak, kavanozlar, fiçiler, elbiseler, kemerler, örtüler, banyo malzemeleri ve çeşitli tarım aletleri bulunmaktadır (Şatır, 2001: 74). Manastır mülklerine, kutsallık atfedildiği için imparator dahi bu eşyalara el koyamazdı. Bu kutsallıktan dolayı, mülkler zamanla daha da korundu ve oldukça büyüdü (Güven, 2016: 325). Sivil halktan varlıklı ailelerin kurdukları manastırların yanında imparatorların, patriklerin, piskoposların kurdukları manastırlara da rastlanılıyordu (Baskıcı, 2009: 152). Yeni kurulan bir manastır eğer imparator tarafından kuruluyorsa, kurulan manastır imparatorluk manastırı olarak isimlendiriliyor, aynı zamanda başrahibi manastıra imparator atıyordu. Patriklik ya da piskoposluk manastırlarında da duruma göre piskopos ya da patrik manastır yönetiminde söz sahibi olabiliyordu. Bunların yanında kurulan ve tamamen bağımsız olabilen manastırlar da olabilmekte ve piskoposluk, patriklik veya imparatorluk gibi kurumların müdahalelerinden bağımsız olarak varlıklarını devam ettirebiliyorlardı (John, 2010: 132). Ancak manastırların kurucusu kim olursa olsun üretilen iktisadi fazlalığı manastırın sahibi alıyor ve manastırın iç işlerinde söz sahibi oluyordu. Kurulan manastır tam anlamı ile bağımsız değilse keşişler manastırın elde ettiği kazançtan faydalanan asıl kişilerdi (Tanilli, 1998: 25)

Manastır sisteminin işleyişi incelendiğinde bir monarşi sistemi olduğu anlaşılır. Manastırların başında hegoumenos ya da kathegoumenos olarak adlandırılan bir rahip bulunuyordu. Başta bulunan rahibin en az otuz üç yaşında olması ve o manastırda keşişlik yapması gibi bazı şart ve koşulları taşıması gerekmektedir. Bu koşulları 11.yy'da bir düzenlemeye göre anlaşılmaktadır. Ayrıca adayın kişiliği ruhani şartlara elverişli, dini bilgisinin yeterli düzeyde olması gerekiyordu (Le goff,2021: 350). Görev yapacak olan başrahibi, manastır kurucusu seçebiliyor ya da manastır topluluğu kendi liderini seçebiliyordu. Başrahibin seçimi normal şartlarda manastır üyelerinin arasından olmaktaydı ancak, uygun bir aday bulunamadığı takdirde başka bir manastırda görev yapan üyeler arasından da seçilebiliyordu (Akın, 2005: 51). Başrahip seçimini her ne şekilde olursa olsun piskopos ya da

patriğin onayı gerekiyordu. Başrahiplik görevi ömür boyu devam edebiliyor fakat bazı durumlarda görevlerine son verilebiliyordu.

Manastırlar içinde başrahibe yardımcı olmak için çok sayıda kişi görev yapıyordu. Bunların başında oikonomos gelmekteydi. Bu kişi bir nevi başyardımcı olarak manastır işlerinde önemli bir yer üstlenmekteydi. İçerideki işlerin yanında piskoposluğa ait olan mali sorumluluklardan ve varsa manastır mülkiyetinin muaf tutulmadığı vergilerin devlete ödenmesinden sorumluydu (Baskıcı, 2009: 74). Bunların yanında, keşişlerin sabahları erken uyandırılması, temizliğin istenilen şekilde yaptırılması, dini kitapların ve kutsal eşyaların korunması, arşiv kayıtlarının tutulması, giyecek ve yiyecek sağlanması gibi hem manastırın günlük hayata ait konuları hem de genel yönetim konularında yukarıda bahsedilen görevlerden sorumlu oikonomos yardımcıları da bulunmaktaydı. Manastırlar da halkın sorunlarına da çözümlerde bulunmaktaydı (Eco, 2010: 257). Mesela hastalara ilgileniliyor, fakirlere yardım ediliyor, yolculuk yapanlara konaklama olanağı sunuluyordu. İmparator manastırlarında, kuruluş belgeleriyle, manastır içerisinde bir hastane veya yetimhane oluşturulması da mümkündü. Yapılan bu hizmetlerin karşılığında herhangi bir ücret talep edilmezken, yapılacak bağışlar da geri çevrilmiyordu (Akin, 2005: 59). Rahip ve keşişlerin vergi toplama yetkisi ya da yapmış olduğu hizmetler sonucunda herhangi bir ücret talep etmeleri söz konusu değildi. Sivil devlet memurluklarında görülenin tersine dini mevkilerin para karşılığında satılması da yasak olduğu için manastırlarda elde edilen mülkler ve gelirler dini sınıfın hayatını devam ettirmesi için tek önemli kaynağı oluşturuyordu (Şatır, 2001: 85). Bir Bizans manastırının temel dayanağı tarım işletmesiydi. Doğru şekilde yönlendirilirse, manastıra yeni katılanların katkıları ve diğer bağışlarla birlikte; manastırda yaşamını sürdürenlerin tüketimini aşan bir gelir elde ediliyordu. Manastırda ürünler meyve, yağ, ekmek, şarap gibi bütün ürünler şahitler huzurunda ölçülüyor ve düzenli olarak kayıtları tutuluyordu. Keşişlere verilecek yeni elbiseler ancak eskilerini iade ettikten sonra teslim ediliyordu. Manastır içerisinde gün içerisinde genellikle üretim ve ticaretin yanında, günlük faaliyetlerin önemli bölümü dua etmek, dini ilahiler söylemek, İncil okumak ve okunan ayetler üzerine tartışmak gibi dini eğitim de sayılabilecek faaliyetlerden oluşuyordu.

Manastırların kurulduğu yerler genellikle dağlık araziler veya kırsal bölgelerin ücra köşeleri bazen de şehir merkezleri olmuştur (Le goff,2021: 95). Orta Çağ dönemlerinde manastırlar, devletin sağlamak istediği sosyal devlet anlayışındaki eksiklikleri önemli ölçüde tamamlamaktaydılar. Topum içerisinde zor durumda kalan vatandaşlar, kimsesizler, kocaları tarafından şiddete maruz kalan kadınlar, eşleri ölen kadınlar ve yaşlılar için manastırlar güvenli sığınaktı. Vatandaşın yaşadığı olumsuz durumlarda genç bir insanın ailesini yitirmesi, bir

kimsenin istenmeyen bir evliliğe zorlanması, eşlerini kaybeden evliler, gibi istenmeyen durumların doğurduğu kötü sonuçlar yüzünden, genç yaştaki vatandaşların bile manastır hayatını tercih etmelerine yol açmaktaydı (Güven, 2016: 328). Bunların yanında, çocuklarını büyüttükten sonra ayrı manastırlara çekilmek isteyen çiftlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Bu sosyal nedenlerin dışında, gerçekten alçakgönüllü ve dini bir hayatı isteyen, geçmişte yapmış olduğu günahlardan duyduğu üzüntü ve pişmanlıktan kurtulmak, dinin emrettiği yolda yürümek ya da yaşantılarında zor olan yüklerinden kurtulmak için manastır hayatını seçen insanlarda vardı (Şatır, 2001: 130). Manastır hayatında, aile ve akraba bağlantılarını terk etme gibi bir durum söz konusuydu. Ancak Ganos Bölgesi gibi manastırların yoğun olduğu bölgelerde akraba veya aile tarafından kurulan manastırların sayısının fazla olması nedeniyle, manastırın bu idealinin bağları terk etme ilkesine genel olarak uyulmuyordu. Böylelikle birçok keşiş ve rahibe ailelerinin mülkleriyle ve akrabalarıyla olan yakın ilişkilerini sürdürüyor, seçtiği dini hayat için onları bırakmak zorunda kalmıyordu.

Görevlerine son verilen devlet adamları, tahtan indirilen imparator ve diplomatik ilişkileri başarısızlıkla sonuçlanan prensesler için de manastırlar güvenli bir barınak olabilirken, bazen de bir ceza evi görevi durumundaydı. Tek seferliğine bile olsa keşiş kıyafeti giyen bir kişi için, bundan sonraki yaşantısında sadece dini yol takip edilirdi (Baskıcı, 2009: 160). Bundan dolayı siyasi hayatta bir daha olmasını istenmeyen imparator ve politikacılar manastırlara çekilmeye zorlanmakta, bazen de hayatta kalabilmek için kendi istekleri ile manastır hayatını seçmekteydiler (Güven, 2016: 45). 11.yy'ın önemli patriği Mikhael Kerullarios bir sivil devlet görevlisiyken; adı imparatora suikast hazırlığına karıştığı için sürgüne gönderilmiş ve sürgünde keşiş hayatını seçmesinden dolayı, yıllar sonra başkentte döndüğünde siyasi bir görev değil patriklik mevki elde etmiştir.

Manastır hayatını seçen kişiler, daha önceki yaşamlarını özleseler bile bir kere keşiş kıyafetini tercih ettiklerinde artık eski yaşamlarına dönmek mümkün değildi (Eco, 2010: 280). Bazı durumlarda imparatorlar hayatlarının sonuna yaklaştıklarının anladıklarında yaklaşan bu son dönemleri huzur içerisinde ve Tanrıya yakararak geçirmek için, bazen de yanlış politikaları yüzünden kızgın isyancıların elinde hayatını kaybetmemek için, kendi rızası ile imparatorluk elbisesini çıkarır ve onun yerine keşiş elbisesini tercih ederdi (Baskıcı, 2009: 45). Buna örnek olarak İmparator Romanos Lekapenos (920-944) tahtından edince keşişliği tercih etmiş, bir sonraki yüzyılda Isaakios Komnenos (1057-1059) muhalefete karşı gelmeyerek 1059'da başkentteki Studios Manastırı'nda yaşamayı tercih etmiştir. İmparatorluğa ait olan manastırlar genel olarak aile mezarlığı olarak da kullanılmaktaydılar.

Bizans İmparatorluğu'nun en önemli manastır yerleşkesi Thessalonike (Selanik) civarında bir yarımada bulunan Athos (Aynaroz) Dağı idi (John, 2010: 150). 10. yy'da kurulan bu merkezler İmparator Nikeforos Foras tarafından da desteklenmiştir. Anadolu'da da hem 7-10.yy'da hem de 10.yy'da önemini koruyan birçok manastır bulunmaktadır. Khalkedon (Kadıköy) bölgesi, Olimpos Dağı (Uludağ) Bursa, İznik ve bütün Marmara Denizi kıyıları, Efes civarı, Konya yakınlarında Karadağ, Ürgüp, Trabzon ve çevresi önemli manastır merkezleri arasında yer almaktaydı. Ayrıca imparatorluk topraklarında diğer Hristiyan cemaatlerin de manastırları da mevcuttu (Eco, 2010: 61). Toros Dağları'nın bir bölgesi olan Kahramanmaraş yakınlarındaki Amanos Dağı eteklerinde Bizans manastırlarının yanı sıra pek çok Süryani ve Ermeni manastırları da yer almaktaydı.

11. ve 12.yy'lara gelindiğinde Bizans kilise hayatı bakımından en önemli gelişme, Türk ilerleyişi nedeniyle Anadolu'da kilise hayatının çöküşe uğramasıdır. Malazgirt Savaşı'ndan önce başlayan akınlar sırasında manastırlar ve kiliseler yağmalanmış; bunun üzerine din adamları kiliselerini, manastırlarını ve bölgelerini terk etmek zorunda kalmıştır (Baskıcı, 2009: 166). Bu akınlar sonucunda bazı kiliseler de camiye çevrildiği için Anadolu'da kilise sayısı ve örgütlenişi zayıflamıştır (Baskıcı, 2009: 166-67). Anadolu'daki kiliseler Türkler tarafından ele geçirildikçe, din adamları kendi kilise ve bölgelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu tür dini sınıf, yani kilisesiz kalmış ya da istilaya maruz kaldığı için görev yaptığı bölgesine (*diokes*) giremeyen bir piskoposu ifade etmek için *skholazon* terimi kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumdaki din adamları, ya Bizans kontrolün de bulunan piskoposluklara ya da başkente kaçmıştır. Bu durum Türk yönetimi kontrolünde kalan Ortodoks Helenler'in kültürel hayatını çok ciddi şekilde etkilemiştir. Çünkü Hristiyanlar için eğitim ve hayır işlerinin çoğunu kilise ve din adamları sağlamaktaydılar (Güven, 2016: 87). Öte yandan akınların etkisiyle bölgelerini terk eden piskopos ve metropolit bölgelerinde bir otoriter boşluk olmuş ve Bizans cemaatleri lidersiz kalmıştır. Hristiyan din adamları sadece dini inancı muhafaza edip halk arasında yaymak ile yetinmiyordu, Hristiyanların devletin tebaası olarak kalmasını ve Hristiyan devlet yönetiminin meşruiyetini sağlıyordu (Şatır, 2001: 174). Türk saldırıları sonucu bazı durumlarda üretim yönünden problem yaşayan bir bölgenin piskoposuna metropolit tarafından ikinci bir piskoposluk bölgesi üzerinde haklar tanınmıyor, bu birleştirme ya da bağış kurumuna ise *epidosis* deniyordu. Bu politika ile devlet, terk edilen bölgelerdeki oluşan otorite boşluklarını doldurmaya çalışıyordu. Bunun yanında kilise mülkleri birleştiriliyor ve piskoposlar için de ortaya çıkan iktisadi problemlere çözüm üretiliyordu (Tanilli, 1998: 35).

Yukarıda da bahsedildiği gibi Anadolu'nun özellikle doğu bölgesinde, Bizans manastırlarının yanında; Hristiyanlığın diğer mezheplerine ait olan Ermeni ve Süryani kilise

örgütlenmeleri de mevcuttu. Ancak bu etnik ve dini grupların siyasal konumları ve takındıkları siyasi tavırları Bizanslılar'dan farklıydı. Örneğin Süryaniler'in bir devleti yoktu, bu yüzden Türkler ve hatta Bizanslılar için herhangi bir potansiyel tehdit oluşturmuyorlardı (Tanilli, 1998: 39). Ermeniler ise 11.yy'da bağımsızlıklarını kaybetmiş, büyük bir kısmı Kilikya ve Kapadokya da yaşamaya zorlanmış durumdaydılar. Bununla birlikte her iki cemaat de Bizans Ortodoks felsefesine göre sapkın durumdaydılar (Baskıcı,2009: 50). Sapkın ilan edilmeleri Türkler ile iş birliği içerisinde olmalarını kolaylaştırıyordu. Bu nedenle Türkler'in Bizans merkezli ve Hristiyan Anadolu nüfusunun çoğunluğunu bir arada tutan bir nevi devlet kurumu niteliğindeki Bizans kilisesine, diğer kiliselerine göre daha farklı davranmış oldukları düşünülebilir.

3.3 Küçük Köylü Arazisi

Orta Çağ'da Bizans İmparatorluğu'nun askeri ve mali açıdan etkili olan gücü, savunma sisteminin yanında vergi geliri sağlayan küçük arazili köylü sınıfıydı. (Şatır, 2001:156) Bu sınıfa ait olan mülkler ve topraklar sivil ve dini büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına bırakılmadıkça Bizans yönetimi güçlü kalmayı başardı. Ancak sonunda devletin aleyhine olmak üzere mücadeleyi büyük araziler kazandı.

7.yy'da *thema* sistemi ile birlikte yeni bir sosyal sınıf olarak küçük arazili köylü sınıfı ortaya çıktı. Bunlar, kendilerine verilen toprakları işleyerek geçimini sağlayan ve bununla birlikte askerlik hizmetini yerine getiren asker-köylülerdi. (Eco, 2010: 186). Bunların yanında devlete vergi vermekle yükümlü olan aynı zamanda yer değişikliği hakkına da sahip olan köylüler de vardı. Bu nedenlerden dolayı 7.-11.yy arasında bütün Anadolu'da devletin omurgasını küçük köylülükler oluşturmaktaydı.

Köylülerin asıl görevleri, varlıklarının da dayanağı olan arazi mülklerini işleyerek tahıl üretimi yapmaktı. Bunun yanında da sebze ve meyve yetiştiriciliği, balıkçılık, arıcılık, bağcılık, çobanlık, kümes hayvancılığı, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de yapmaktaydılar. Ancak bir köylünün sahip olduğu büyük baş hayvan sayısı köylünün serveti açısından önemliydi. Küçük köylüler iktisadi açıdan en iyi olduğu dönemler de bile yükümlü olduğu vergileri ödemekte zorlanmaktaydılar (Güven, 2016: 45). Bizans yönetimi özellikle son

dönemlerinde küçük köylülerin üzerine ciddi vergi yükümlülüğü bırakıyordu. Bizans yönetiminin ortak vergi yükümlülüğü uygulaması da köylülerin aleyhine bir durum yaratıyordu. Bunlardan dolayı arazi gelirleri köylülerin asgari düzeyin biraz üstünde bir yaşantı sağlıyordu. Ürettikleri ürünleri sadece yıldan yıla pazarlayabilen köylüler, sadece ikincil uğraşları ile ürettikleri malları haftadan haftaya pazarlarda satabiliyordu (Eco, 2010: 47). Bundan dolayı küçük köylünün birikmiş bir sermayesinden bahsetmek zordur. Kötü bir hasat veya kötü hava şartları bir anda istenmeyen sonuçlara neden olabiliyordu. Bu olaylardan dolayı küçük arazi sahibi olanlar bazı durumlarda küçük fiyatlar ya da ödünç gıda maddeleri karşılığında, büyük arazi sahiplerine mülklerini ve özgürlüklerini teslim edebiliyorlardı. Küçük köylülerin yaşamı iki şeye bağlıydı, biri barış ortamı diğeri de uygun hava şartları idi.

Küçük köylü devlete ödedikleri arazi vergilerinin yanında birçok olağanüstü vergi ödemek ve aynı zamanda vergi toplama ile görevli olan memurların bazı isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyorlardı. Vergileri nakit para şeklinde ödemenin yanında iş gücü hizmeti şeklinde ödeme seçeneği de bulunmaktaydı. Bu iş gücü ile ödeme şekli belki de vergi gelirini karşılayamayan köylüler için geçerlilik göstermekteydi (Baskıcı, 2009: 225). Bunların yanında özellikle 11.yy'da devletin mali gücünün azalması sonucunda askeri ihtiyaçlar artmış bunun sonucunda da halk orduyu her zamankinden daha fazla desteklemek zorunda kalmıştı. Gemi, kale, köprü ve yol yapımı için malzeme ve iş gücü gibi yeni ihtiyaçlar doğmaya başlamıştı. Köylüler için askeri seferler sırasında imparatorluk görevleri ve ordunun yiyecek içecek gibi ihtiyaçları büyük bir sorun haline gelmeye başlamıştı. Bölgelerinden geçen askerlerin, ihtiyaçlarını bedavaya veya çok ucuz bir miktar ile karşılamak istemeleri maddi açıdan köylüleri yıpratmaktaydı (Eco, 2010: 183). Bunun yanında askeri malzemelerin taşınması işi de köylüler için ayrı bir yük ve zorluk durumu yaratıyordu (Baskıcı, 2009: 75). İlke olarak bütün imparatorluk halkı bu görevlerle yükümlüydü. Ancak küçük arazili köylüler tamamen sivil olduğundan ve aldıkları ayrıcalıklar sonucu, devlet görevlilerin kendi topraklarına girmesini engelleyebiliyor ve yukarıda bahsedilen görevlerden muaf tutulabiliyorlardı.

9. yy'da başlayan özellikle 10.yy'da hızlanan gelişmeler sonucu askerlik ve vergi hizmetlerini sağlayan küçük köylülerin arazileri büyük toprak sahipleri tarafından ele geçirildi (Le goff, 2021: 287). 11. yy'a gelindiğinde hala mülklerini koruyan ve işleyen köylüler mevcuttu ama önemli bir kısmı büyük toprak sahiplerinin arazilerinde çalışır durumda ve nadiren özgür bir duruma gelmiş bulunmaktaydılar. 11.yy'da oluşan bu atmosferden dolayı küçük köylülerin durumlarında bazı değişiklikler oldu. *Pronoia* adlı sistem ile yüksek rütbeli bir görevli ya da komutana, "üzerindeki köylüler ile birlikte" yaptığı hizmetler karşılığında araziler, bir çeşit ödül olarak bu kişilere hayatı boyunca teslim edilebiliyordu (Şatır, 2001: 97).

Arazi içerisinde yaşamını sürdüren halk, eskiden devlete ödediği vergileri artık *pronoia* sahiplerine ödüyorlardı. Devlete ve imparatorluk arazilerinde çalışanlar ise *paroik'ler* ile büyük toprak sahiplerinin arazileri üzerinde çalışanlar arasında sınıfsal hiçbir fark yoktu. İlk grup mülklerinde kalıtsal haklara sahipken, ikinci grup işlediği arazilerde kalıtsal haklara sahip değillerdi. Devlet arazisi üzerinde yaşayan bir köylü, bir arazisinin ayrılması sonucu sivil ya da mistik bir öneme sahip büyük toprak sahibinin hizmetine girebiliyordu.

Hukuki açıdan *paroik'ler* özgür köylülerden farklı bir durumdaydılar. *Paroik'ler* kendilerine ait olmayan bir araziye işlerken, özgür köylüler eğer büyük toprak sahiplerinin himayesine girmemiş ise kendilerine ait olan araziye işleyebiliyorlardı. Ancak bu iki grup arasında sosyal açıdan herhangi bir fark yoktu (John, 2010: 85). Bazı durumlarda ise rahipler de *paroik* statüsünde olabilmekteydi. *Paroik'ler* işlediği topraklar kendilerine ait olmadığı halde işlediği toprakları işlenmesi koşuluyla miras olarak bırakabilmekteydi. Ancak büyük arazi sahipleri istediği zaman işlerine son verme hakkına sahipti. *Paroik'ler*, toprak sahibine kira ödemek ve kendisine emredilen hizmetleri yapmakla yükümlüydü. İlke olarak tamamen toprak sahibine bağlıydı, toprağını hiçbir şekilde terk etme hakkına sahip değildi. Ancak pratikte de özgürlüğünü koruma hakkına sahipti. Ayrıca *pronoia* sahipleri zaman içerisinde *paroik'leri* yargılama hakkına sahip oldular (Le goff,2021: 294).

Bir *paroik* toprak sahibine karşı mali sorumlulukları devam ettikçe onu terk etme özgürlüğüne sahip değildi. Mali yükümlülüğü devam ederken *paroik* toprak sahibini terk ettiğinde, toprak sahibi onu tekrardan çağırmak için geri dönme talebinde bulunabilmekteydi (Baskıcı, 2009: 226). Bunun yanında bir *pronoia* arazisi üzerinde çalışırken aynı zamanda devlet arazisi üzerinde çalışıyor olsalar bile yapmaları gereken bazı yükümlülüklerden de mesuldürler. Ancak gene de köylülerin toprak sahiplerini terk etmeleri alışılmış bir durum değildi.

Bir *paroikin* mevcut toprak sahibinin izin vermesiyle, başka bir toprak sahibinden toprak kiralaması ve çalışması da mümkündü. Ancak bu çok karşılaşılan bir durum değildi ve genellikle kendi toprakları üzerinde çalışırlardı (Aytuna, 2010: 306). 11.yy'dan sonra Bizans İmparatorluğu'nda kırsal alanlardaki büyük arazili *pronoia* sahiplerine bağlı köylüler en büyük nüfus grubunu oluşturmaya başladılar. 13. yy'da İznik İmparatorluğu döneminde de kırsal alanlarda özellikle kilise mülkleri üzerinde çalışan *paroik'ler* yaygındı.

Bu dönemlerde köylerdeki ortam da homojen bir yapı görmek zordu, servet ve toprak mülkiyeti açısından köylüler arasında önemli farklar görülmekteydi. Bu farklılıkların göstergesi olarak 13. yy'da köylü sınıfı mali ve idari amaçlar nedeniyle sahip oldukları arazi miktarı ve büyükbaş hayvan sayılarına göre dört gruba ayrılmıştır: “*zeugaratoi*”, “*voidatoi*”, “*aktemones*”

ve “*aporoi*” ilk iki grubun sahip olduğu toprak miktarı bir ya da iki öküz ile işlenebilecek durumda idi. *Zeugaratoi* terimi bir çift, *voidotoi* ise tek öküzü sahip olan köylüler için kullanılmaktaydı (Şatır, 2001: 96). Diğer iki grup ise herhangi bir büyükbaş hayvana ya da düzenli bir toprak mülküne sahip değildi. Bunlar daha çok tarımsal iş gücünü sağlıyorlardı (Baskıcı, 2009: 75). İznik İmparatorluğu döneminde *pronoia* sisteminin yayılmasıyla birlikte, kırsal alanlardaki organizasyonun temel birimi olan küçük köylülerin yerini, büyük toprak sahipleri ve bunların mülkleri aldı. Devlet ile tebaası olan köylüler arasında, yeni haklara sahip ara sınıfın çıkması Bizans Devleti’nin “feodalleşmesi” niteliğindeydi.

3.4 Büyük Arazi Sahipliği

Geç Roma Dönemi’nde büyük araziye sahip olan vatandaşlar erken Bizans Dönemi’nde de kırsal alanlarda bu avantajlarını sürdürmüşlerdi (Le off,2021: 100). 7.yy’da meydana gelen İran ve Arap saldırıları sonucu oluşan toprak kayıpları ve yeni bir sistem olan *thema* sisteminin temelinde küçük arazili köylülerinin yer almasından dolayı bir süreliğine sahneden çekilseler de varlıklarını sürdürebilen bazı büyük aileler kendi themalarında önemli miktarlarda toprak mülkiyeti biriktirmeleri sonucu, Bizans döneminde 8.yüzyıl sonlarından itibaren büyük toprak sahipliği kurumu yeniden önem kazanmaya başlamıştır. 9.ve 10. yüzyıllarda Anadolu’nun doğu ve orta bölgelerinde varlığını sürdüren bazı aileler arasında *Fokas*, *Skleros*, *Maleinos* ve *Dukas’lar* bulunmaktaydı. Bu aileler kendi aralarında yaptıkları evlilik nedeni ile yüksek askeri görevlerde tekel oluşturuyorlardı (Baskıcı, 2009: 229). Bu grubun içerisinde sivil ve asker kökenli toprak sahipleri ile birlikte kilise de önemli miktarda arazi mülkiyetine sahip olup, bu grubun içerisinde yer alıyordu. Bazı kilise görevleri arasında önemli derecede kişisel servet biriktiren kişiler olabiliyordu.

Sivil aileler mülklerini kuşaklardan kuşaklara aktarabiliyorken, belirli bir müddet sonra asker kökenli büyük aileler de mülklerini kuşaktan kuşağa aktarabilir hale gelmiştir. Strategos devlete karşı yükümlü olduğu sorumluluklarını, sadakatini ve görevini yerine getirdiği müddetçe görevini sürdürmüş ve imparator da strategosların asker olarak yetişen varislerini de bu göreve getirebilmiştir (Akın, 2005: 41). Bu uygulamadan ötürü bazı aileler devlet için komutan yetiştirme işlevini üstlenmiş ve zaman içerisinde görev yaptıkları bölgelerde önemli ölçüde toprak sahibi olabiliyorlardı. Bazı dönemlerde bu durum devlet için önemli tehditlere yol açabiliyordu. Örneğin bazı önemli ordu birliklerine sahip aileler başkentte yürüyerek taht iddiasında bulunmuşlardır.

9. yy'da sivil ve asker kökenli büyük toprak sahipleri, küçük köylü mülklerini ele geçirmeye başladı. Köylülerden mülklerini satanların yanı sıra, bağışlayan veya miras bırakanlar da vardı (Şatır, 2001: 247). Eğer köylülerin mirasçıları yoksa bir diğer büyük toprak sahibi sınıfı içerisinde olan manastırlara, hayır kurumlarına ve kiliselere topraklarını bağışlamaktaydılar. Bunun yanında köylüye ait olan araziler uzun süreli kiralama durumuyla da kilisenin eline geçiyordu (Eco, 2010: 257). Üretimi sürekli kılmak için de herhangi bir nedenden dolayı işlenmeyen veya terk edilen toprak mülkleri de büyük toprak sahiplerinin eline geçiyordu. Devlete karşı olan vergi yükümlülüğünü yerine getiremeyen köylüler mecbur olarak topraklarını kiliseye veya büyük toprak sahiplerine bağışlıyor ve onun hizmetinde çalışıyordu. Büyük toprak sahiplerinin topraklarını genişletme yöntemlerinden bir tanesi de imparatorların bağışlarıydı. Başkentte görev yapan yüksek rütbeli devlet görevlilerinin ve imparatorluk ailesinin üyelerinin çeşitli eyaletlerde imparatorlar tarafından bağışlanmış geniş arazileri de bulunmaktaydı.

Askerlik hizmetinin yanında vergi geliri de sağlayan küçük arazili köylüleri kaybetmek istemeyen devlet, 10.yy boyunca büyük toprak sahiplerine karşı tedbirler almaya başladı. Ancak eyaletlerde önemli devlet görevlerini ifa eden memurların aynı zamanda büyük toprak sahibi kişiler olması bu mücadelede istenilen sonucu vermiyordu (Basmacı, 2009: 45). Eyaletlerde görev yapan üst düzey memurlar, ticaret ya da artizanal faaliyetler ile uğraşmak yerine eyaletlerde mülk sahibi olamaya çalışıyordu. Yerel büyük toprak sahipleri ise devlet görevlisi olarak kendilerini garantiye almak ve aynı zamanda devlet görevlisi olarak elde edecekleri sosyal statü ve bağlantıları kullanmak istiyorlardı. Bu nedenle eyaletlerdeki büyük toprak sahipleri ile devlet memurları genellikle aynı kişiler oluyordu. Bu olaylarda da 10.yy'da küçük toprak sahiplerini korumak için alınan önlemlerin açık şekilde boşa çıktığını göstermektedir (Akın, 2005: 33). Devletin ekonomik olarak en güçlü sınıfının çıkarı, iktidarın uygulamak istediği politikayı açık bir şekilde boşa çıkarıyordu.

Büyük toprak sahipleri II. Basileios zamanında (976-1025) baş ve arazi vergilerinin yanın da ortak vergi yükümlülüğüne tabi tutuldu. Bölgede yaşayan ve vergisini ödeyemeyen kişilerin borcu, o yerleşim biriminde yaşayan büyük toprak zengini ya da kudretiyle ilişkilendirilirdi. Bu durum da kısa süreliğine de olsa büyük toprak sahiplerinin servetlerine önemli, bir miktarda kısıtlama getirmiştir. Çıkarları zedelenen büyük toprak sahipleri, 1028'de merkezi otoriteye yaptığı baskılar sonucunda kaldırttı (Le goof, 2021: 53). 11. yy'ın ortalarına gelindiğinde ise büyük toprak sahipleri kırsal alanlardaki arazi mülklerinin çoğuna sahip duruma gelmiştir (John, 2010: 192). Üstelik arazileri ele geçirilen köylülerde ekonomik açıdan toprak sahibine bağlı hale gelmiştir. Bu etkide merkezi iktidarın tebaası üzerindeki etkisinin

azalmasına neden olmuştur. Eyaletlerdeki sahip oldukları geniş arazilerle ve kendilerine bağlı köylüleriyle birlikte büyük toprak sahipleri batıdaki feodal beyleri andıran bir yapıya sahip olmuşlardır (Baskıcı, 2009: 230). 11.yy ortalarında ortaya çıkan *pronoia* ise aslında bu durumun yasal hale getirilmesini açık şekilde gösteriyordu. Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemden dağılma dönemine kadarki sürecinde kırsal alanlara hakim unsur çoğunlukla büyük toprak sahipleri olmuştur.

Pronoia kurumu ile birlikte orta ve büyük arazilere dayanan bir savunma sistemi meydana getirilmiştir. Bu sistemde askerlik veya devlete olan diğer yükümlülüklerini yerine getiren kişilere, üzerindeki köylüler ile birlikte bir arazi verilmesinin yanında araziden elde edilen geliri ömür boyu tahsis edilmekteydi. Ancak *pronoia* sahibinin bazı yükümlülükleri vardı. Örneğin *pronoia* sahibi atlı bir savaşçı olup ayrıca arazinin büyüklüğüne göre asker sağlamaktaydı (Eco, 2010: 223). *Pronoia* sahibi kendine verilen arazinin her türlü vergi gelirini topluyor, topladığı bu vergilerin belirli bir kısmını devlete ödedikten sonra geri kalanını kendine alıyordu; aynı zamanda kalan miktarı arttırmak için köylüden aldığı geliri de arttırabiliyordu (Şatır, 2001: 96). Zamanla *pronoia* sahipleri kendi arazilerini, miras olarak bırakabilir duruma geldi, ayrıca mülklerinin üzerinde yaşayan köylüleri yargılama hakkına da sahip oldu. Bu ve benzeri merkezi iktidarın halkın üzerinde ki etkisini önemli ölçüde azaltıyordu.

Bizans İmparatorluğu'nda üç çeşit büyük arazi mülkiyeti bulunmaktaydı (Le Goff, 2021 289). İmparatorluk arazileri, sivil ya da asker kökenli büyük toprak sahibi ailelerin arazileri, kilise ve manastır arazileri. İmparatorluk arazileri, imparatorluk ailesi ve devlet arazilerini içine alıyordu. İdari nedenlerden devlet arazileri, imparatorluk ailesine ait özel mülkiyetten ayrılmıştı ama imparator bütün devlet kaynakları üzerinde sınırsız bir hakka sahipti (Akın,2005: 37). İmparatorluk arazisi imparatorluğun her köşesine yayılmış durumdaydı. Bütün kilise ve manastırların yanı sıra, imparatorun sevgisini kazanan veya devlete özel hizmetlerde bulunan kişilere de devlet arazisi tahsis edilebiliyor, gözden düşen veya merkezi otoriteye isyan eden kişilerin arazilerine de el konulabiliyordu.

Büyük toprak sahibi ailelerin arazileri de imparatorluğun her köşesinde görülebiliyordu. Önemli toprak sahibi olan aileler merkezi otoritenin baskısına maruz kalmadığı sürece arazileri kolay kolay ellerinden alınmıyordu. 10.-11.yy arasında imparatorluğa karşı oluşan isyanların arkasında önemli aileler bulunmaktaydı. Hükümdarlığının ilk yıllarında iki tane önemli isyan ile karşılaşan II. Basileios, hayatını kudretliler ile mücadeleye adanmış ve Bizans Dönemi'nde yerel toprak sahibi ailelerin mülklerine en çok darbe vurmuş hükümdardır (Baskıcı, 2009: 125) Bizanslılar'da sivil veya asker kökenli büyük aileler de tahta geçme haklarına sahiptiler. 10.yy'da iktidara gelen II. Nikeforos, Kapadokya bölgesinde önemli arazi mülkiyetine sahip

olan Fokas Ailesi'ne mensup idi. Ayrıca 12.yy'da yaşayan ve iktidarı elinde tutan Komnenos ailesi de Kastamonu civarında büyük arazilere sahipti.

İmparatorluk ve büyük ailelerin arazi miktarlarında dalgalanmalar olduğu halde dini kuruluşlara ait olan arazilerde devamlı bir artış söz konusuydu. İmparatorluklardan eyaletlerdeki en fakir kişilere kadar dini kuruluşlara ciddi oranda arazi bağışı yapılmaktaydı. Üstelik bu bağışlara ilke olarak devletin el koyması yasaktı. Merkezi iktidar özellikle Orta Bizans Dönemi'nde ölçsüz genişleyen büyük ailelerin arazi sahiplenmesine karşı aldığı önlemleri manastırların sahiplendiği araziler üzerinde de almak istemiştir (Eco, 2010: 58). Ancak alınmak istenen bu önlemler kısa süreliğine etki göstermiş, uzun vadede çok fazla etkili olamamıştır. 11.ve 12. yy'a gelindiğinde Komnenos Hanedanı üyeleri devlete mali kaynak yaratmak için bazı kiliselere ait mülklerini devletin mülkü yapma yoluna gitmiştir. Ancak bu tedbir de arazilerin kilise kontrolüne geçmesini engelleyememiştir. Dini kuruluşlara ait mülkiyeti denetlemek için bu kuruluşlar, bütün arazi ve mal varlıklarıyla birlikte sivil şahıslara tahsis edilmiştir. Uygulanan bu tedbir dini kuruluşları denetleyebilmiş ancak, yeni bazı sivil büyük toprak sahiplerinin olmasına da olanak sağlamıştır. Çünkü bu türden bağışları alan kişiler elindeki bu olanakları kendi çıkarları için kullanmayı tercih etmişlerdir (Le goff, 2021: 68).

3.5 Kilise ve Dini Kuruluşların Mülkleri

Kilise ve manastırlara ait olan mülkler bütün Bizans tarihi boyunca devlet ile kilise arasında mücadele konusu olmuştur. Çünkü kilise mülkleri iktisadi açıdan devletin kullanımından çıkmış; bu mülklere ve üzerinde çalışan kişilere bazı ayrıcalıklar da tanındığı için, devlet açısından önemli maddi zararlara neden olmuştur. Bizans İmparatorluğu bu mülklerin yaygınlaşmasını önlemek, 8.yy'daki manastırları tasvir kırıclılık sapkınlığı ile suçlamış ve gelişen mülkleri kısıtlama yoluna gitmiştir (Baskıcı, 2009: 234). Devlet için manastır mülklerinin devletin mülklerine göre daha hızlı yaygınlaşması tehdit olarak görülmüştür. Özellikle 10.yy'dan sonra kudretliler-fakirler sosyal mücadelesinin eşlik ettiği bir manastır hareketi artmıştır. Halk için bazen sivil hayatı bırakıp manastır hayatını seçmek cazip olmuş, böylece kilisenin hiyerarşik sistemi dışındaki dini mülkiyet miktarı çoğalmıştır.

Doğu Roma İmparatoru olan Konstantinos'tan (306-337) başlayarak imparatorlar, zengin aileler ve mirasçısı olmayan kimseler kiliselere önemli ölçülerde bağışlarda bulunmuşlardır. Bağışlarla oluşan kilise mülkleri arasında bağlar, meyve bahçeleri, dükkanlar

ormanlar ve dini yapılar mevcuttu. Bu arazilere ve gayrimenkullere ek olarak para, kıymetli eşyalar, ev ve arazi kiralari tarımsal faaliyetlerde kullanılan yarı özgür köylüler, köleler, pagan tapınaklarına ve sapkınlarına ait olan mallar, halktan kesilen para cezaları, evlenenlerden alınan evlendirme ücretleri de kilisenin diğer gelir kaynakları arasında yer almaktaydı. İnancı halkın bağışları ve bıraktıkları mirasların yanı sıra piskoposlar, 11.yy'da tanımlanan kiliseye ait toprakları işleyenler için zorunlu hale getirilen bir vergiyi de (*kanonikon*) toplama yetkisine sahipti. Köylüler bunu köylerinde yaşayan aile sayısına göre kimi zaman nakit, kimi zaman da ürün veya hizmet olarak ödüyorlardı (John, 2010: 49). Örneğin kilise arazisini işleyen 30 ailelik bir köyden yılda bir altın iki gümüş sikke, 1 keçi, 9 kile buğday, 9 kile arpa, 6 ölçü şarap ve 30 bildirgin *kanonikon* alınıyordu. Araziyi işleyen köylüden alınan verginin yanı sıra, rahiplerde yılda piskoposa bir altın sikke *kanonikon* ödemek zorundaydılar (John,2010: 201). Bu vergiyi ödeme ile yükümlü olan bir diğer kuruluş ise manastırlardı. Ancak kurulan manastır patrik tarafından kurulmuş ve onun kontrolündeysen manastır gereken vergi ücretini patriğe gönderiyordu (Eco, 2010: 236). Oluşan bu geniş kilise mülklerinin idaresi ise, her piskoposluk bölgesinde piskoposlar tarafından gönderilen (oikonomos) bir çeşit yardımcı, ya da rahipler tarafından yapılıyordu.

Orta Bizans Dönemi'nde kudretliler-fakirler çekişmesinde kudretli ya da büyük toprak sahibi kişiler arasında yüksek dereceli kilise ve manastır görevlileri de bulunuyordu. Bu küçük arazi sahiplerinin mülklerinin azalması, bu arazilerin dini mülkiyet himayesine girmesiyle olmaktadır. Bazı durumlarda küçük arazili köylüler, devlete karşı olan bazı yükümlülüklerini ifa edemeyeceğini düşündüğünde, ya bütün mal ve varlıkları ile birlikte bir manastıra katılıyor ya da benzer durumda olan birkaç kişi ile birlikte bir araya gelerek bir manastır kuruyor ve keşiş hayatını tercih ediyordu. 7.yy'ın sonlarında imparatorluğun kullanılabilir arazileri kilise ve manastırların eline geçmiş durumdaydı (Aytuna, 2010: 203). Tasvir kırıcı dönem, manastır, rahip ve keşiş sınıflarına karşı sürdürülen mücadeleler sonucu, manastır hareketini duraklattı ve aynı zamanda manastırlara ait olan çoğu mülkiyet devlet kontrolüne geçti. Ancak ortaya çıkan bu durum devamlılığını koruyamadı. Özellikle 10.yy'da manastırlar yeniden büyük öneme sahip duruma geldi.

10.yy'larda imparatorların küçük arazi sahiplerini koruma çabaları bilinmektedir. Bu koruma çabasında büyük arazi sahipleri olan aileler birlikte kilise ve manastır mülkleri de etkili olmuştur. 935 yılında I.Romanos Lekapenos bağış yoluyla bile olsa, yüksek rütbeli dini görevlilerin ya da büyük toprak sahibi sivillerin küçük köylülerden toprak almasını yasaklamıştır. Keşişlerin dahi manastırlara bağışları kabul edilmemiştir (Eco, 2010: 79). Bu kısıtlamanın yanında 947'de VII. Konstantinos Porfirogenitos, çocuklarına vasiyet bırakmadan

ölen bir kimsenin malının bile ancak üçte birinin dini kuruluşlara bağışlanacağını bildirmiştir. 964'te kendisi de inançlı bir Hristiyan olan ve Selanik yakınlarındaki Athos Dağı'nda bir manastıra katılmayı bile düşünen İmparator II. Nikeforos Fokas, yeni manastırların kurulmasını, mevcut olanların da arazi bağışını kabul etmesini yasaklamıştır. İmparator Fokas'a göre dini kuruluşların gayrimenkul malları ve diğer gelirleri onu ruhani hayatı seçmeyen sıradan bir halk ile aynı kefeye koymaktaydı (Şatır,2001: 161). Oysa Tanrının rahiplerden ve din görevlilerinden beklentisi gösterişli binalarda oturmaları veya geniş mülkler biriktirmek değildi. Bu gerekçeye dayanarak yeni manastırların kurulmasına ve mülklerini genişletmesine izin vermedi (Eco, 2010: 98). Mevcut manastırlara eğer çok istekli bir şekilde bağış yapmak isteyen vatandaş olursa bu bağış arazi olarak değil nakit para olarak yapmak zorundaydı. Çünkü manastırların elindeki araziler köylülerin elindeki kadar özenle işlenmiyor ve çok az bir miktarda vergi geliri sağlanıyordu (Baskıcı, 2009: 236-37). Bu yöntemdeki amaç kullanımdaki toprak mülklerini arttırmak, vergi gelirlerini dengelemek ve tehdit altında olan asker-köylülerin rahatlığını sağlamaktı. Bu ve benzeri durumların yanında II. Basileios tarafından getirilen düzenleme de dönemin şartlarını çok açık bir şekilde yansıtmaktadır. Birçok köyde köylüler arazilerinin üstünde küçük kiliseler inşa etmekte ve keşiş haline gelerek ömürlerinin geri kalanını bu şekilde geçirmektedirler. Köylü ölünce yerel metropolit ya da piskopos bu kiliseyi ele almakta ve onu manastır olarak adlandırmaktadır. Daha sonra da bu manastırları kudretlilere hediye etmekteydi, böylece küçük köylülerde yok olmaktadır. II. Basileios ise bu şekilde inşa edilmiş bütün ibadet yerleri köylülere geri iade etmiş, metropolit veya piskoposların isteklerine göre hareket etmelerini kısıtlamıştır (Güven, 2016: 87). Eğer bu ibadet yerleri bir kişiye tahsis edilmiş ise o kişi araziden çıkarılmıştır.

II.Basileios diğer imparatorlardan farklı olarak yeni manastırların kurulmasını engellememiş, mevcut halde bulunanların daha büyük birimlere dönüşmesine izin vermemiştir. II.Basileios allelengüon olarak bilinen ortak vergi yükümlülüğü düzenlemesini dini kuruluşlara da uygulamıştır. Vergisini ödeyemeyecek durumda olanların ise borcunun o yerleşim birimindeki büyük arazili sivil ya da dini kuruluşlar tarafından ödenmesini öngörmüştür. Ayrıca küçük arazi sahibi olan köylülerin devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirmediklerin de bu olumsuz durumdan kurtulmak için kilise veya manastır mülklerinde kiracı olarak çalışmaları ya da ruhani hayata katılmaları sağlanmıştır (John, 2010: 106). Ruhban sınıfının ve kilisede çalışanların askerlikten muaf olması nedeniyle köylülerin lehine bir durum ortaya çıkmış fakat bu durum, devletin aleyhine bir sonuç doğurmuştur.

11.yy'ın başlarında II. Basileios'un ölümü ile birlikte imparatorlar küçük arazili köylüleri koruma çabalarından vazgeçince büyük sivil toprak sahipleri oldukça güçlenmiştir.

Bu durumda da kilisede hakkı olduğu toprakları genişletme olanağına sahip oluyordu (Baskıcı, 2009: 239-40). 1045'te Konstantinos Monomakhos manastırlara devlet görevlilerinin yargılamalarından muaf olma hakkını vermiştir. Manastırlara sağlanan bağışlanan bu tip vergi ve yargı muafiyetleri Bizans literatüründe *ekskuseia* terimi ile ifade ediliyordu.

Isaakios Komneneos döneminde ise kilise ve manastır mülklerine karşı farklı bir yaptırım uygulanmıştır. Devletin mali ihtiyaçlarına kaynak bulabilmek için manastır mülklerine el konulmuştur. Bu politika 1081-1118 arasında Aleksios Komnenos tarafından da uygulanmıştır. Aleksios kendisini destekleyen arkadaşlarını ve bazı aristokratik unsurları ödüllendirmek için eski bir kurumu (*kharistikia*) yeniden canlandırmıştır. *Kharistika* bir manastırın idaresinin bütün var olan mülkleri ile birlikte, imparator ya da piskoposlar tarafından manastırla doğrudan ilgisi olamayan dini ya da genellikle sivil bir görevliye tahsis edilmesiydi (John, 2010: 184). Bu durum manastırın müsadere edilmesi anlamına gelmiyor, manastır gene manastır olarak kalıyor ve mülklerini kaybetmiyordu. Uygulama, tahsisin manastırın dini karakterini bozmaması sayesinde yaygınlaştı. Tahsis genellikle ömür boyu yapılıyor ve bunu elde eden kişi koruyucu olarak adlandırılıyordu. *Kharistikarios*, manastır arazilerinin idaresi, manastıra ait binaların bakımının yapılması, manastır üretiminin korunması ve manastırda günlük hayatın sürdürülmesi için gerekli insan topluluğunun sağlanmasından sorumluydu. *Kharistika* 8.yy'da uygulanan tasvir kırıclıktan önce de bilinen bir kurumdur. Kilise kanunları kilise ve manastır mülklerine devlet tarafından bile olsa el konulmasını yasakladığından manastır mülklerinin kontrolü için geliştirilmiş bir araçtı. Ancak bu amaç için kullanılması 11.yy'dan sonra olmuştur (Le Goff, 2021: 199).

11.yy'dan sonra yeniden yaygınlaşan *kharistikia* uygulaması başlarda manastırların lehine olmuş ve iktisadi açıdan da gelişmelerini sağlamıştır. Tahsisler kilise tarafından yapıldığı sürece sonuç manastırlar ve kilise lehine olmaktadır. Ancak zaman içerisinde tahsisler imparator tarafından yapılmaya başlanınca sonuçlar bunun tam tersi olamaya başlamıştır. *Kharistikia* tahsislerini alanlar genelde büyük toprak sahipleri olmuş; devlet kendine hizmet edenleri maddi olarak makul bir yöntemle ödüllendirmiş, bir yandan da giderek büyüyen manastır mülklerini sınırlandırmayı sağlamıştır. Tahsisler kötüye kullanıma açık olduğundan ve *kharistikarioslar* otoritelerini sık sık kendi maddi menfaatleri doğrultusunda kullandıklarından, kilise ve din adamları tarafından eleştirilmiştir (Şatır,2001: 114). Hatta, bazı manastır kurucuları hangi şartta olursa olsun manastırlarını kurarken kurucu belgesine *kharistikia* verilmemesini şart koşturmuş. Bu uygulama özellikle 12.yy'da yavaş yavaş kalkmaya başlamış yerini kendi kendine yöneten kuruluşlar almaya başlamıştır.

12.yy'ın yöneticisi Komnenos hanedanının manastırlara karşı izlediği politika manastırların hoşnut olacağı bir tarzda değildi. Isaikos Komnenos'un bu tavrına karşı tahtından olunca ruhani hayatı tercih etti ve keşiş olarak yaşamını yitirdi. Komnenos'un istediği ve bu istek üzerine yaptığı bazı ayrıcalık ve muafiyetlerin temelinde manastırların eski ideallerine dönmesini istemesi yatmaktaydı. Manuel Komnenos ise kendi kurmak istediği bir manastıra katılmak istiyordu ve keşişlerin dostu olarak bilinir hale gelmişti. Ancak yaşanan bu olaylara rağmen Komnenos hanedanları, devletin çıkarları için kilise ve manastırlara ait olan arazileri kıymetli eşyaları devletin gelirleri arasına katmaktan çekinmediler (Güven, 2016: 88).

13.yy dönemine gelindiğinde ise yaşanan siyasi olayların da etkisi ile manastırlar üzerinde merkezi otoriteler tarafından birtakım politikalar izlenmeye başlandı. 1204'te Latinler'in Konstantinopolis'i ele geçirmesi ile istikrarsız bir dönem başlamış, Anadolu topraklarında bulunan çoğu manastır, manastır kurucularının aileleri ya da yerel zenginler tarafından imparatorluk manastırı olduğu iddia edilerek yerel piskoposların idaresinden alınmıştır (Akın,2005: 80). Bu gelişme İznik İmparatorluğu patriklerinin manastırlar üzerindeki kilise ve yerel piskoposluk haklarının düzenlenmesinin bir sonucudur. Öte yandan 1204'te imparatorlar ve yerel büyük toprak sahipleri tarafından manastır mülklerinin önemli bir kısmının tahsis edilmesi sonucu, 13.yy başından itibaren *kharistika* kurumu önemli ölçüde değer görmemiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında geçici veya ömür boyu olarak uygulanan tahsislerin kalıcı hale getirilmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Tabiki *kharistika* kurulumunun ortadan kalkması manastır mülkleri üzerindeki sivil kontrolünün bütünüyle kalktığı anlamına gelmiyordu. Çünkü manastır kurucusu olan aileler en azından manastırlara yapılan arazi bağışından yararlanmayı sürdürüyorlardı (John, 2010: 263). *Kharistika* kurumunun ortadan kalkması imparatorluk aleyhine bir gelişme olmuştur. Çünkü; merkezi otorite kilise üzerinde son derece ideal bir kontrol aracını yitirmiştir. Merkezi otorite bu durumu bertaraf etmek için *kharistika* kurumunun yerine benzeri bir telafi edici mekanizma getirmiştir; imparator, imparatorluk manastırını bir *epitroposun* (muhafız) nezaretine vermiş. Fakat *epitroposun* atanması sadece istisnai hallerde ve çok kısa süreler için yapılandırılmıştır.

1204-1261 yıllarında bu tarihlere kadar manastır mülklerine uygulanan uygulamalardan farklı bir yol izlenmiş ve bu politikanın uygulanmasında bazı siyasi olaylar ve sonuçları etkili olmuştur. İznik imparatorları Latinler'den Konstantinopolis'i geri alabilmek için manastır ve manastır mülklerinin genişlemesini teşvik etmiştir (Baskıcı, 2009: 245-46). Çünkü imparatorluk sınırları dahilinde Helen kültürünü canlı tutmak gerekmektedir. Kilise manastırların düzenli bir şekilde örgütlenmeleri Ortodoks Helenleri bir arada tutmaya yarayan mükemmel bir mekanizma durumundaydı. Bu nedenle 13.yy'da manastır ve manastır

mülklerine karşı bir politika izlemek diğer zorluklarının yanında psikolojik olarak da merkezi otoriteyi çok ciddi şekilde zorlamıştır denilebilir.

Bizans topraklarının Latinler'in eline geçmesiyle devlet ve halk büyük bir travma yaşamış, bunun üzerine Bizans toprakları üzerinde bulunan dini kuruluşlar için 1219'da bazı düzenlemelere gidilmiştir. Helen ya da Latin farketmeden, bütün kiliseler ve din görevlileri, aileleri ve hatta hizmetçileri bütün sivil yargılamalardan muaf tutulmuştur (Güven,2016: 63). Yıkılmış veya yıkılmakta olan ya da sağlam halde bulunan bütün manastır ve kiliseler, geçmişte kime ait olduklarına bakılmaksızın Konstantinopolis'teki Latin patrikliğinin kontrolüne geçmiştir (Şatır, 2001: 106).

Bu uygulamanın kapsamında özel dini kuruluşların yanında, hastaneler (*nosokomeia*), yaşlı evleri (*gerokomeia*), yetimhaneler (*orfanotrofeia*) ve öğrenci yurtları (*ksenon*) gibi hayır kurumları da yer almaktaydı (Le Goff, 2021: 197). Bu kuruluşlar genellikle sivillerce kuruluyor, kurucuların yönetimine tabi devlet ve kilise gibi kamu otoritelerinden bağımsız hareket ediyorlardı. Dini kuruluşlara ait özel sahipliğin üç temel göstergesi bulunmaktaydı bunlar: I) Bir dini kuruluşun özel bir şahıs tarafından satın alınması ya da satılması; II) Bir dini kuruluşa bir hayırsever tarafından veya kurucusu tarafından önemli ölçüde mali destek sağlanması. III) Kurucunun ve mirasçılarının kuruluş üzerindeki haklarının düzenlendiği özel kuruluş belgesi. Özel dini kuruluşların Bizans kaynaklarında bağımsız olarak nitelendirilmesi bunların kendilerini yöneten kuruluşlar olması anlamına gelmekte ve özel şahısların yönetimi altında olup dini hiyerarşi tarafından kontrol edilmemekteydi. Özel şahıslar kendi yönetimi altındaki dini kuruluşlarda din görevlilerin atanması ya da değiştirilmesine karar verebiliyor ve boş dini mevkiler için de aday önerebiliyordu (John, 2010: 300).

Özel şahıslarca kurulan dini kurumlar hakkındaki politikasını Bizans yönetiminde son kez açıklayan yönetici Manuel Komnenos (1143-1180) olmuştur. Şehirlerde bulunan ve daha iyi gelir kaynakları ile desteklenen dini kuruluşlar, küçük yerlerde bulunan ve daha az gelir ile desteklenenlerden daha cazip durumdaydı. Kırsal alanlarda bulunan dini kuruluşların aleyhine olan bu durumu dengelemek için vergi muafiyeti getirildi.

Manastırların mülkleri ve bağışlarındaki artışlar Bizans topluluğunun refahı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktaydı. Ancak vergi muafiyeti yüzünden devletin uğradığı zarar, küçük arazili özgür köylü mülklerinin zaman içerisinde manastır mülklerine dönüşmesinden uğradığı zarardan daha küçüktü. 10.yy'dan sonra beri alınan tedbirlerin bir nedeni de küçük köylü arazisini korumak üzerindeydi (Akın, 2005: 89).

Alınan tedbirlerin yetersiz kalmasında Bizans toplumunun dini inanışının da etkisi bulunmaktaydı. Ruhani hayatın yanında imparatorlar ve devlet memurları içinde manastırlar

bir sığınak yeri olmuştur. Çoğu imparator hayatını bir manastırda tamamlamıştır. Manastırlar kişi veya aile mezarlığı olarak da hizmet görmesinin temelinde, bir Bizanslı hayatının sorunlu dönemlerinde ya da yaşlandığı zaman sığınabileceği, öldüğünde de gömülebileceği bir manastır kurmak istemesi olmuştur (Baskıcı, 2009: 68). Bizanslılar için sosyal bir kurum olan manastırların kanun yoluyla olsa da kontrol altına tutulması zordu. Bunun yanında devlet müsadere ederek elde ettiği arazileri ve kıymetli eşyaları gelir elde etmek için zengin kişilere satmakta, ancak; bu kişiler öldüğünde eğer mirasçıları yok ise veya olsa bile belirli bir kısmını ya da tamamını dini kuruluşlara bağışlamaktaydı. Bu durum dini kuruluşlara bağışın engellenemediği, hatta yapılan müsadere sonucu kiliselerin mülklerinde bir azalmanın aksine artış gözlenmesine yol açmıştır (Eco, 2010: 98).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GANOS AMPHORALARI VE TİPLERİ

Bu bölümde, öncelikle 2023 Sualtı Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında Finike I Batığı'nda ele geçen Ganos amphoralarının üretim merkezi olan Gaziköy (Ganos), bölgesinin tarihi, bölgede yapılan araştırmalar sonucu ele geçen amphora üretim fırını, bölgede gerçekleştirilen sualtı kazısı, bölgede üretilen şarap kalitesi ve Ganos amphoralarının tipleri ele alınmıştır. Bir sonraki aşamada Finike I Batığının diğer buluntuları tanımlanmış ve tarihlendirilmeleri yapılmıştır.

4.1 Gaziköy (Ganos)

Tekirdağ il merkezinin güneybatısında, Şarkköy ilçesine 30 km uzaklıkta Marmara Denizi kıyısında yer alan Gaziköy (Ganos), Strabon'a göre M.Ö. 1.yy'da Yunanlılar tarafından ufak bir koloni şehri olarak kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Antik Çağ'da kutsal Dağ ("Lepov" Opos) olarak bilinen Ganos Dağı aynı zamanda boğazlardan geçiş yapan denizcilerin haç amaçlı uğradıkları bir yer idi. Ganos bölgesi Orta Çağ'da manastırları ile ünlü olup belki aynı önemi taşımasa da Bithynia'daki Olympos Dağı ve Athos dağı gibi yoğun bir yerleşime sahne olduğunu söylenebilir (Günsenin, 1992: 197). Bölgenin tarihi hakkında elimizde var olan bilgiler yeterli olmadığı gibi devamlı da değildir. Yine de 10.yy'dan itibaren başlayan Bulgar akınları (özellikle 913-1199), Kumanlar (1197-1199), Franklar (1199-1203) ve Almugavarlar (14. yy başları) tarafından devam etmiştir. 1275-80 tarihlerine kadar Bizans kaynaklarında basit bir piskoposluk olarak adı geçen Ganos, 1324 tarihine gelindiğinde baş piskoposluk, 1330 tarihinde ise Notitiae Episcopatum'da metropol adı altında karşımıza çıkmaktadır (Sezgin vd.,2022: 113). 14.yy ortalarından itibaren başlayan aralıklı Türk akınları İstanbul'un fethiyle Ganos ve çevresini Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katmıştır.

1984-1989 yılları arasında, Prof. Dr. Nergis Günsenin tarafından M.S. 10-13.yy Bizans Dönemi amphoralarının Türkiye genelindeki dağılımlarının incelenmesi amaçlı araştırmalar "11. Yüzyıl Serçe Limanı Batığı Amphoraları" olarak bilinen tipin üretim yerlerinin bulunmasını sağlamıştır (Günsenin, 1992: 85). Bizans devri amphora atölyelerinin, bugüne kadar ilk olarak Hoşköy (Hora) ve Gaziköy (Ganos) bölgelerinde ortaya çıkması, bizlere dönemin hem arkeolojik hem de deniz ticareti tarihi açısından yeni ufuklar açmıştır.

3-10 Eylül 1991 tarihlerinde Tekirdağ il sınırları içinde, Hoşköy ve Gaziköy'de T.C. Kültür Bakanlığı'nın izniyle gerçekleştirilen bölgeyi tanıtım amaçlı yüzey araştırmasına, bakanlık temsilcisi olarak, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Arkeolog Rahmi Asal katılmıştır. Araştırmanın ilk senesi Hoşköy ve Gaziköy arasında kıyı şeridi boyunca yaklaşık 5 km'lik alandaki bağ ve tütün ekili tarlaların tek tek incelenmesi, amphora atıklarının yoğunluğu ve olası fırın yerlerinin saptanmasına yönelik yapılmıştır (Günsenin, 1992: 85).

Araştırma sonucu saptanan en yoğun atık alanı, Hoşköy ve Gaziköy arasında doğal bir sınır meydana getiren dere yatağının, Hoşköy tarafında ve deniz kıyısında kalan bağlık alanda tespit edilmiştir. Tarlanın sürülmesi sonucu amphora parçaları sahilde birikmiştir. Biriken kırık parçaların arasında pişme atıkları, cüruflar ve yanmış fırın tuğlalarının bulunması, sadece atık alanı olmadığını aynı zamanda araştırmacılara fırın bölgesine yakın olduklarını kanıtlamıştır (Günsenin, 1992: 86). Araştırmacılara göre atıklar, derenin Gaziköy sınırı içinde kalan diğer tarafından devam etmektedir. Sahil yolundan plaja doğru kaymış toprak dolgu içindeki kesitte, yıkama artığı katlar, kırılmış amphoraların meydana getirdiği katlar, pişirme ve fırın artığı katları üst üste sıralı olarak saptanmıştır.

Araştırma sırasında bulunan diğer önemli atık alanı Gaziköy doğrultusundaki çeşmenin hemen kuzey doğusunda tespit edilmiştir. Sahil yolunun üst kısmındaki tarlalar araştırma esnasında yeni sürülmüş olduklarından, amphora atığı katları araştırmacılar tarafından rahatlıkla tespit edilebilmiştir (Günsenin, 1996: 86). Araştırmacılara göre, bir önceki atık alanında gözlemledikleri, pişirme ve fırın atıklarının yoğunluğu, diğer bir fırın bölgesinin üzerinde olduklarına ortaya koymuştur.

Bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucu araştırmacılara göre bölge de en yoğun amphora atık alanı, Hoşköy Tekel Şarap Fabrikası'nın sınırları içerisinde yer almaktadır. Fabrika yaklaşık olarak 250x300 m'lik bir alana yayılmıştır. Araştırmacılar tarafından çevresinde gerçekleştirilen araştırmalar sonucu fabrikanın çok geniş bir atölye bölgesinin üzerine kurulduğu anlaşılmıştır. Lojman binalarının önünde çiçek ekmek için kazılmış kısımda araştırmanın yapıldığı dönemde bile üst üste yığılmış amphora parçaları görülmüştür.

Yöredeki yer alan fabrika arazisi yörenin en büyük akarsuyunun yanındadır. Akarsuyun diğer yanında yakın zamana kadar kullanılmış çömlekçi fırınları bulunmaktadır. Araştırmacılar araştırma esnasında karşılaştıkları en ilginç olay olarak, fırınların hemen yanındaki arsanın bir inşaat için temel kazısına başlanması sırasında olduğunu ifade etmişlerdir (Günsenin, 1992: 87). Araştırmacılar temel atma kazısının bir süre sonra bir arkeolojik kazıya dönüştüğünü ifade ederek, işçilerin her kazma ve kürek sallayışında, amphora parçaları çıkarmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Araştırmacıların yetki alanı dışında olduğu için müdahale edemedikleri bu

görüntüyü, üzümlere seyretmekten başka bir şey yapamamışlardır. Araştırmacıların tesadüfen şahit oldukları bu olay araştırma için büyük bir öneme sahiptir.

Yörede yaklaşık bin senelik seramikçilik tarihi kesintisiz olarak devam etmekle kalmamış çömlekçiler atölye ve fırınlarını bir önceki meslektaşlarının seçmiş oldukları bölgelerde devam ettirmişlerdir. Bu duruma neden olan en önemli etken şüphesiz ki bölgede var olan akarsuyun varlığıdır. Araştırmanın fırınlar ile ilgili en önemli buluntusu, sahil yolunun yapımı sırasında ortaya çıkmış (tahrip olmuş) fırın kesitidir. Asfalt yolunun kenarında yer alan kesinti (Hoşköy'den Gaziköy'e doğru 2,5 km mesafede), yanma odasının kemerlerinden muhtemelen sonuncusuna veya sondan bir öncekine aittir. Araştırma sırasında meydana gelen talihsiz bir olay sonucu, yoldan geçmekte olan özel bir oto kesite çarpmış, kalan kısmın da büyük ölçüde tahrip olmasına neden olmuştur (Günsenin, 1992: 89).

Hoşköy ve Gaziköy' de yapılan incelemelerin yanı sıra araştırmacılar civarda yer alan üç dağ köyüne de bilgi toplamak amaçlı kısa bir araştırmada bulunmuşlardır. Güzelköy (Melen), Yayaköy ve Kirazköy' de yer alan caminin halkın daha önce manastır olarak yorumladığı bir yapının üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Caminin minaresinin eklenmesi sırasında ortaya çıkan mezarda gövdesinde monogram olan bir amphora bulunmuştur. Bulunan bu amphora araştırmacılara göre şüphesiz olarak Ganos üretimidir. Amphora üzerinde yer alan monogramı amphorayı yapan ustanın isminin ilk iki harfi olarak araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır. İsim ” *Ιω (αυνης)*” şeklinde yazılmaktadır. Benzer monogramların Konstantinopolis, Atina ve Dinogetia'da görülmesi Ganos'da yapılan amphoraların Ege ve Karadeniz'e ulaştığına işaretler. Bu bulgular incelendiğinde bulguların bölgenin tarihçesi ile ne kadar tutarlı olduğu görülebilmektedir.

Hora ve Ganos, Bizanslılar Dönemi'nden itibaren yaklaşık bin yıldır büyük bir çömlekçilik merkezi olmuştur (Sezgin vd., 2022: 113). Arkeolojik buluntuların yanı sıra, araştırmacıların yakın tarihimize ait dokümanları incelemesi sonucu 16.yy'a ait olan Osmanlı İmparatorluğu Tahrir Defterleri'nde “Kanun-ı Reayay-ı Liva-i Gelibolu” başlığı altında bilgiler araştırma için oldukça önem taşımaktadır (Günsenin, 1995: 90). 10 ve Gelibolu Kadılığı'na müte'allik sancak beyi haslarından Hora ve Ganos nam köyler reayası¹ sancak beyine nakit virürler. Ve mücerred olanlar kırkar akçe virürler. Ve bağları olanlar yılda birer kabakulak dolu şıra ile virürler. Ve bundan gayri karye-i Horada kabakulakçı kafirler vardır yılda maktu boş kabakulak virürler ayruk nesne virmezler. Amil ol boş kaba kulakdan virür şıra ile doldurup

¹ Reaya: Reaya aslen Arapça kelime olup Farsça'da “Yönetilenler” anlamına gelen bir toplumsal sınıftır. Terimin ilk olarak İran coğrafyasında ortaya çıktığı, daha sonra Selçuklular aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçtiği tahmin edilmektedir.

amile teslim iderler. Amil boş virdüğü kabakulaklara doldurdıkları şıra bahasından amilden on beşer akçe virilür. Gelibolu'da şehir kafirlerine her kabakuağı kıkar akçeye virürler. Monapoliye dutulup satılır. Zikrolan kabakulak adeti ve menopoliye kadimi kumanlarıdır.

“Kabakulak” Osmanlı Tarihi Lugatı'nda, kulak şeklinde kulpları olan şarap testisi olarak geçmektedir. Bu da bize Osmanlı yönetimindeki gayrimüslim halkın, Bizanslılar'ın başlattığı bağıcılık ve amphora yapımını devam ettirdiğini göstermektedir.

Bölge'de 11.yy'da başlayan çömlekçi faaliyetleri 16.yy'da da devam etmiş ve bu yüzyıldan itibaren bölgenin bugün dahi başlıca üretimi olan tuğla ve kiremit yapımına başlanmıştır (Günsenin, 2013 401).

1991 yılında gerçekleşen bu yüzey araştırmalar sonucunda, bölge de atık alanları ve amphora üretim fırını gibi yerlerin tespiti yapılmıştır. 1992 yılın da yukarıda da bahsedilen yüzey araştırması sonucu araştırmacılar tarafından belirlenen Hoşköy den Gaziköy'e uzanan sahil yolu üzerinde yer alan tahrip olmuş fırın buluntusu üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın amacı görünürde var olan yanma odasına ait ve ısıtma tabanını taşıyan kemer bulgusunun devamını aramak ve fırın etrafında olası diğer atölye yapılarını inceleyebilmektir (Günsenin, 1992: 198).

Çalışma, kemer hizasından itibaren kuzeye doğru yüzey toprağını kaldırmak ve güneydoğu yönündeki asfalt yol hizasına kadar sondaj yapmayı amaçlarken; 5,5x5,5 m lik bir açmada başlatılmıştır. Araştırmacılar kemerin, yanma odasının son kemeri olduğunu belirlemişlerdir. 1,60 m yüksekliğindeki kerpiç sıvalı yanma odası fırın duvarı sağlam bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Duvarın eni, 3,20 m' den 250 m'ye doğru daralarak ana toprağa inmektedir. Bu daralmanın duvara paralel kemerlerin zemine basmasını kolaylaştırmak amacı ile uygulandığı araştırmacılar tarafından öngörülmektedir. Kerpiç duvarın hemen arkasında arazinin eğimini göz önüne alarak teras duvarı olarak yorumlanabilecek 3,40 m uzunluğundaki örgü taş duvar tespit edilmiştir (Günsenin, 1992: 199). Taş duvarın arkasında açma bitimine kadar kazılan 0,70 m derinlikteki alanda duvar hizasından itibaren yoğun şekilde kiremit parçaları ortaya çıkmıştır. Atölyelerde genellikle fırına yakın bir kısımda atık çukurları (botros) bulunmuştur. Araştırmacılar fırının yakınında bir atık çukuru olduğunu görüp seviyeyi 0,30 m kadar inerek 3.40x2,20x2,60 m'lik basamak oluşturmuşlardır. İncelenen atık alanında, kiremit parçaları, cüruf ve Tip 1 amphorasına ait gövde parçaları bulunmuştur (Günsenin, 1992: 199).

Araştırmacılar tarafından tespit edilen son kemerden fırının ağız kısmı olan güneydoğuya, asfalt yolun sınırı elverdiği oranda bir sondaj yapılmıştır. Sondaj sonucunda araştırmacılar fırının yanma odasına ait tabana ulaşmıştır. Ana toprağa inerken fırının ısıtma tabanı seviyesinin (pişirme-ızgarası) tamamen çökmüş halde, kerpiç ve tuğla dolguların yanma

odasını doldurduğu gözlemlenmiştir. Yanma odasına ait olan diğer iki kemerin ayakları da bu alanda ortaya çıkmıştır. Araştırmacıların dört kemerli olarak düşündükleri yanma odasının ilk kemerinin ve fırın ağzının, tahrip olmuş bir şekilde asfalt yolun altında kalmış olduğunu saptamışlardır (Aslan ve orhan, 2019: 93). Yukarıda ölçüleri verilen kerpiç duvara paralel kemer araları 0,40 m olarak ölçülmüştür. Kazı sırasında yıkılan son kemer rölöve sonucu tamamlandığında, kemer tuğlalarının 0.40 m'lik boyu da eklenerek, kemerin tepe noktasının 1,90 m'lik bir yüksekliğe ulaştığı tespit edilmiştir.

Araştırmacılar kazı dönemi sonucu ulaşmak istedikleri hedefe ulaşarak fırının planını elde etmişlerdir (Günsenin, 2016: 400). Tahmin edildiği gibi, yerleşkede bin asıra yaklaşan çömlekçilik mesleği aralıksız olarak devam etmekle kalmamış, fırıncı ustaları kendilerinden önceki meslektaşlarının tekniklerini günümüze kadar getirmişlerdir. Dört kemerli, kareye yaklaşan planlı amphora fırınları bin yıldır üretime devam etmektedir (Günsenin, 1992: 200)

Araştırmacılar açmanın atık alanı olarak saptanan bölümünde yüzey toprağının hemen altındaki seviyede, Bizans Dönemi'ne ait (12-13. yy) beyaz astarlı tabak parçaları bulmuştur. Aynı tabakada, yeşil ve kahverengi sırlı seramik parçaları da ele geçmiştir. Her iki seramik türünün de geç devirlerde Rumlar ve Türkler tarafından yapıldığı araştırmacılar tarafından tahmin edilmektedir. Açma alanının seviyesine inildikçe gerek kemerler bölümü gerekse atık alanı olarak yorumlanan kısımda Tip 1 amphoralarına ait, gövde ve kulp parçaları bulunmuştur (Günsenin, 2002: 385). Amphoralar ile ilgili en önemli buluntu, atık alanında ele geçen 11-13.yy Bizans Dönemi amphoralarında rastlanılan sekiz kollu yıldız şeklindeki yuvarlak mührün denendiği çamur olmuştur. Çamurda ayrıca yiv yapmak için kullanılan tarak türü bir aletin de denendiği bıraktığı izden araştırmacılar tarafından öngörülmüştür. Araştırmalar sonucu amphora parçaları yanı sıra, çok miktarda kiremit parçası da çıkmıştır. Ele geçen buluntular sonucu fırının, Bizanslılar Dönemi'nde amphora üretmek için yapıldığı ve sonraki yüzyıllarda hem sırlı seramik hem kiremit yapımında kullanıldığı söylenebilir.

1992 Ağustos ayında bölge ile ilgili yapılan bir diğer araştırma ise sualtında gerçekleşmiştir. Hoşköy ve Gaziköy arasındaki sahil şeridinin kıyıdan itibaren yirmi metreye kadar olan derinlikte de su altı incelenmesi araştırmaya önemli bilgiler katmıştır. Dalış araştırmasının amacı, Tekirdağ Müzesi'nin bölgede gerçekleştireceği amphora fırın kazılarının yola çıkarak kıyıda yapılan yüklemeler sonucu oluşmuş amphora ve seramik döküntülerini incelemek ve Bizans Dönemi'nde kullanılmış liman yerlerini araştırmak olmuştur (Günsenin, 1992: 200).

Araştırmalar da yapılan dalışlar sonucunda tek tük rastlanılan bölge fırınları üretimi amphora gövde ve kulp parçaları dışında önemli bir buluntuyla karşılaşmamıştır (Günsenin,

2016: 402). Araştırma yapılan derinliğin kolayca dalınabilir olması ve yöre halkının seneler boyunca algama çekmesi, bulmayı amaçlanan fırın üretimini araştırmacılardan önce gün yüzüne çıkarmıştır. Yöredeki balıkçıların kıyı boyunca algama ve ağlarına takılan amphoralar yörenin balıkları ve kum midyeleri gibi tükenmiş ve iyice düzleşen deniz gibi çölü andırır bir hale getirmiştir.

Bölgede yapılan dalışlar sonucu ve bölgenin doğal şartları da göz önüne alınınca, Ganos Limanı'nın, Gaziköy'ün Tekirdağ çıkışındaki (kuzeydoğu) ilk koy olduğu söylenebilir (Günsenin, 1992: 201). Gaziköy ve Hoşköy sürekli olarak Yıldız-Karayel (kuzey), Poyraz (Kuzeydoğu), Güneydoğu, Meltem (yazın esen kuvvetli doğu rüzgarı) ve Lodos (Güneybatı) rüzgarlarının dövdüğü bir kıyı şeridinde sahiptir. İstanbul'dan gelen Keşişleme ise hiçbir setle karşılaşmadan bu kıyılarda patlamaktadır. Sözü geçen koy bu rüzgarlara nispeten kapalı ve Ganos Dağları tarafından korunan tek girintidir. Koyda sahilden itibaren 15 m kadar yapılan dalışlar sonucu kıyıya paralel yaklaşık iki yüz metrelik alanın deniz gibi seviyesinin iki metreden altı metreye kadarki kısmının insan eli ile yapıldığı izlemine veren büyük taş bloklarla yükseltip doldurulduğu araştırmacılar tarafından anlaşılmıştır. Deniz dibinin konumundan ötürü koyun doğal liman olmaya uygunluğu araştırmacıların bu alanın Ganos bölgesinin doğal limanı olma yönündeki düşüncelerini destekler niteliktedir (Şenol, 2009: 162). Liman olarak saptanan bölgede sualtı araştırmalar sonucunda, yerleşik halkın üretimine yönelik herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Bu durum Ganos'un tarihi kaynaklarında belirtildiği gibi bir manastır bölgesi olduğunu kanıtlar nitelikte limanın da özellikle rüzgarlı havalarda kıyıdan ulaşım ve yüklemenin zorlaştığı zamanlarda kullanıldığını göstermektedir.

Ganos bölgesinde üretilen şarabın Anadolu, Akdeniz, Avrupa, Karadeniz ve Rusya steplerine kadar uzan geniş bir coğrafyada ticareti yapılmaktaydı. Şüphesiz bu geniş alana yayılması bölgede üretilen şarabın kalitesinden kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda bölgenin elverişli coğrafyası ve doğal limanları da bu geniş ticari ağ için ayrı bir önem taşımaktaydı (Günsenin, 2013: 202).

Şarap insanların gastronomik, sosyal ve kültürel hayatına binlerce yıl önce girmiştir. Şarap mitoloji ve din kitaplarına girecek kadar insanlık için önemli bir ürün olmuştur (Akpınar vd., 2017: 11). İnsanlık için önemli bir ürün olan şarabın tarihini günümüzden neredeyse yedi bin yıl geriye götürmek olasıdır. Ancak bu tarih yazılı kaynaklara dayanarak verilebilecek bir tarih olduğundan bundan çok daha eski dönemlerde şarabın biliniyor olduğunu başka bir fermantatif içki olan biranın şaraptan daha eski olmasından yola çıkarak söylenebilir.

Mezopotamya ve Mısırlılar kendi şaraplarını üretmelerine rağmen Yunanistan ve Fenike'den daha fazlasını ithal etmişlerdir. Anadolu da yaşamını sürdüren Hititliler ise şarap

üretiminin öncüleridir (Günsenin, 2016: 203). Şarap antik dönemde sadece bir tüketim maddesi değil aynı zamanda törensel hayatların simgesel bir parçasıydı (Doğer, 2004: 15). Antik Çağ toplumları bayramlarda, hatta cenaze törenlerinde şarkılar eşliğinde tanrılarına şarap sunmuşlardır. Doğu Akdeniz'in iklimi şarap üretimini anakaranın kıyı bölgeleriyle sınırlarken, Batı Akdeniz adaları yüzlerce şarap üretim merkeziyle zenginleşmiştir. Antik Yunan dünyasında bağcılık tarımsal ekonominin önemli bir parçası aynı zamanda sosyal faaliyetlerde belirgin bir şekilde öne çıkan unsur olmuştur. Şarap tanrıları özellikle Dionysos, bağbozumu festivallerinde kutlanır, "kutsal içecek" merkezli ritüeller toplumu etkilerdi. Roma Dönemi'nde de değişen bir durum olmamış, genişleyen verimli topraklardaki üzüm hasadı devam edip şarap insanların hayatlarında ve pazarlarında ekonominin ana maddesi olarak yerini korumuştur.

Şarap her dönemde en kolay taşınabilen tüketim malıydı. İlk zamanlardan itibaren bazı bölgelerin üretimleri diğerlerine göre daha fazla tercih edilmiştir. Örneğin Persler Suriye şarabını tercih ederlerdi. Manastırlar kuruluşlarından itibaren belirli bir zaman sonra kendi yiyeceklerini ve içeceklerini üretmeye başlamışlardır. Bu üretimin en önemli unsuru da dini inanın da temeli de olan şarap olmuştur. Yazılı kaynaklarda "Bizanslı rahipler günlük bir litreden fazla şarap tüketirler, saygıdeğer alkolik mertebesine erişirler" gibi anekdotlar vardır. Manastırların tarımsal üretimleri kısa zamanda kendi ihtiyaçlarından fazlasını ulaştırmış ve zaman içerisinde tarım cazip hale gelmiştir (Baskıcı, 2009: 160). Birçok yazılı doküman şarap üretimi ve ticaretinin manastırlarca yapıldığını belgelemektedir (Günsenin, 2013: 401).

Bu üretim ve ticarete en güzel örneklerden bir tanesi kuşkusuz Ganos manastırlarıydı. Manastır şaraplarının yollandığı en önemli pazar ise başkent Konstantinopolis'ti. Başkent sadece tüketim yeri değil aynı zamanda gelen malların diğer limanlara dağıtım merkeziydi. Portus Theodosiacus'ta bulunan binlerce Ganos şarabı taşıyan amphora ve amphoraların dağılım haritası bu tüketim ve ticareti belgeleyen çok önemli arkeolojik bulgulardır (Şenol, 2009: 116).

Her ne kadar yazılı kaynaklar manastır yerleşimi-şarap üretimi ilişkisini belgelemiş olsalar da şarap üretimi ile amphora yapımı arasındaki ilişkinin ticari boyutunu belgeleyen yazılı kaynak olduğunu söylemek güçtür. Doktora sürecinde Gaziköy'de yaptığı yüzey araştırmalar sonucunda Prof. Dr. Nergis Günsenin tarafından belgelenen amphora üretim merkezleri bu ilişkiyi somut kanıtlarla kurmamız açısından yazılı kaynaklara önemli bir katkı sağlamıştır. Gaziköy'de kapsamlı bir araştırma yapılmış ve amphora fırınları tespit edilmiştir. Kazılarda Ganos Dağları'nda da manastır kalıntıları tespit edilmiştir. Araştırma yukarıda da bahsedildiği gibi bir sonraki aşamada sualtına taşınmış Ganos Limanı belgelenmiş ve Marmara Adaları civarında Ganos amphoraları yüklü batıklar arasından 13.yy'a tarihlenen Çamaltı

Burnu I Batığı kazılarak ilk Türk sualtı arkeolojik kazısı gerçekleştirilmiştir (Günsenin, 2013: 402).

Eldeki somut arkeolojik veriler ışığında Ganos Limanı'ndan Theodosiacus Limanı'na olan yolculuğu şu şekilde özetlenebilir: Ganos Orta Çağ'da Trakya'nın büyük ve güçlü bir manastır bölgesiydi (Günsenin, 2016: 401). Bereketli ve sulak toprakları olan bir bölgeydi. Manastırlar yüksekçe bir yamaçta manastırlara bağlı köyler ise daha alçak deniz kıyısına yakın yerlerde kurulmuştu. Manastırlar gelirlerinin önemli bir bölümünü şarap üretiminden elde etmekteydiler. Manastırların en büyük avantajı doğal ortamlarıydı. İklim bağıcılığa çok elverişliydi ve bölgenin kıyıya yakınlığı üretimin nakliyesini kolaylıkla sağlamaktaydı. Kıyı şeridindeki derin kil yatakları ise şarap üretiminin sevki için yapılan amphoralar için gerekli olan çamuru doğal olarak sağlamaktaydı. Yazılı kaynaklarda sözü edilen diğer benzer manastır yerleşkeleri ile kıyaslanınca, muhtemelen kendi gemilerine de sahiptiler ve köylüler içerisinde yer alan usta gemi yapımcıları da bulunmaktaydı. Manastırlar tepeden, aşağıdaki Ganos Limanı ve daha ilerideki Marmara Adaları'nı görür bir konumdaydı (Günsenin, 2016: 402). Marmara Adası'nda, Ganos'a bağlı daha küçük manastır yerleşimleri (metochia) vardı ve bu yerleşimlerde de bağıcılık yapılmaktaydı. Yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Marmara Adası'nın kuzeyinde Saraylar, güneyinde Topağaç mevkieinde Ganos amphoraları üreten fırın yerleri saptanıp, adada kil yataklarının olmayışı göz önüne alınarak kilin Ganos'tan taşındığı görüşü araştırmacılar tarafından benimsenmiştir (Günsenin, 2016: 403). Amphoraların boşluğunu bir zamanlar doldurmuş olan Ganos şarabı hakkında fikir edinmek için ise Ptokhoprodromos'un tanıklığına başvurulabilir. Bizanslı şair Ganos şarabını ortalamanın çok üzerinde değerlendirip, "Ganos, Girit ve Samos'un tatlı şarabı kuru gıdaları ıslatmak için kullanılırdı." şeklinde ifade etmiştir (Günsenin, 2016: 205).

Prof. Dr. Nergis Günsenin'e göre Ganos şarabının yapımı ve dağılımı hala sürmektedir. Hem Mey (Tekel'in özelleştirilip satıldıktan sonra aldığı ad) ve Doluca gibi büyük firmalar hem de Melen ve Ganos gibi küçük ölçekli yerel firmalar binlerce yıllık üretimi devam ettirip, ancak tek fark ile pişmiş toprak değil cam konteynırla kullanılarak, yine dünyanın birçok farklı noktalarına gönderilmektedir. Hatta Melen Şarapçılığı'nın, Prof. Dr. Nergis Günsenin'in bilimsel çalışmalarında yayınlamış olduğu Ganoslu Ioannes Usta'nın mührü firmanın logosu bu yolculuğa bir simge halinde eşlik etmektedir.

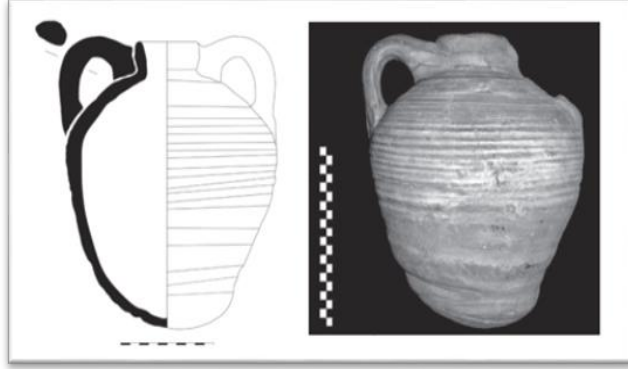
4.1.1 Günsenin Ganos Amphora Tip 1

Ganos Bizans Dönemi'nde Marmara Denizi'nin kuzeybatı kıyılarında kalan geniş bir alana yayılan güçlü bir manastır bölgesiydi. Bereketli ve sulak toprakları sayesinde bağcılık faaliyetleri oldukça gelişmiş bir durumdaydı. Bölgede bulunan manastırlar gelirlerinin büyük bir kısmını şarap üretiminden sağlanıyordu (Günsenin, 1991: 88). Elverişli iklimin yanında kıyıya olan elverişli konumu da nakliye işlemlerini kolaylaştırıyordu. Bunun yanı sıra kıyı bölgesindeki derin kil yatakları burada üretilen şarabın taşınması için gereken ham maddenin üreticiler için doğrudan kullanılmasının kolaylığını da sağlamaktaydı (Koçyiğit vd., 2021: 245). Ayrıca kaynaklardan Ganos'daki manastırların kendi gemilerini kullandıkları ve çevrede bulunan köylüler içerisinde gemi yapımını bilen veya elverişli olan kişilerin yaşadıkları da anlaşılmaktadır.

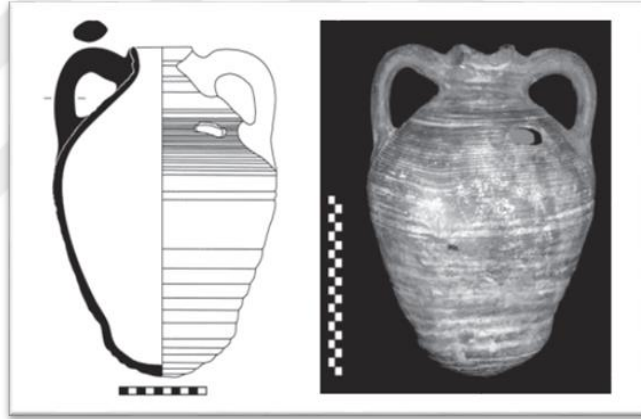
Anadolu bölgesinde yaygın olarak bulunan bu amphoralar ile ilgili ilk araştırmaları Prof. Dr. Nergis Günsenin tarafından yapılmış ve bu tip amphoraların tipolojisi saptanmıştır (Günsenin, 1992: 198). Ganos (Gaziköy) ve Hora (Hoşköy)'de yapılan kazılar sonrasında bu amphoralar dört tipe ayrılmıştır. Günsenin Tip 1 Amphorası, en geniş yayılım alanına sahip olup M.S. 10-11. yy'da üretildiği düşünülmektedir. Bu amphora tipinin Ganos'taki fırınlar ve atık çukurları üzerine yapılan araştırmalardan da anlaşılabacağı üzere Ganos ve Hora civarında bulunan atölyelerde üretildiği anlaşılmaktadır (Akkaş, 2023: 116). Antik Çağ'da olduğu gibi Günsenin Amphoraları'nın da taklitleri yakın bölgelerde bulunan ikincil atölyelerde üretilmiştir. Marmara Adası, Türkeli (Avşa) Adası ve Ekinlik Adası'nda yapılan araştırmalar sonucunda buralarda üretim gördüğü anlaşılmıştır.

Serçe Limanı Batığında yapılan sualtı araştırmalarında bu tip amphoraların farklı boyutlarına rastlanılmıştır. Amphoraların boyları ve hacimleri üzerine yapılan çalışmalarda üç sınıf saptanmıştır. Bu sınıf içerisinde de olan amphoralar; 9-14 litre, 12-15 litre, 17-19 litrelik hacimlere sahiptirler (Aslan ve Orhan 2019: 94). Ortalama yükseklikleri 30-40 cm arasında değişebildiği de görülmüştür.

Bizans Dönemi şarap ticaretinin göstergesi olan Günsenin (Ganos) Tip 1 Amphoraları form olarak ucu yuvarlatılmış ağız yapısına, kısa, silindirik ve dar bir boyuna, ağız hizasının hemen yanından başlayan omuz kısmında birleşen oval şekilli kulplara (Fotoğ. 1), omuzdan genişleyerek konik bir gövdeye dönüşen üzeri yivler ile kaplı kısa şişkin gövdeye ve düz bir dip kısmına sahiptir (Fotoğ. 2).

Fotoğraf 1. İzmir Arkeoloji Müzesi Tip 1 Sol: Figür 83 a Sağ: Figür 83 b (Sezgin vd., 2022: 113)

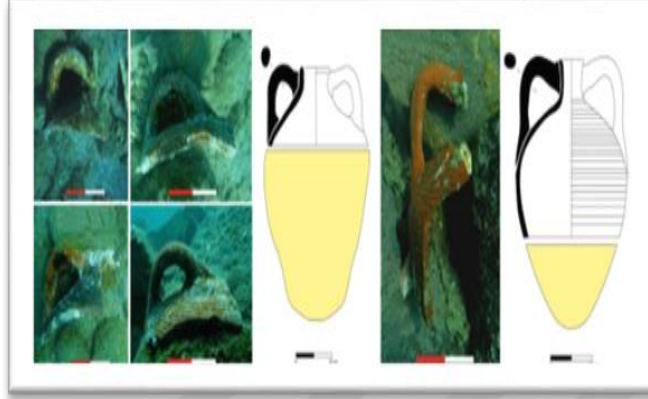

Fotoğraf 2. İzmir Arkeoloji Müzesi Tip 1
Sol, Figür 85 a Sağ, Figür 85 b (Sezgin vd., 2022: 114)

Yunan ve Roma amphoralarından farklı olarak armut biçiminde olup ayırt edici özelliği gövdenin üst kısmından başlayarak aşağıya doğru inen yivlerdir (Şenol, 2009: 162).

Günsenin Tip 1 Amphoraları açık kahverengi ile soluk kahverengi arasında değişen bir kil rengine sahiptir (Temur ve Yeniay, 2021: 27) (Fotoğ. 3). M.S. 10.yy'dan itibaren bu amphoraların boyun kısımlarına, omuzlarına, gövdelerine ve kulplarına mühür konulduğu bilinmektedir. Bu mühürlerde yer alan kısaltma isimleri, Bizans İmparatorluğu'nun ve onların ailesinden kişilerin isimleri olarak bilinmekte ve bu özellik sayesinde Ganos amphoralarının tarihlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedirler (Şimşek vd., 2017: 110). Trakya Bölgesi'nde üretilen Ganos Tip 1 Amphorası Doğu Akdeniz, Ege, Karadeniz, Kırım, Sicilya ve

Yunan Yarımadası'na kadar en çok ihraç edilen amphora tipi olduğu bilinmektedir (Akkaş, 2023: 117).

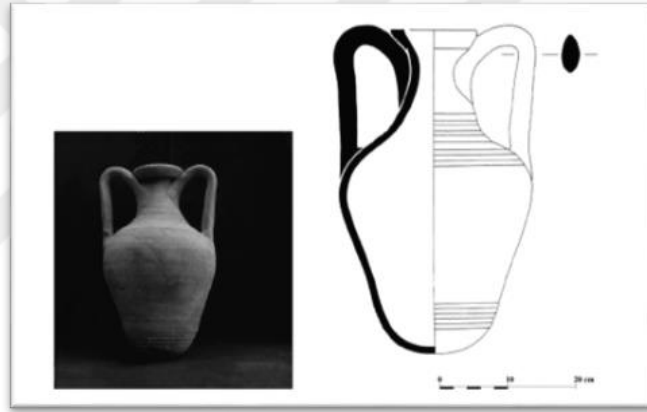

Fotoğraf 3. Phaselis 2018 Yılı Araştırmaları (Aslan ve Orhan, 2019: 94)

Bu geniş ticari ağın pazar yeri hiç kuşkusuz başkent Konstantinopolis'ti. Konstantinopolis sadece tüketim yeri olmakla kalmamış gelen malların diğer liman bölgelerine dağıtımın da rol üstlenmiştir. Portus Theodosiacus'ta ele geçen yüzlerce Ganos şarabını taşıyan amphoraların buluntusu bunun en güzel örneğidir. Bununla birlikte Marmaris Müzesi'nde M.S.10.yy sonu 12.yy başlarına, Kocaeli Müzesi'nde M.S. 9-11.yy arasına kadar tarihlendirilmektedirler (Koçyiğit vd., 2021: 246). Saraçhane'de ele geçen örnekler ise M.S. 10. ve 11.yy'a, Kadıkalesi-Aina'da M.S. 10-13.yy tarihleri arasına, Serçe Limanı Batığındaysa M.S. 11.yy'a tarihlendirildikleri görülmektedir. Troya Müzesi'nde bulunan örnekleri ise M.S. 9-11.yy arasında görülmektedir. Bunun yanında çeşitli yüzey araştırmaları ve kazılar sonrası Anadolu'da Saraçhane, Ayusuluk Tepesi, Anadolu'nun güneyi Phaselis, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım, Sudak Körfezi'ndeki gemi enkazında da örnekler ortaya çıkmıştır (Akkaş, 2023: 117). Hayırsızada Batığı'nda ele geçen örnekleri M.S. 10.yy'a, Tekmezar I Batığında M.S. 11.yy'a, Sudak Koyu'nda yer alan örnekleri M.S. 11.yy'a tarihlendirilmiştir. Marmaris Müze'sinde M.S. 10.yy sonu, Bodrum ve Side Müze'sinde bulunan örnekleri de M.S. 11.yy tarih aralığına yerleştirilmişlerdir. Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi'nde en erken örneği M.S. 10.yy ortalarından başlayarak M.S. 11.yy'a ve Mersin (İçel) Müzesi'nde M.S. 11-13. yy aralığına aittir.

4.1.2 Günsenin Ganos Amphora Tip 2

Günsenin (Ganos) Tip 2 formu Ganos bölgesinde üretim gören Günsenin amphoraları arasında çok nadir bulunan veya denk gelen amphoralarlardır. Günsenin Tip 2 amphoraları özellikle Batı Karadeniz'deki merkezlerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu formun MS 11-12.yy'da Doğu Akdeniz'de bulunan bölgelere yoğun ihracının yapıldığı tespit edilmiştir (Sezgin vd., 2022: 115). Form olarak incelendiğinde ise ağız kısmı ucunun yuvarlatılmış, hafif de olsa çıkıntılı dışa taşkın bir yapıda olduğu görülür (Akkaş, 2023: 118) (Fotoğ. 4). Kulp kısmı ağız hizasını geçerek yükselen kalın bir yapıya sahiptir. Bu kulp formu Tip 3 formuna form geçişi olarak da değerlendirilebilir. Dibe doğru bir daralma eğilimi gösteren konik üzeri yivli gövdeye ve yuvarlatılmış dip kısmına sahiptir. Form geçişi olarak değerlendirilen bu tip MS 11.yy sonu 12.yy başlarına kadar araştırmacılar tarafından tarihlendirilmektedir.

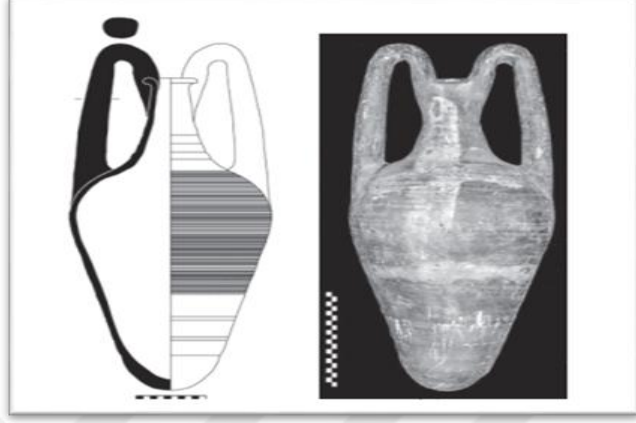

Fotoğraf 4. Günsenin Tip 2 İzmir Arkeoloji Müzesi (Sezgin vd., 2022: 115)

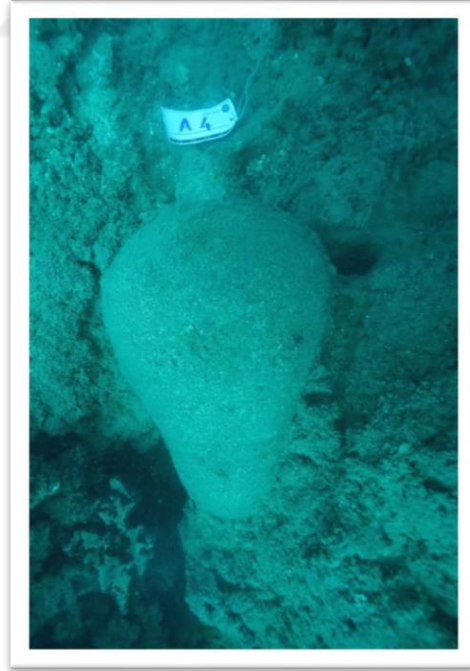
4.1.3 Günsenin Ganos Amphora Tip 3

2023 Yılı Sualtı Yüzey Araştırmaları Finike I Batığında bulunan Günsenin Tip 3 Amphorası Bizans amphoraları arasında ağız kısmını geçen yüksek kulpları ile rahatlıkla ayırt edilebilen formu ile dikkat çekicidir (Sezgin vd., 2022: 127) (Fotoğ. 5). Finike I Batığında

bulunan örnek ile de bu kulp kısmındaki ayırt edici özellik rahatlıkla görülebilmektedir (Fotoğ. 6). Bu form Bizans kaynaklarında Magariko kulaklı melek olarak geçmektedir (Şenol, 2003: 199). Genellikle kaynaklarda bu formun üretildiği atölyelerin keşfedilmediği ileri sürülmektedir.

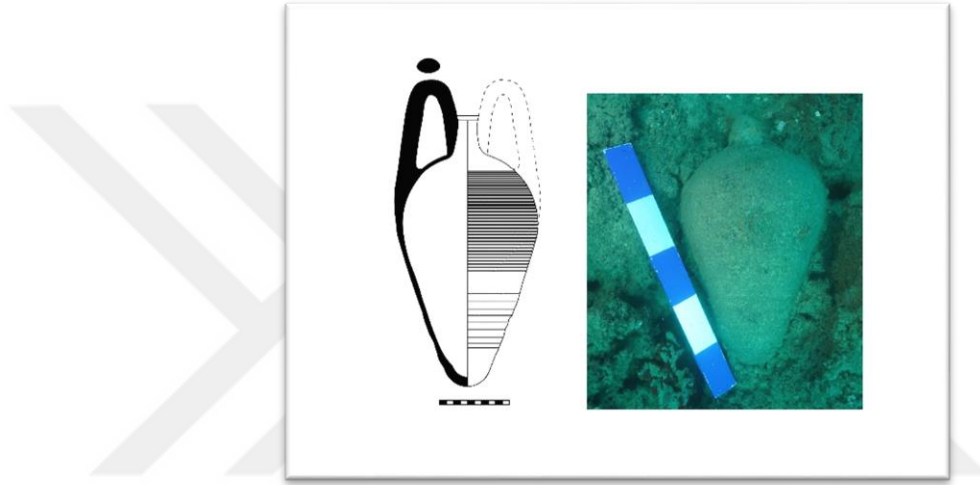

Fotoğraf 5. İzmir Arkeoloji Müzesi Günsenin Tip 3 (Sezgin vd., 2022: 117)

Fotoğraf 6. 2023 Yüzey Araştırmaları Sonucu Bulunan Günsenin Tip 3 Formu 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları (Doç.Dr. Hakan Öniz)

Ancak bununla birlikte kil kompozisyonları bu formun Kuzey Marmara’da Ganos amphoralarının üretim gördüğü atölyeler civarında üretim gördüğünü işaret etmektedir (Şenol, 2003: 120). Günsenin Tip 3 Amphoraları form olarak incelendiğinde ise; ağız kısımlarının ucu yuvarlatılıp dışa çekilerek şekillendirildiklerine ağız kısmından ilerleyerek diğer tiplerine göre fazlaca yükselen kalın ve sağlam kulplara, kulpların oturduğu aynı sağlamlıklarda omuz kısmına, dip kısmına doğru daralan üzeri yivler ile bezenmiş konik bir gövde yapısı ve yuvarlatılmış bir dip kısmına sahiptir (Fotoğ. 5). Bu tipin kulplarının ağız kısmını aşar şekilde konumlandırılmış olması ise karakteristik özelliğidir (Fotoğ.5 ve 7).

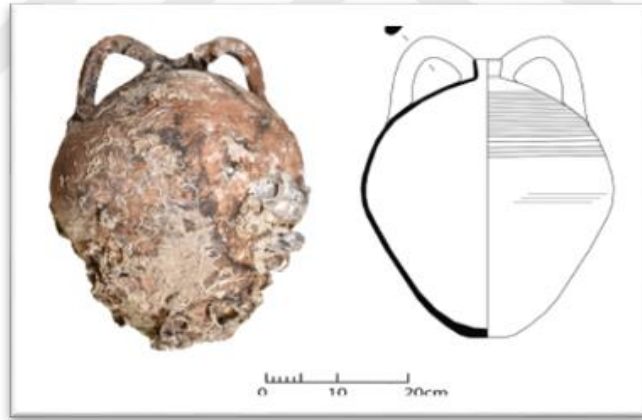
Fotoğraf 7. 2023 Yüzey Araştırmaları Sonucu Bulunan Günsenin Tip 3 Formu 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları (Doç.Dr.Hakan Öñiz)

Prof. Dr. Nergis Günsenin Çamaltı Burnu Batığından ele geçirilen bu amphoraları Tip 3 grubu altında incelemiş ve MS 12-13.yy’a tarihlemiştir. İstanbul Saraçhane Kazılarında ise Hayes bu amphoraları M.S. 12-13. yy’a tarihlemiştir. Demre Kazılarında ise Tip 3 grubu altında incelenen bu amphoralar M.S. 11.yy’ın sonu ile M.S. 12.yy’ın ortalarına tarihlendirilmiştir (Mimaroğlu, 2011: 74).

Karadeniz’de ve Tuna Irmağı civarında bulunan birçok merkezde yapılan araştırmalarda ve Kırım dolaylarında bulunan batıklarda yoğun olarak bulunan bu formun, İstanbul’da gerçekleştirilen kazılarda da çok miktarda ele geçtiği bilinmektedir (Sezgin vd., 117). Karadeniz ve Kırım’ın yanı sıra Doğu Akdeniz, Kıbrıs, İsrail, Yunanistan, hatta İsveç’te bulunan Sigtuna’da ele geçmesi bu form içinde taşınan şarabın pazar payının genişliğini ve kalitesini yüksekliğini açık şekilde göstermektedir (Akkaş, 2023: 119).

4.1.4 Günsenin Ganos Amphora Tip 4

Ganos üretimi olarak kabul edilen bu form Günsenin Tip 4 olarak kabul edilir. Bu tipin üretimi ilk olarak M.S. 11.-12.yy'da başlamış ve M.S. 12.yy sonları ile 13.yy'da yoğun olarak devam etmiştir (Koçyiğit vd., 2021: 247). Bu form diğer formlara göre daha hacimli, omuz kısımları dış bükey, büyük hacimli ve geniş, konik gövdeleri ile karakteristiktir (Fotoğ. 8). Kısa, boyun kısmı dar, yuvarlak, içe çekik dudak kenarlı olup boyun kısmının ortasından başlayarak yukarı kısma hafifçe kıvrılan ve ağız kısmı ile birleşen oval şekilli kalın kulplara sahiptirler. Genellikle boyları 42-70 cm yüksekliğinde ve çapları 33-66 yivli, gövdeleri alt kısma doğru daralarak yuvarlak bir kaide oluşturduğu görülür.

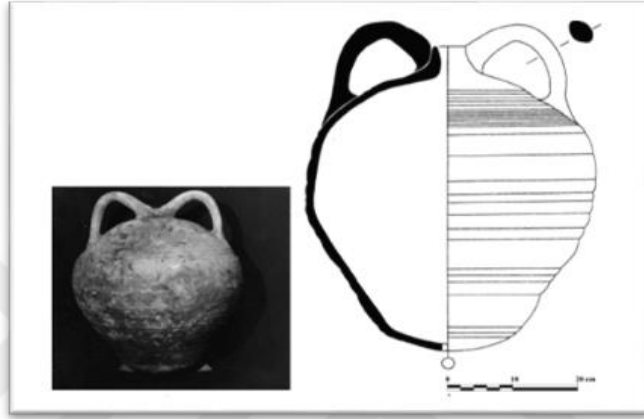

Fotoğraf 8. Günsenin Tip 4 (Hellepontus Kıyısı) (Koçyiğit vd., 2021: 248)

Bu tipin en iyi örnekleri M.S. 13.yy'a tarihlenen Çamaltı I Burnu Batığında ele geçmiştir. Ayrıca İstanbul Saraçhane Kazılarında birçok örneği bulunmuş ve bu örnekler M.S. 12-13.yy'a tarihlendirilmiştir. Sinop Müzesi ve Samsun Müzesi'nde bulunan örnekleri (Fotoğ. 9) M.S. 12-13.yy'a, Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ndeki örnekler de aynı tarihlere tarihlenmektedir (Akkaş, 2023: 120). Sırbistan'da Danubian, Bulgaristan'da Khersones,

Neseber ve Balaklava’da yapılan kazılarda da benzer tipli amphoralar M.S. 12-13.yy’a tarihlendirilmiştir (Aslan ve Orhan, 2019: 95).

Atina Agorası’nda da bulunan örnekler aynı tarih aralığına tarihlenmiştir. Ayrıca Bandırma Müzesi’nde, Hellespontus kıyılarında başta Kepez ve Eceabat/Maydos ve Çanakkale Troya Müzesi’ndeki örnekler de MS. 12-13.yy arasına tarihlenmektedir (Mimaroglu, 2011: 76).

Fotoğraf 9. Günsenin Tip 4 Sinop Müzesi (Günsenin 1990: 239, lev. LVIII/1a, b)

4.2 Finike I Batığı Grapnel Çapa

Tarih boyunca gemilerde hangi tip ve boyutta olursa olsun teknik olarak kullanılan ortak malzeme çapalar olmuştur. Gemilerde çapaların kullanım amacı ise gemilerin su üzerindeki konumlarını sabitlemek ve manevra kabiliyetlerini arttırmak olmuştur. Çapalar cam ve metal malzemeler gibi organik bir malzeme olmadığından zamanın yıkıcı etkisinden etkilenmemişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı da sualtı arkeolojisinin önemli araştırma konuları ve bulguları arasında olmuşlardır. Çapalama işlemleri gemilerin pruva veya pupa kısımlarından zincir ya da ip vasıtasıyla atılır. Ağırlıklarından dolayı da deniz dibine tutunan çapalar, gemilerin su üzerindeki konumlarını sabitlerler.

Taş çapalar, çapaların en erken ve en uzun kullanım görmüş türü taş çapalardır. Taş çapaların tam olarak hangi dönemde ortaya çıktığı bilinmese de M.Ö. 2500-2350 yılları arasında Antik Mısır’da yönetimde ola 5. Sülale Kralı Sahure Re’nin mezar piramidinde yer

alan kabartma bu konu hakkında bilgi vermektedir. Bu çapa türünün, M.S. 13.yy'a kadar kullanım gördüğü de bilinmektedir (Alpözen, 1997: 73).

Yapılan araştırmalar sonucu ilk kullanım görmüş olan taş çapaların belirli bir form kazanmamış olduğu anlaşılmıştır. Kullanımı sepetler içerisine konularak ve iplere bağlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarz kullanımların da ilk örneği olasılıkla Yeni Zelenda'da birbirine bağlanmış sazlardan yapılan kanolar olmuştur (Öniz, 2009: 32-31). Bu türün kullanımı sırasında sepetlerin veya bağlanmış olan iplerin sökülmesi ve halatların tuzlu suyun da etkisi ile zamanla aşınması Antik Dönem denizcilerini belirli bir arayışın içerisine sokmuştur. Gelişen gemi boyutları ve bu tarz oluşan olumsuzluklar belirli değişimleri zorunlu kılmıştır. Çapa taşları zamanla bir form yakalamaya başlamış ve tek delikli taş çapalar kullanım görmeye başlamıştır. Gelişen bir diğer gelişme ise, çapa gövdesinin orta kısmına açılan deliktir. Bu örnek tek delikli çapanın ilk örneğidir. İleri aşamada verilmek istenen kare veya dikdörtgen forma henüz kavuşmamış ve çapa deliği çapa gövdesinin orta kısmına açılmıştır. Zamanla bu form kare veya dikdörtgen şeklinde ve aynı zaman da çapa deliği üst kısımda olan şekle dönüşmüştür. Deliğin üst kısma açılmasının nedeni ise ağırlık merkezinin orta kısımlara verilmek istenmesidir.

Tek delikli taş çapaların çeşitli dip zeminler de kullanım görmesiyle, bu dip zeminleri de zamanla çapanın işlevi üzerinde sorunlar oluşmuştur. Klasik tek delikli çapalar, kayalık zemin için ideal ancak kumluk zeminde kullanım gördüğünde gemilerde sürüklenme meydana getirmiştir. Sürüklenmeyi önlemek için çapa üzerine iki adet delik açılarak bu delikler içerisine de iki adet ucu sivriltilmiş ahşap kazık yerleştirilmiş ve sualtın da bu ahşap kazıklardan yararlanılarak dip zemin gemilerin tutunması sağlanmıştır (Öniz, 2009: 34-35). Bu form tek delikliden farklı olarak dip zemininde kavrayıcı özellik taşıyabilmiştir. Üç delikli taş çapaların üst kısımda kalan delik çapa halatını kullanmak için oluşturulmuştur. Diğer iki delik ise, kavrayıcı özellik taşır. Bu türün örneklerine Anadolu'da rastlamak mümkündür.

Ahşap çapalar da ise iki üniteden bahsedilebilir. Birincisi, ahşaptan oluşan bir ana gövde ikincisi, önce taştan daha sonra kurşundan oluşan çipo bölümüdür. Ahşap organik bir malzeme olduğundan zamanın yıkıcı etkisin veya bazı deniz canlılarının tahribatına maruz kalmıştır. Bu nedenle sualtı araştırmalarında ahşap kısmı olmayan kurşun veya taş çipolara rastlanılır. Ahşap çapalarda taş çipo görüldüğünde net olarak M.Ö. 9.- 4.yy tarih aralığına tarihlenebilir. Taş çipolardan sonra kullanım görmüş kurşun çipoları da, M.Ö. 2.yy'a tarihlendirilebilir (Alpözen, 1977: 71-84). Ahşap çapaların ilk ortaya çıktığı tarih ise M.Ö. 9.yy'dır ve bunların kalın dal parçalarından taş çipo örnekler olduğu düşünülmektedir.

Hantal taş çapalardan sonra, yaklaşık olarak M.Ö. 9.yy'da çipolu ahşap çapalar kullanılmaya başlanılmıştır. İlk örneklerinde birbirine geçme veya kenet tekniği kullanılmayan

ahşap çapalar, taş çapalarda olduğu gibi çipo ve kol gövdeye halatlarla bağlanır ve sabitlenirdi. Doğal olarak kullanım sırasında çiponun gövde üzerine iplerle sabitlenmesi bağlanan iplerin gevşeyip çipoların düşmesine, tuzlu su nedeni ile halatların çabuk çürümesi gibi sorunlara neden olmaktaydı. Bu durumdan kurtulmak için çapanın ahşap gövdesi kaba formundan kurtararak kare kesitli bir yapıya dönüştürülüp çipo gövdenin ara kısmında açılan kare bir yuvadan geçirilerek sabitlenmiştir. Çipoyu sabitlemek amacı ile de çiponun gövde üzerine birleştiği noktanın hemen sonuna bir çeltik bırakılarak kayması engellenmiş ve diğer birleşme noktasındaki çipo kolu üzerine bir delik açılarak buraya bir tıkaç konulmuştur. Bu yöntem sayesinde çiponun kayması engellenmiş ve istenildiği zaman da çiponun gövde kısmından çıkarılması sağlanmıştır. Bir diğer gelişme ise gövdenin iki ana parçadan oluşması gösterilebilir. Birbirine eş iki ana parçadan oluşan gövdenin uç kısımlarında birbirine dikey olarak yerleştirilmiş iki kolu bulunmaktadır. Bu şeklin yararı çiponun iki parça arasına yerleştirilip daha sağlam bir şekilde sabitlenmesini sağlamıştır. Gövdenin birbirine birleştirilmesi ise, kenetler aracılığı ile sağlanmıştır.

Yaklaşık olarak M.Ö. 5 - 2. yy yılları arasında taş çipoların yerini kurşun çipoların almasının sebebi, kurşunun daha kolay şekillenmesi ve ağırlığının taştan daha fazla olması gösterilebilir. Kurşun çipolar iki tipte sınıflandırılmaktadır: İlki oynar kurşun çipo, diğeri sabit kurşun çipodur. Oynar başlı kurşun çipolar iki farklı stilde imal edilmekteydi. Bu türdeki örnekler Sicilya ve Sozopol’da rastlamak mümkündür (Alpözen, 1977: 77). Bu tipte üretilen kurşun çipolu ahşap çapalar, ileride üretilecek olan Y tipi demir çapalara öncülük etmiş olabilir. Çiponun gövde kısmının tam ortasında bulunan delik, çapanın ahşap gövdesinde bulunan delikten itilerek çapa gövdesine yerleştirildikten sonra çipo bu alana sabitlenmekteydi. Çiponun üzerinde bir “siğil” denilen çıkıntı ve “kama” deliği bulunmaktadır. Kama deliği de yine ahşap bir tıkaç kullanılarak çiponun sarsıntılarda düşmemesi için sabitlenmiştir.

İkinci stil birinci sitile göre daha kullanışlı olduğu için daha fazla kullanım görmüştür. İkinci stilde üretilen kurşun çipolar, birinci sitilden farklı olarak çapanın orta kısmına monte edilmemiş aksine; çiponun ortasında yer alan dikdörtgen yuvası sayesinde çapa gövdesi çipo üzerine monte edilmiştir. Bu yuvanın iki yanında ise simetrik olarak uzanan ve uç kısımlara doğru daralan çipo kolları mevcuttur. Kurşun dolgulu ahşap çapaların çipoları, ahşap gibi görünmelerine karşın çipoların iç kısımlarında kurşun bulunmaktadır. Kurşun çiponun daha ağır bir yapıya sahip olmasını ayrıca ahşabın sağladığı korumayla daha uzun ömürlü olmasını sağlıyordu. Demir çapa ise, uygarlıklar tarafından demir olarak adlandırılan materyalin tunç çağından beri bilinmekte olmasına karşın kullanımı serbest ticaret dönemi ile başlamıştır. Demir çapaların ortaya çıkış tarihi M.Ö. 3.-2.yy tarihleri arasına verilmektedir.

Gemilerde kullanım gören çapa tipolojisinin günümüzdeki en yakın örneği olarak demir çapalar verilebilir. Demir çapaların ortaya çıktığı dönemde taş ve ahşap çapalarının da kullanıldığı bilinmektedir. Ahşap çapaların malzemesi, taş çapalarının da gelişen ve büyüyen gemi boyutları için yetersiz olması; bir noktadan sonra demir çapaların kullanımını zorunlu hale gelmiştir. Bazı demir çapaların üzerinde bulunan yazıtlar bize kullanım gördüğü dönem hakkında bilgi vermektedir. Örneğin Girne’de bulunan bir demir çapanın üzerinde gemi ismi ve yapıldığı tarih M.Ö. 50 olarak yer almaktadır (Öniz, 2009: 42-43).

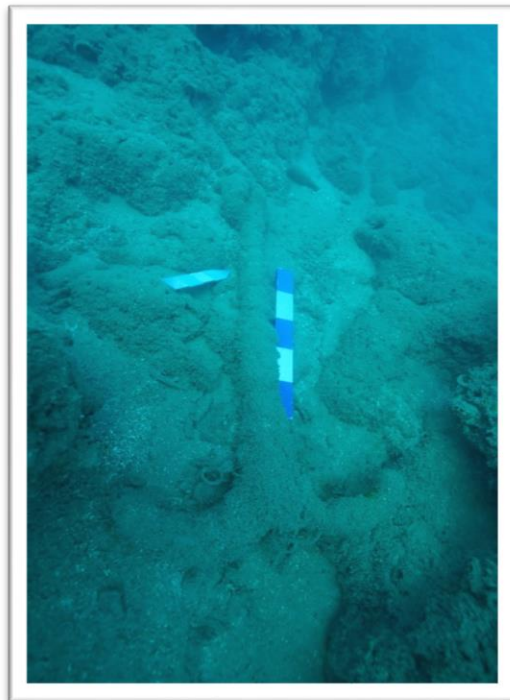
Demir çapaların sınıflandırılması ve tipolojisinin oluşturulmasında çapa kollarının çapa bedenine yapmış olduğu açı ve çipo kollarının konumlandığı yuvanın kare, dikdörtgen formlardan, yuvarlak forma sahip yuva haline gelmesi gibi kıstaslar da kullanılmıştır. Demir çapaların ilk örneklerine bakıldığı zaman dik açılı kollara sahip olan demir çapalar, V- şeklinde kolları ile diğer eski çağ demir çapalarından ayırt edilen demir çapa kolları, sonraları yay şeklinde çapalar olarak yer almıştır. Daha sonraları da demir çapanın kollarına daha da açı verilerek kaldırılmıştır. Bu iki çapa formunda da ahşap çapaların kurşun çipo bölümlerine benzer biçimde dikdörtgen çipo yuvaları bulunmaktadır. Demirden yapılan bu çipo bölümleri gerektiğinde yerlerinden çıkartılabiliyordu. İlerleyen yıllarda çipo bölümleri dairesel bir form aldı ve çapa kolları T formunda görülmeye başlanmıştır.

Yassıada Sualtı Kazılarında ele geçen T formulu çapaların gövdesinden açılan kolların bilenen çapalara göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bulunan örneklerde çapa boylarının sualtında çekilmesinin kolaylaştırılması için kısaltıldığı ve tırnak boylarının küçültüldüğü görülmüştür. Uzun bir dönem bu formda kullanılan çapaların zamanla kollarının gövdeye doğru döndüğü ve kolların yuvarlak bir forma kavuştuğu görülmektedir. Belirli bir süre sonra T formulu demir çapalar, yerini yuvarlak formulu çipo bölümüne sahip olan Y tipi demir çapaya bırakmıştır (Öniz, 2009: 44). Ancak bu Y formuyla beraber T formunun kullanımı da devam etmiş hatta, bazı batıklarda her iki tipin birlikte kullanım gördüğü yapılan araştırmalar sonucu anlaşılmıştır. Buna en güzel örnek Çamaltı Burnu I Batığı verilebilir (Günsenin ve Özaydın, 2002: 384). Batıkta iki adet T tipi, bir adet Y tipi çapa çıkarılmıştır.

Y formulu çapalar ise kısa bir gövdeye, gövdenin ön kısmında biri halat deliği, diğeri çipo deliği olmak üzere yuvarlak formulu iki adet deliğe sahiptir. Gövde alt kısmında çapa kolları gövde bitim noktasının hemen altında konumlandırılmıştır. Kollar ise her iki yöne doğru dışa açı yapmakta ve kolların bitim yerinde, tekrar gövdeye doğru dönen tırnaklara sahiptir. T tipi ve Y tipi çapalar, genel olarak Bizans Dönemi’ne ait batıklarda ele geçmektedir. Yassıada Batığında, Serçe Limanı Batığında M.S. 11.yy Saraçhane Kazılarında M.S. 11.yy gibi batıklarda ele geçmiştir.

Nerdeyse aynı tarihlere ait diğer batıklarda ise Y tipi demir çapalar da bulunmuştur. Örneğin Tek Mezar Burnu Batıkları M.S. 11.yy (Günsenin, 1995: 207), Yenikapı I Batığı M.S. 11.yy'da, Saraylar Eşek Adaları Batığı M.S. 10-11.yy'da (Günsenin, 1995: 209) bunlarla birlikte; Bizans Dönemi Batıkları'n da hem T tipi hem de Y tipi çapalar birlikte bulunmuştur. Örneğin Günsenin Tip 3 Amphora Yüklü Çamaltı I Batığında büyük kümede iki adet T tipi, koyun girişinde bir adet Y tipi, batığın koyun çıkışına doğru ortalama olarak on metre batısında on adet üst üste yığılmış Y ve T tipi çapalar bulunmuştur. (Günsenin, 1995: 206) Antalya'nın Kumluca İlçesine bağlı Adrasan Beldesi'nde, 2014-2016 yılları arasında Bizans Dönemi'ne tarihlenen M.S. 12-13.yy'a ait bir batığın kazı çalışması yapılmıştır. Adrasan Tabak Batığı Kurtarma Kazısında, M.S.12-13.yy'a tarihlenip kazı esnasında hem T tipi hem de Y tipi çapalar bir arada bulunmuştur (Öniz vd., 2022: 64).

Tarihsel süreç içerisinde özellikle Bizans Dönemi'nde T ve Y tipi çapalar yoğun kullanım görmüştür. Bunun yanında geçiş formu olarak değerlendirilen -tırmık çapa olarak da adlandırılan- grapnel formun da batıklarda buluntu örneklerine rastlanılmıştır (Kocabaş, 2005: 50-55). Bu çapa tipinin bir örneğinin elde edildiği Belitung Batığında, demir ve ahşap malzemenin bir arada kullanıldığı kompozit formu 7-9. yy'lara tarihlendirilmiştir (Kocabaş, 2005: 50-55). İsrail Mercury Batığında ise demir ve kurşun kullanılarak yapılmış tırmık çapa, 14-15.yy'a ait başka bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen grapnel (tırmık) çapa örneklerine uygun özellikleri taşıyan bir diğer buluntu da Finike I Batığında elde edilmiştir. (Fotoğ. 10).

Fotoğraf 10. 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Finike I Batığında bulunan grapnel çapa örneği
(Doç. Dr. Hakan Öniz)

Grapnel çapanın bedeninin üst kısmında halat için bir halka ve alt kısmında kanat şeklinde bedene doksan derecelik açı ile yerleştirilmiş kollar, fotoğrafta da görüldüğü gibi karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Garapnel çapanın bir örneği de Günsenin Tip 3 Amphorası'nın da bulunduğu M.S. 13.yy tarihlendirilen Çamaltı Burnu I Batığında ele geçmiştir. Örnekte, anele kısmında halkasının mevcut olduğu; bedene birleşme yerlerinden kırık olan kollarının ise bulunamadığı ancak; kollar için dört adet çıkış noktasının tespit edildiği bildirilmiştir (Kocabaş, 2005: 50-55). Finike I Batığında bulunan grapnel çapa örneğinde tespit edilen halka yapılarının; grapnel çapalarda bulunan ve sonradan da eklenebilen kolların bağlantı noktası olduğu düşünülmektedir (Fotoğ 11). Sonradan da eklenebilen bu kurşun yapıların mercan ya da kayalık zeminlerde tutuşu daha da güçlendirebileceğini ifade etmiştir (Kocabaş, 2005: 50-55).

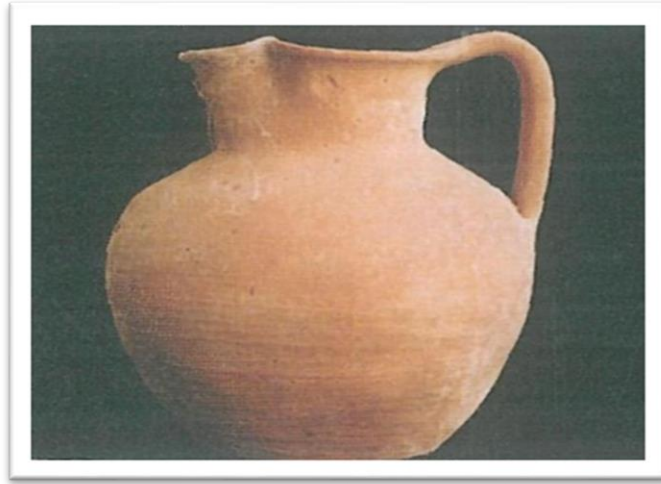
Yukarıda bahsedildiği üzere Finike I Batığında elde edilen grapnel çapa örneğinin; M.S. 13.yy'a tarihlenen Çamaltı Burnu I Batığında kataloglanan örnekle benzerlik göstermesi sonucu bu örnek de 13.yy'a tarihlendirilebilir.

Fotoğraf 11. 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Finike I Batığında bulunan grapnel çapa örneği
(Doç. Dr. Hakan Öniz)

4.3 Yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi

2023 yüzey araştırmaları sonucu ortaya çıkarılan Finike I Batığının kargo kısmında yer alan yonca ve düz kenar ağızlı, tek kulplu, yuvarlak veya silindirik bir gövde yapısına sahip ve dar bir boyun yapısı olabilen değişik form özelliği olan testiler, hemen hemen her dönemde sevilerek kullanılan kaplara bir örnektir (Koçyiğit vd.,2021: 69). Bu testiler, orta Bizans Dönemi'nin kahverengi sırlı seramikleri olarak adlandırılır. Yonca veya düz ağızlı testilerin her dönemde fazla kullanılmasının sebebi yemek masalarında sıvı içecekleri servis etmek veya saklamak olabilir. Batıkta bulunan bu testi ortalama 7,5–17,5 cm arasındaki boyları ve 0,4-0,6 cm arasında değişen ince cidarlı yapıları ile dönemindeki bezemesiz sırlı seramikler içerisinde yer alan testilerin tipik karakterlerini yansıtmaktadır. Özellikle ağız kısmındaki aşınmış yerlerde hamurun belli olduğu yerler dikkate alındığında fırınlanma işleminin iyi olduğu, ince mika ve yer yer kireç katkılı olduğu da anlaşılmaktadır. Form olarak kaide yapıları Troya Müzesi'ndeki örnekler gibi düz dipli ve şişkin silindirik gövde yapısına sahiptir. Finike I Batığında belgelenen Yonca Ağızlı ise Zeynep Fatma Tuğsuz Okuşluk'un koleksiyonlarından kaybolan 43/93 envanter numaraları eser ile benzerlik içerisinde (Fotoğ 12)

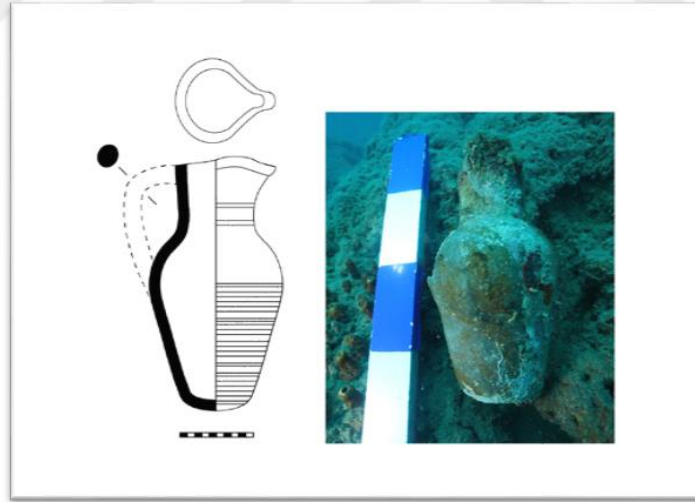
Fotoğraf 12. Yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü, (2013). Zeynep Fatma Tuğsuz Okuşluk'un Koleksiyonundan Kaybolan Eserler.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44632/zeynep-fatma-tugsuz-okuslukun-koleksiyonundan-kaybolan-eserler.html>

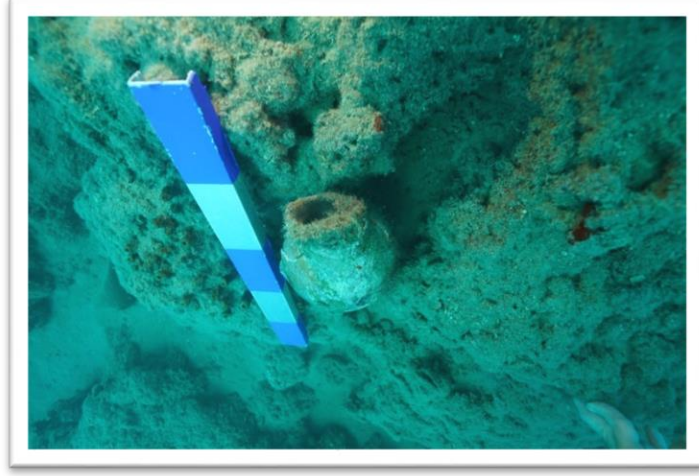
(erişim tarihi: 27.11.2024)

Bu testiler yuvarlak ağız kenarlı testiler ve yonca ağızlı testiler olarak kabaca iki gruba ayrılabilir (Meriç ve Meriç, 2021: 55). Yuvarlak ağız kenarlı testilerde kulp, şişkin silindirik gövdeden başlayarak ince silindirik biçimli olan kısa boyuna kadar uzanır. Bu gruptaki testilerin ortak özelliği, kısa silindirik şeklinde boyun ile ağız kenarı arasında keskin bir çıkıntı şeklindeki yivlerdir ve bu yivler tek bezeme unsuru olarak göze çarpar. Bunun haricinde testilerin bazılarında gövde ve boyun üzerinde de ince yivler yer alır. Profilli kaide yapısı ile şişkin ve düz dip şekline sahip silindirik gövdeli, yuvarlak ağız yapısına sahip bu testilerin en yakın örnekleri Korinth'de tespit edilmiştir. Neredeyse tamamı M.S. 11.yy'a tarihlenen Korinth buluntuları, Troya örneklerinden farklı olsa da form, hamur ve sır özellikleriyle benzerlik taşıdığı olduğu söylenebilir (Koçyiğit vd., 2021: 70).

Yonca ağızlı testiler bazı ortak özellikleri dışında kendi aralarında farklılıklar gösterebilmektedir. Bazıları profilsiz düz dipli bir kaide yapısına sahipken bazıları profilli düz dipli bir kaide yapısına sahiptirler. Fenike I Batığı'nda bulunan örnek kulp kısmı kırık olarak belgelenmiştir ancak; gövdeden başlayan kulpun silindirik boyunla ağız kısmına doğru birleştiği anlaşılmaktadır (Fotoğ 13).

Fotoğraf 13. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığı'nda Bulunan yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi
(Doç. Dr. Hakan Öñiz)

Fotoğraf 14. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Finike I Batığında Bulunan yonca Ağızlı Tek Kulplu Testi
(Doç. Dr. Hakan Öñiz)

Ayrıca kısa silindirik boyun ile ağız kenarı arasında keskin çıkıntılarının bulunduğu ve gövde üzerinde tıpkı yuvarlak ağız kenarlı testilerde olduğu gibi ince yivlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Yonca ağızlı testiler arasında sınıflandırılan bu testi bahsedilen özellikleri ile Korinth'deki ve Troya Müzesi'ndeki M.S. 11-12.yy örneklerine benzemektedir. Aynı zamanda Çamaltı Burnu I Batığında bulunan diğer bir yonca ağızlı testi örneği ise M.S. 13.yy'a tarihlendirilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi tezin çalışma buluntuları arasında yer alan ve literatürde çok az örneği bulunan grapnel çapa örneğinin de Çamaltı Burnu I Bağında tespit edilmiş olmasından yola çıkarak; Finike I Batığında grapnel çapa beraberinde bulunan ve belgelenen testi örneği M.S. 13.yy'a tarihlenebilir.

4.4 Finike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora

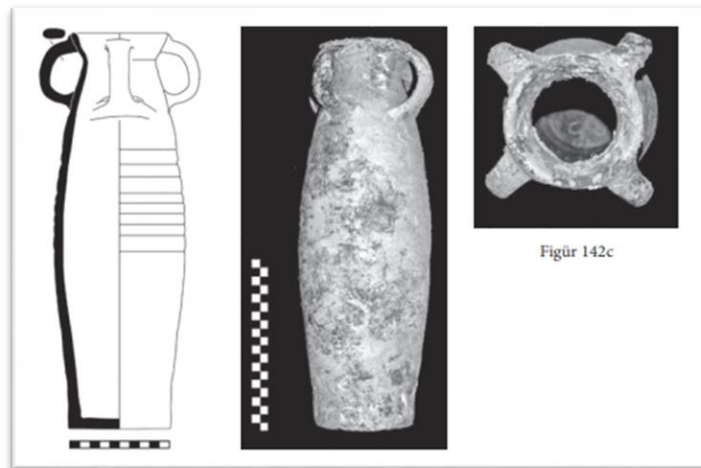
2023 Akdeniz Yüzey Araştırmaları Projesi kapsamında bulunan Finike I Batığının yakınlarında belgelenen 4 kulplu amphora literatürde sıklıkla karşılaşılan bir amphora tipi değildir. Batıkta bulunan bu örneğin bir benzeri “Turgut Doğan'ın kaybolan koleksiyonundan kaybolan eserler listesi”nde Envanter No: 14 ile Helenistik Döneme tarihlendirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (Fotoğ 15) (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü. (2013). *Turgut Doğan'ın koleksiyonundan kaybolan eserler*.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44660/turgut-doganin-koleksiyonundan-kaybolan-eserler.html> (erişim tarihi: 25.11.2024).

Fotoğraf 15. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü. (2013). *Turgut Doğan'ın koleksiyonundan kaybolan eserler.* <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44660/turgut-doganin-koleksiyonundan-kaybolan-eserler.html> (erişim tarihi: 25.11.2024).

Bir diğer dört kulplu amphora örneği de Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu örnek; araştırma sahasında tespit edilmesine rağmen, Finike I Batığına ait olmadığı düşünülen buluntu ile oldukça fazla benzerlik göstermektedir (Fotoğ 16).

Fotoğraf 16. Bodrum Sualtı Müzesi (Sezgin vd., 2022: 200)

Dışa çekik ucu yuvarlatılmış geniş bir ağız yapısına sahip olan, gövdeye doğru daralan konik bir boyun kısmına sahip olan, uzun kaideye doğru daralan bir gövde yapısına sahiptir (Sezgin vd., 2022: 200). Ağız hizasından başlayarak gövdenin üst bölümünde son bulan kesitli dört adet kulp yapısı da bulunmaktadır. Kulp ve ağız yapısı da Finike I Batığı yakınlarında belgelenen buluntu ile benzerlik göstermektedir (Fotoğ 17).

Fotoğraf 17. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora
(Doç. Dr. Hakan Öniz)

Diğer sıvı taşıyan ticari amphoralardan farklı olarak geniş bir ağız yapısına sahip olan bu örneğin Rhodos bölgesinde M.S. 19. yy.'larda bal amphorası olarak kullanım gördüğü bildirilmiştir (Sezgin vd., 2022: 200). Finike I batığı civarında belgelenen örnek ise ağız ve kulp yapısının korunduğu fakat gövdenin alt kısmının olmadığı tespit edilmiştir (Fotoğ 18). Bodrum Sualtı Müzesi'nde bulunan örneğe benzerlik göstermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Fotoğraf 18. Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Fenike I Batığında Bulunan Dört Kulplu Amphora
(Doç. Dr. Hakan Öñiz)

SONUÇ

Kenan diyarının küpleri, Yunan dünyasının amphoreusları, Romalıların amphorası, Bizanslılar'ın 'megarikaları, gününüzde bilinen ismiyle amphoralar binlerce yıldan beri sıvı veya katı tüketim malzemelerinin deniz ticareti yoluyla Doğu ve Batı Akdeniz'in, Karadeniz'in ve Marmara'nın neredeyse tüm limanlarına, Rusya steplerine, hatta Avrupa'ya kadar taşınmasında kullanılan ve kültürleri etkileyen önemli bir ticari araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırması Projesi dahilinde bulunan Finike I Batığının kargosunda elde edilen buluntular arasında yer alan ticari amphora tipinin, Tekirdağ ilinin güneyinde yer alan Ganos Bölgesi'ndeki manastırlarca üretilip ticareti yapılan Günsenin Tip 3 amphorası olduğu tespit edilmiştir.

Antik Çağ'da ve Roma Dönemi'nde iktidar ve tüccarlar tarafından yapılan şarap üretimi Bizans Dönemi'nde Hristiyanlığın da etkisiyle manastırların da hakimiyet alanına dahil olmuştur. İsa Peygamberin son akşam yemeğinde ekmekle şarabı "bu benim etim, bu da kanım" diye havarilerine dağıtmış olması nedeniyle şaraba banılmış ekmek yemek Hristiyan cematine katılmanın yolu olmuştur. Hristiyan inancı ile şarap o kadar sentezlenmiştir ki; keşişlerin şarap kültürünü yaşatmasında aktif bir rol oynamasına neden olmuştur. Hatta toprak seçimi, toprağa uygun asma türünün belirlenmesi, asmanın aşılınması veya budanması, bağbozumunun zamanlanması, yağmurun ve güneşin etkileriyle mayalanma üzerine yöntemler geliştirilmiştir. Manastırların zamanla kontrolsüz artan mülk ve arazi varlığı tarımsal üretimi de beraberinde getirmiş ve şarabın ticareti yapılmaya başlanmıştır. Bölgede üretilen şarap, dönem içerisinde ticareti yapılan kaliteli şaraplar içerisinde yer almış ve taşımacılığı için özel ticari amphoralar üretilmiştir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde Ganos bölgesinin Orta Çağ'da büyük ve güçlü bir manastır merkezi olduğu ortaya konmuştur. Bölgede üretilen amphoraların üretildikleri fırınlar ve atık alanları saptanmış, bölgedeki liman bölümü de belgelenmiştir. Bu amphoralar; Orta Çağ deniz ticaretinde Doğu Akdeniz, Ege, Karadeniz, Kırım, Sicilya ve Yunan Yarımadası'na kadar yayılım göstermiştir. Bu amphora tipleri içerisinde bulunan Günsenin Tip 3 Amphorası 2023 Akdeniz Sualtı Yüzey Araştırmaları Finike I Batığında da elde edilmiştir. Karadeniz'de ve Tuna Irmağı civarında bulunan birçok merkezde yapılan araştırmalarda ve Kırım dolaylarında bulunan batıklarda yoğun olarak bulunan bu formun, İstanbul'da gerçekleştirilen kazılarda da çok miktarda ele geçtiği bilinmektedir. Karadeniz ve Kırım'ın yanı sıra Doğu Akdeniz, Anadolu'nun güneyinde yer alan Phaselis, Kıbrıs, İsrail, Yunanistan, ve İsveç'te bulunan Sigtuna'da ele geçmesi bu form içinde taşınan şarabın pazar payının genişliğini ve kalitesinin

yüksekliğini açık şekilde göstermektedir. M.S 12-13.yy’a tarihlenen Günsenin Tip 3 Amphorası yukarıda yer alan bölgelerin yanı sıra Finike açıklarında Finike I Batığında ele geçmesi de Marmara bölgesinde yer alan Ganos bölgesinin Akdeniz bölgesi ile ticari ilişki içerisinde olduğunu doğrulamaktadır.

Melen, Ganos, Doluca gibi yerel ve büyük firmalar tarafından ilk üretici ustalarının mührünün de logo olarak kullanıldığı Ganos şarabının; binlerce yıllık üretimi hala devam etmektedir. Ganos şarabının tarihsel süreç içerisindeki ticari, kültürel ve sosyal etkileşime katkısı oldukça önemlidir.

Literatürde, geçiş formu olarak da adlandırılan grapnel çapa örneği de Finike I Batığında belgelenen buluntular arasındadır. Sonradan da eklenebilen yapılar sayesinde mercan ya da kayalık zeminlerde tutuşu daha da güçlendirebilen bu çapa formu; M.S. 13.yy’a tarihlenen Çamaltı Burnu I Batığında kataloglanan örnekle benzerlik göstermesi nedeniyle 13.yy’a tarihlendirilebilir.

Batıkta yer alan bir başka buluntu ise yonca ağızlı tek kulplu testi olmuştur. Bu testilerin neredeyse her dönemde kullanılmasının nedeninin; yemek masalarında sıvı içecekleri servis etmek veya saklamak olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Yonca ağızlı testiler arasında sınıflandırılan bu testi bahsedilen özellikleri ile Korinth’deki ve Troya Müzesi’ndeki M.S. 11-12.yy örneklerine benzemektedir. Aynı zamanda Çamaltı Burnu I Batığında bulunan diğer bir yonca ağızlı testi örneği ise M.S. 13.yy’a tarihlendirilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi tezin çalışma buluntuları arasında yer alan ve literatürde çok az örneği bulunan grapnel çapa örneğinin de Çamaltı Burnu I Bağında tespit edilmiş olmasından yola çıkarak; Finike I Batığında grapnel çapa beraberinde bulunan ve belgelenen bu testi örneği M.S. 13.yy’a tarihlenebilir.

Literatürde çok fazla örneğine rastlanılmayan genellikle “bal” amphorası olarak farklı dönemlerde de karşımıza çıkan dört kulplu amphora Finike I Batığının yakınında belgelenen bir başka buluntu örneği olmuştur. Finike I Batığında bulunan örneğe en yakın örnek Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi’nde bulunmaktadır. Diğer sıvı taşıyan ticari amphoralardan farklı olarak geniş bir ağız yapısına sahip olan bu örneğin Rhodos bölgesinde M.S. 19. yy.’larda bal amphorası olarak kullanım gördüğü bildirilmiştir. Finike I Batığı civarında belgelenen örneğin ağız ve kulp yapısının korunduğu fakat; gövdenin alt kısmının olmadığı tespit edilmiştir. Bodrum Sualtı Müzesi’nde bulunan örneğe benzerlik göstermesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak özellikle Finike I Batığında da bulunan Günsenin Tip 3 Amphorası’nın; Marmara Bölgesinde manastırlarca üretilip ticareti yaptığı ortaya konmuştur. Girdiği geniş

ticari ađ içerisinde Akdeniz Bölgesi ile de ticari ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Bu tezin verileri ışığında; elde edilen buluntu rneklerinin M.S. 12-13.yy’larda Marmara ve Akdeniz Bölgelerinin ticari ilişkisini anlamada literatüre önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, H. (2005). *Ortaçağ'dan bilge bir kadın Bingenli Azize Hildegard*. İstanbul : Dharma Yayınları.
- Akkaş, İ. (2023). Gunsenin type amphorea from Parion . *Küllüye, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 110-120. doi: 10.48139/aybukkullüye.1357282
- Akpınar, E. ve Tükenmez, E. (Ed). (2017). Üzümün Akdenizdeki Yolculuğu. *İzmir Mediteranean Academy*: (ss. 11-65). İzmir: İzmir Akdeniz Akademisi.
- Alkaç, E., Cankardeş, Ş. Tuncer, O. (2022). *Amphora mühürleri*. İstanbul: Ege yayınları.
- Alpözen, O., Özdaş, H. Berkaya, B. (1995). *Bodrum sualtı arkeoloji müzesi ticari amphoraları*. Bodrum: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Yayınları.
- Alpözen, T. O. (1977). Çapaların gelişimi ve bodrum müzesi çapaları. *Türk Arkeoloji Dergisi*,(XXXVIII), 70-76. Dergipark.org.tr/tr/pub/turkarkeolojidergisi/issue/67128/1048233
- Aslan, E. ve Orhan, U. (2019) “Phase
lis 2018 Yılı güney liman alanı sualtı araştırmalarında tespit edilen amphoralar. *Issue* (V), 85-99. doi: org/10.18367/Pha.19004
- Aslan, E. (2015). 2014 Yılı Kinidos sualtı araştırmalarında elde dilen ilk bulguların değerlendirilmesi. *Mediterranean Journal Of Hummanities*, 5(I), 115-118. doi: 10.13114/mjh.2015111371
- Aşkın, E. (2022). Isauria kırsalından bir şarap atölyesi ve bir üzüm pres. *Seleucia (XIII)*, 199-204. doi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/mjh/issue/83082/1430691#article_cite
- Baskıcı, M. (2009). *Bizans döneminde Anadolu*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Ceylan, F. (2019). *Edirne arkeoloji ve etnografya müzesinde bulunan ticari amphoralar* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Doğer, E. (2000). *Antik çağda amphoralar*. İzmir: Sergi Yayın Evi
- Doğer, E. (2004). *Antik çağda bağ ve şarap*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dumankaya, O. (Ed.). (2019). *Çağlar boyunca üretim ve ticaret*. Ankara: Bilgin kültür sanat.
- Eco, U. M. (2010). *Ortaçağ*. (L. T. Basmacı, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Evi.
- Le goff, j. A. (2021). *Ortaçağ batı uygarlığı*. (H. A. Güven, Çev) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Gölbaş, A. (2020). *Sualtı Arkeolojisi temel kavramlar ve yöntemler araştırma tarihçesi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Günsenin, N. (1992). 1991 Yılı Tekirdağ ili Hoşköy-Gaziköy amphora atölyeleri yüzey araştırması. *x araştırma sonuçları toplantısı* Ankara Türkiye, 8-10 Ocak, (ss. 85-102)
- Günsenin, N. (1992). Ganos bin yıldır şarap ve amphora üreten kutsal dağ. *Türk ArkeolojiDergisi*,(50)197-201
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkarkeolojidergisi/issue/67273/1049603> article_cite
- Günsenin, N. (1995). 1993 Tekirdağ-Balıkkesir illeri yüzey araştırmaları (Hoşköy-Gaziköy) marmara adaları sualtı araştırmaları. *X. arkeometri sonuçları toplantısı* (s. 201-220). Ankara: Avesis Yayınları.
- Günsenin, N., Özaydın, N. (1999). marmara adası çamaltı burnu batığı-1998. *21 kazı sonuçları toplantısı 2.cilt* (s. 341-343). Ankara : Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Günsenin, N., Özaydın, N. (2002). Marmara adası, çamaltı burnu I batığı. *XXIII. kazı sonuçları sempozyumu* (s. 381-390). Ankara: İstanbul Üniversitesi.
- Günsenin, N. (2016). Ganos Limanı'ndan portus theodosiacus'a. N. Necipoğlu (Ed). *Papers From The Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*. (ss.400-402). İstanbul: Koç University.
- Gürsoy, D. (2003). *İnceliklerin kadehindeki şarap*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Güven, İ. (2016). *Uygarlık tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Homeros. (2014). *Odyseia*. (H. A. Yücel, Çev) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İstanbul küçük çekmece göl havzası kazıları*. (2017). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Keleş, V., Alkaç, E., Akkaya, İ. (2021). *Pariondan amphora ve lagynos mühürleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kocabaş, U. (2005). *Çamaltı burnu I batığı demir çapaların tarihsel incelenmesi, koruma, onarım ve tıpkıyapım çalışmaları* (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Koçyiğit, O., Çibuk, K., Gölcük, R. (2021). Hellaspontus kıyılarından bir grup ticari amphora. *Arkhaia Anatolika*, IV, 237-255. doi: 10.32949/Arkhaia.2021.34
- Koçyiğit, O., Gölcük, R., Çibuk, K. (2021). Troya müzesinden bir grup orta Bizans sırlı seramik. *Türkiye bilimler akademisi kültür envarteri dergisi(XXIII)*, 63-76. doi:10.22520/tubaked.2021.23.003

Meriç, Z. A. ve Ekin Meriç, A. (2021). 2012-2019 yılları arasında iznik Roma tiyatrosunda bulunan Bizans sırlı seramiklerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel üniversitesi fen-edebiyat fakültesi sosyal bilimler dergisi(LIV)*, 49-66. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/67386/935002>

Mimaroglu, S. (2011). Kadıkalesi/Anaia Bizans Dönemi Amphoraları. *Sanat Tarihi Dergisi(XX/I)*, 60-76. doi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std/issue/16530/172524>

Mutlu, S. A. (2019). Eskiçağda şarabın dini, siyasi ve ekonomik açıdan önemi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (XIX)*, 115-136. doi: dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbiller/Issue/66825/1045128

Öniz, H. (2009). *Temel sualtı arkeolojisi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Öniz, H. (Ed.). (2022). *Türkiye'de sualtı arkeolojisi*. İstanbul: Türk arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü.

Özet, A. (1998). *Dipten gelen parıltı bodrum sualtı arkeoloji müzesi cam esrleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müze Genel Müdürlüğü.

Özme, A. (Ed.). (2022). *2019-2020 yılı kazı çalışmaları*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Peacock, D. ve Williams, D. (1986). *Amphoralar ve roma ekonmisi*. Oxfor: Addison Wesley Longman Ltd.

Pulak, C. (1991). Uluburun sualtı kazı sonuçları toplantısı I. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Roberts, J. (2010). *Avrupa tarihi. (F. E. Aytuna, Çev.)* İstanbul : İnkılap Kitapevi.

Sezgin, Y., Şenol, A. K., Şenol, Şenol, G. (2022). *İzmir arkeoloji müzesi ticari amphoraları*. İstanbul: Ege Yayınları.

Şatır, S. (2001). *Düşünmenin öyküsü*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Şenol, A. K. (2003). *Marmaris müzesi ticari amphoralar*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Genel Müdürlüğü.

Şenol, K. (2009). *Taşucu arslan eyce amphora müzesi*. Mersin: Taşeli Matbacılık.

Şimşek, C., Alkaç, E., Duman, B. (2017). *Laodikeia amphora mühürleri*. İstanbul: Ege Yayınları.

Tanilli, S. (1998). *Yüzyılların gerçeği ve mirası ortaçağ feodal düzen*. İstanbul: Adam Yayınları.

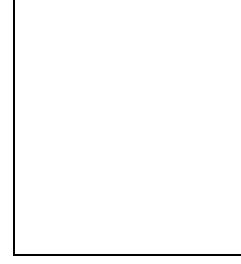
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü. (2013). *Turgut Doğan'ın koleksiyonundan kaybolan eserler*. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44660/turgut-doganin-koleksiyonundan-kaybolan-eserler.html> (erişim tarihi: 25.11.2024).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü, (2013). Zeynep Fatma Tuğsuz OKUŞLUK'un Koleksiyonundan Kaybolan Eserler. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44632/zeynep-fatma-tugsuz-okuslukun-koleksiyonundan-kaybolan-eserler.html> (erişim tarihi: 27.11.2024)

Temur, A. ve Yeniay gözde. (2021). Samsun müzesinde bir grup amphora. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(XII)*, 26-27. doi: 10.31765/karen.877368

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

AD	YUNUS EMRE
SOYAD	KARA
UYRUK	T.C

Eğitim Derecesi	Okul / Program	Mezuniyet yılı
Lise	Muğla/Milas Endüstri Meslek Lisesi Elektrik/Elektronik	2014
Üniversite	Akdeniz Üniversitesi / Arkeoloji	2020
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi / Akdeniz Sualtı Kültür Mirası Araştırmaları YL	2025